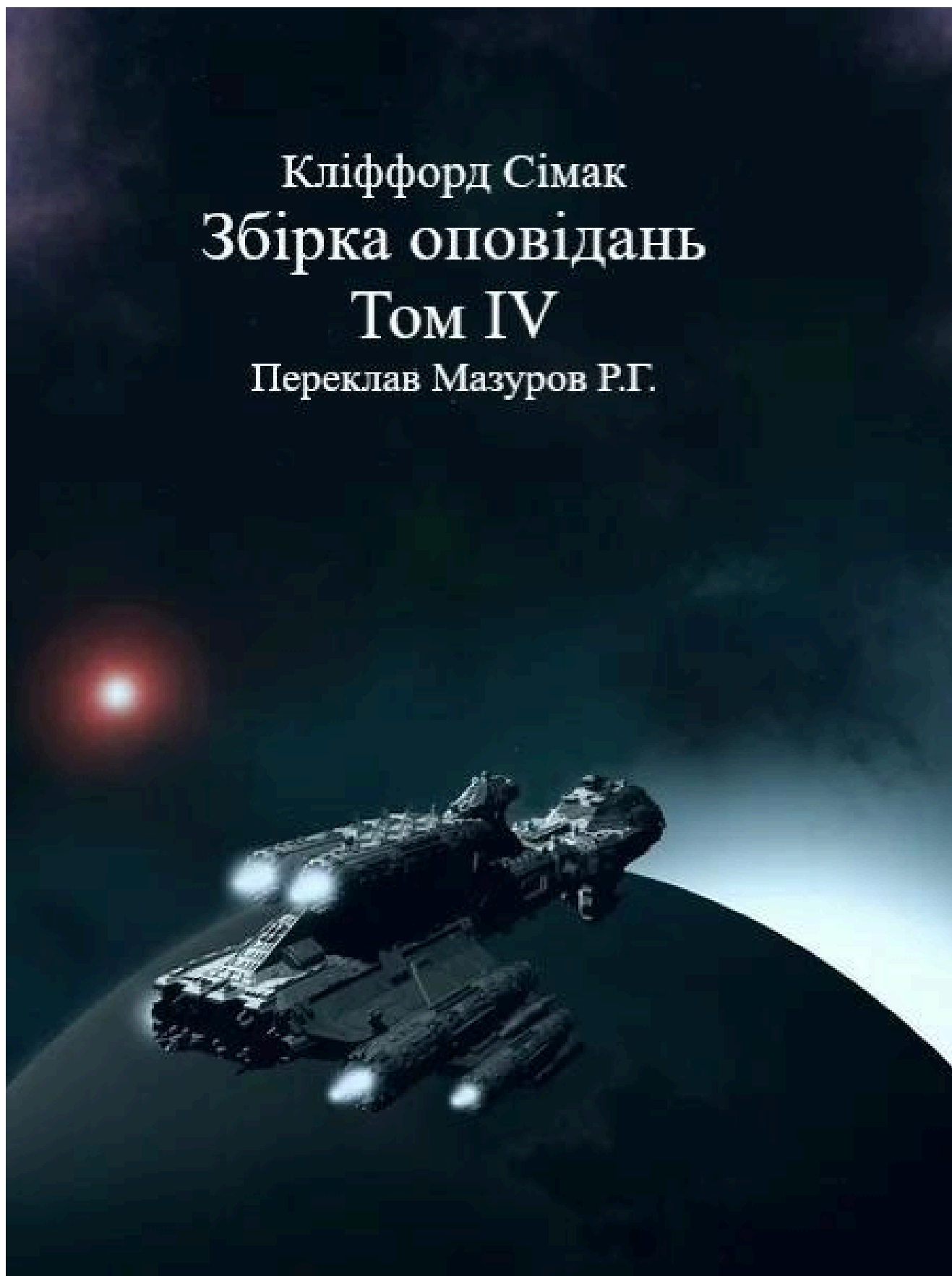

Кліффорд Сімак
Збірка оповідань
Том IV

Переклав Мазуров Р.Г.

Переклад Р.Мазурова (нажаль з російської)
Від перекладача.

Я пів життя розмовляв суржиком бо жив в селі а іншу половину життя російською мовою. Саме її я розвивав в роки своєї юності бо на ній спілкувалися всі оточуючі. Після 2014 став більше цікавитись українською але бажання читати книжки пішло разом з юнацтвом, тому відновлення тих знань що мав було майже з нуля. На даний момент в мене вже 5-й рік розвитку української мови, але для книжок цього за мало. Тому завчасно прошу пробачення якщо десь зробив помилки. Просто хочеться зробити свій внесок в українізацію. От і роблю те що мені під силу.

Якщо маєте бажання можете підтримати мій ютуб канал підпискою « ARCE студія» ,
або скинути донат : Приват банк 4731 1856 3470 7928.

Кліффорд Дональд Сімак

Збірка оповідань

ТОМ IV

Анотація

Класики жанру не потребують представлення, а такий метр НФ, як Кліффорд Саймак, тим більше. Зустріч із будь-яким його твором приносить шанувальникам жанру справжнє задоволення. Але не тільки. Автор з дивовижною майстерністю занурює читача у свій, особливий світ і змушує його міркувати про долі Всесвіту і людства загалом і про долю кожної людини, що живе на Землі, окремо. Бажаю вам насолодитися творами збірка и як насолоди́ся ними я.

Зміст

1. Дев'ять життів.
2. Пильна зебра.
3. Заколот на Меркурії
4. Інструменти
5. Циліндр
6. Космічні тварюки (Space Beasts)
7. Нечисть з космосу
8. Співочий колодязь
9. Містер Мік грає в поло

1. Дев'ять життів

I

Гілхріст Вульф підійшов до полиці і зняв з неї журнал. На чистій білій сторінці він написав: "Сьогодні Гофф закриття справу Хендерсона. Жодного пояснення його зникненню не знайдено".

Зробивши цей запис, він перегорнув журнал назад, дуже повільно, вдаючи, ніби просто проглядає сторінки. Але врешті-решт він дійшов, як і розраховував, до того трагічного більш раннього запису, зробленого тридцять років тому.

Він був датований шістнадцятим жовтня дві тисячі триста тридцять четвертого року і починався такими словами: "Сьогодні зник Ентоні Такермен...".

Він не став дочитувати до кінця. У цьому не було потреби. Він міг би відбарабанити цей запис напам'ять, якби його попросили.

А тепер у журналі з'явилися й інші нотатки та описи обставин справи - сьогоднішня, яку він щойно написав, і та, яку він залишив десять днів тому. І він від душі сподівався, що йому вдалося надати своїй заключній нотатці настільки ж безпристрасного наукового тону, як у первісного запису Вілфріда Сомса, зробленого тридцять років тому.

Він знову повернувся до свого заключного запису і з деяким здивуванням - хоча чому тут було дивуватися? - виявив, що, за винятком імен, він майже слово в слово повторив те, що записав Соме того давнього жовтневого дня: "Двадцять третє липня дві тисячі шістдесят четвертого року. Учора ввечері зник Сартуелл Гендерсон...".

Власне, чому б і ні, запитав він себе. Обидва вони писали про однакові події, хоча дійові особи були різними.

Вульф неухважно замислився над тим, чи були Гендерсон і Такермен знайомі між собою. І вирішив, що цілком могли бути. Але це ще не означало, що цей збіг мав хоч якийсь стосунок до їхньої долі. Можливо, уклав він, цей аспект загадки взагалі не мав жодного значення. Гофф перевіряв би гіпотезу про їхні стосунки, якби вважав її хоч трохи важливою: такого тямущого начальника служби безпеки можна було тільки побажати.

Вульф знову повернувся до запису про Такермена і ще раз перечитав його, хоча й без того знав напам'ять. Його мучило питання, чи не крилася в ньому якась зачіпка, яка досі залишалася непоміченою, - якийсь невловимий, прихований натяк. Але він швидко зрозумів, що в ній не було нічого подібного - та й узагалі нічого нового. Вона була безбарвною і небагатослівною, як і завжди, тому що її зробила людина, яка не могла дозволити собі плекати навіть найменшу надію. Це був сухий виклад встановленого факту і нічого більше. І це, подумав Вульф, цілком зрозуміло. У кожній із подій був один важливий центральний факт: зникла людина. Не втекла, не була викрадена. Просто зникла. Щойно була тут і зараз, а потім - раз! - і немає її.

Він повільно відпустив сторінки, злегка придавлюючи їх великим пальцем: сіре, злите мерехтіння зроблених від руки записів, що накопичилися за багато років, - літопис дрібних успіхів, уявних революційних досягнень, невдач, що їх переслідують, і

катастроф стародавніх надій.

Вульф нагадав собі, що лише у випадку з Такерменом і Хендерсоном визначення "невдача" могло бути поставлено під сумнів. Із тисяч учених, які довгі роки працювали над проєктом "Пісочний годинник", лише ці двоє, можливо, втекли з теперішнього в інше минуле або інше майбутнє, подалі від "тут" і "зараз".

Він піднявся і поставив журнал назад на полицю.

А якщо Такермен і Гендерсон справді досягли успіху, сказав він собі, якщо в їхнього завдання було рішення і можливість успіху, незважаючи навіть на те, що на них міг чекати і провал, - отже, у них усе ще була надія.

Він перетнув кімнату і пройшов центральним холлом. Біля вхідних дверей охоронець по-військовому чітко козирнув йому, повторюючи дії своїх численних колег, які впродовж цих довгих років стояли перед виходом у дворик, де крізь мереживо кленового листа просочувалося плямисте сонячне світло.

- Чули, сер, - запитав охоронець, - стара Моллі сьогодні вранці принесла кошенят?

Вульф відчув, як трохи розслабилось його обличчя, але так і не посміхнувся.

- Ні. І скількох цього разу?

- Чотирьох, - відповів стражник, - Білий, сірий і двоє чорних.

- Що ж, непогано, - схвалив Вульф, - Дякую, що сказали.

Він покрокував брущатою доріжкою в тіні кленів, прямуючи до лабораторних майстерень, які за старих часів, коли проєкт "Пісочний годинник" ще тільки набирав обертів, слугували сараями, стайнями та іншими підсобними будівлями. Навіть зараз, подумалося йому, це було гарне місце, де старі кішки могли народити своїх кошенят.

У цьому чудовому краю, подумав він, мрії людей і кішок... до речі, а про що мріють кішки? Мабуть, про польових мишей, величезні миски з жовтуватою жирною сметаною і затишне крісло біля чарівного вікна, в яке вічно світить тепле ласкаве сонечко. Безумовно, котів не відвідує натхненне божевілля, що оволодіває свідомістю людей, наче натовп переляканих чудовиськ. Було лише одне застереження, яке він не міг не зробити. Мрії людей не були досконалим божевіллям, бо все, що можна втілити в реальність і знайти цьому практичне застосування, не можна назвати геть божевільним.

Тут, у тиші цих вибілених сонцем стародавніх будівель, цих стародавніх полів, порослих кущами шипшини, що кишать кроликами, цього неквапливого струмка і цих далеких пагорбів, що блакитніють у полуденному світлі, Людина відважно кидала свої честолюбні задуми й золоті мрії прямо в обличчя Часу.

І на кам'янистій ниві багаторічних невдач і поразок, удобреній безприкладною зухвалістю Людини, пробивалися боязкі паростки здобутків, брутальні зачатки якоїсь не зазначеної поки що в жодній енциклопедії науки, що колись, можливо, змінить світ.

І навіть більше: дві людини зникли!

Дорога добігла кінця, і Вульф швидко покрокував прожареною сонцем втоптанною землею колишнього скотного двору. Лише опинившись усередині першого сараю, він на мить зупинився, даючи очам можливість звикнути до м'якої прохолодної напівтемряви. Поки він стояв на порозі, мружачись, до нього донеслися кроки Джо Стренга.

- Це ви, Гіл? - запитав молодий голос.

- Я, Джоель, - відгукнувся він. - Як поживають твої вихованці?

- Тут дванадцять. П'ять зникли. Я спостерігав за ними.

- Ти тільки й робиш, що спостерігаєш.

- Мені цікаво, що вони собою являють.

- А мені начхати, що вони собою являють, - сказав Вульф, - Що мені хотілося б дізнатися, то це, куди вони діваються - і як.

- Не "чому"?

- Господи, Джоель, ну яка мені різниця, чому?

- Така, що це може бути якось пов'язано. Якби нам була відома їхня мета і мотив - чому вони зникають і чому повертаються знову, - тоді, можливо, ми зуміли б підійти трохи ближче до "як"? Ех, якби тільки я міг розмовляти з ними!

- Ти не можеш із ними розмовляти, - відрізав Вульф. - Адже вони тварини. І все тут. Просто тварини з іншої планети.

Він стиснув щелепи так сильно, що в нього звело щоку. Дуже нерозумно, нагадав він собі, безглуздо сперечатися з Джоелем Стренгом про Мандрівників. Якщо цей захоплений дурень вважає, що він може розмовляти з ними, нехай собі вважає так і далі. Зрештою, це нітрохи не більша утопія, ніж сотня інших речей, які вже були випробувані під час "Пісочного годинника".

До цієї миті Вульф навіть не усвідомлював того напруження, під яким перебував увесь цей час, напруження, яке він поділяв з усіма іншими учасниками проекту.

Але ж його не можна було віднести виключно на рахунок зникнення Гендерсона. Справа була далеко не тільки в цьому. Напруга була не роздільна з самою роботою. Вона збільшувалася, ширилася і наростала у людини всередині доти, доки не починала душити її.

Можливо, подумав він, це було пов'язано з незвичайною довготривалою терміновістю проекту, що не втрачає своєї важливості не дні, місяці або навіть роки, а цілі століття. Ще сильніше, мабуть, це було пов'язано з відчуттям невідвортної долі, що знаменуватиме кінець цих століть - якщо тільки "Пісочний годинник" не дасть відповідь і не приведе нарешті проєкт "Парадокс" у розраховану до дрібниць дію.

Важливість цих місяців і років, що стрімко спливають, була чимось особистим і зрозумілим - чимось таким, що кожен міг прирівняти до свого існування. Могло йтися лише про повну перемогу чи повну поразку, і ні про що більше. Це був виклик, який хвилював кров і змушував серце прискорено битися, і його супроводжувало відчуття особистої та безпосередньої необхідності.

Але в більш довготривалій терміновості, розтягнутій на століття, не було нічого безпосереднього. Питання було майже теоретичним, незважаючи навіть на неблаганний рок. Саме з цієї причини люди весь час намагалися не забувати про терміновість. Він прокидався серед ночі, на смерть переляканий. Він намагався створити у своїй уяві точний жахливий образ їхньої майбутньої долі, щоб підстобнути себе. І таким чином боровся не за одну праву справу, а за дві одразу.

Вульф помітив, що Стренг дивиться на нього зі спантеличеним виглядом.

- Я просто задумався, Джо, - сказав він, - Над цим проектом працюють уже майже двісті років, але досі не досягли особливого прогресу. У нас є тільки Мандрівники, Докази Телмонта і рівняння Манна. А тепер ще дві людини зникли.

- Коли це станеться, - сказав Джоель, - то станеться ось так.

Він незграбно клацнув пальцями.

- Чому ти так думаєш?

- Не знаю, - сказав Стренг.

Вульф рушив до кліток, де утримувалися Мандрівники, і Стренг поспішив за ним. Опинившись перед скляною кліткою, Вульф замислився, чи вдасться йому коли-небудь дивитися на її мешканців без здригання. Їхнє неподобство ще можна було зрозуміти. Але чому вони до того ж ще настільки огидно агресивні й жорстокі? Розміром вони були не більші за великого щура і мали такий вигляд, ніби з них живцем здерли шкіру, до того ж так швидко і нещодавно, що вони ще не встигли спливати кров'ю.

Вульф дивився на них як зачарований, очікуючи, що кров ось-ось потече, і вони у

відповідь нахабно втупилися на нього. Мабуть, цей погляд не можна було з повним правом назвати злісним, але в їхніх очах світилося щось дуже близьке до злості, до того ж присмаченої тією зарозумілою зверхністю, яка могла збентежити кого завгодно.

- Тепер я зрозумів, чому сказав, що все станеться абсолютно несподівано, - пробурмотів Стренг, - Коли я стою тут і спостерігаю за ними, в мене часом виникає таке відчуття, що я от-от зрозумію, у чому річ.

- Ти начебто казав, що їх було дванадцять, - зауважив Вульф, - Зараз їх одинадцять.

Стренг зітхнув.

- І така петрушка - щодня. За ними не встежиш.

Тепер Вульф побачив, що тварин стало тринадцять. На гладкій підлозі клітки, де лише мить тому нікого не було, звідки не візьмись з'явилися ще два Мандрівники.

- Джоелю, куди вони діваються? Думаєш, вони переміщуються в часі?

- Іноді мені здається, що так і є, - сказав Стренг, - Ех, якби тільки я міг говорити з ними...

- Я знаю, що ти все перевіриш, але невидимість може бути досить невловимою властивістю.

Стренг похитав головою.

- Ми знаємо, ми абсолютно точно знаємо, що невидимість тут ні до чого. Вони кудись діваються. Перемішуються в часі або в просторі. Якби тільки я зміг зрозуміти, чому вони зникають, можливо, мені вдалося б докопатися до того, куди.

- Тобі подобаються ці тварюки, Джоель?

- Мабуть. Скажімо так, я звик до них. Мені іноді здається, що вони, можливо, теж починають приймати мене. Але я не впевнений. Якби тільки можна було якось зрозуміти...

- Я знаю, - сказав Вульф, - Я знаю.

Він відвернувся від клітки й покрокував геть. Стренг деякий час ішов поруч із ним.

- Про Гендерсона що-небудь відомо? - запитав він.

- Гендерсон зник, - сказав Вульф.

- Як Такермен?

- Так, я впевнений у цьому.

- Гіле, чи дізнаємося ми коли-небудь?

- Я не можу відповісти на це запитання, - відгукнувся Вульф, - Ти, звісно, усвідомлюєш, у якому безглуздому становищі ми перебуваємо, - і яким безглуздим було це все від самого початку "Пісочного годинника". З таким самим успіхом хто-небудь міг би попросити нас придумати, як зупинити сонце. А в цьому проєкті ми повинні придумати, як переміщатися в часі. Те, що нам потрібні подорожі в часі, приймається як даність. Нам кажуть: "Що ж, тоді давайте їх розробимо". Організують проєкт, називають його "Пісочний годинник" і кажуть нам: "Через триста років ви маєте подорожувати в часі".

- У нас усе вийде, Гіле.

Вульф простягнув руку і поплескав Стренга по плечу.

- Дякую тобі, - сказав він.

Вульф вийшов на подвір'я, на несподівано яскраве сонячне світло, від якого він заплющив очі, здатний дивитися на світ лише крізь примружені повіки.

Він вдихнув сухий і спекотний аромат літа, суміш запахів сонного пилу, занадто зеленого листя, нескошеного луку, старої облупленої фарби. Десь вдалині воркував голуб, зовсім поруч шелестіли крилами горобці, і Вульф раптом зрозумів, що це воркування і шелест не просто підкреслюють тишу, якою були оповиті ці безмежні землі - землі, оточені глухою огорожею, охороною і гробовим мовчанням офіційної влади.

Отже, вони організували "Пісочний годинник" і тримали це в секреті. Вони наполягли, що ніхто не повинен знати, яка мета проєкту, а коли, і якщо, її буде досягнуто, відкриття має залишитися таємницею. І насамперед ніхто не повинен дізнатися про те, для чого буде використано подорож у часі.

І вряди-годи вони вчинили по-розумному. "Пісочний годинник" організували на цій старій фермі, потихеньку, без звичайного галасу з будівництвом блискучих новеньких будівель або раптового паломництва цілої армії урядових чиновників. Робота над проєктом почалася поступово, тож місцеве населення якщо й дивувалося, то швидкоплинно, а оскільки нічого важливого не просочилося назовні, у тих, хто працював над проєктом, не виникало потреби люто від усього відпиратися.

Те, що цей проєкт було організовано з такою винахідливістю майже два століття тому, на погляд Вульфа, лише підкреслювало величезне значення, яке йому надавали від самого початку, і настільки ж вперту рішучість будь що зберегти його в суворій державній таємниці.

На доріжці, що веде від будинку, промайнула біла сукня, і Вульф зрозумів, що Ненсі Фостер, його секретарка, його шукає. Ненсі була гарненькою, діловитою і сумлінною, і, куди б він не пішов, вона завжди примудрялася розшукати його і приставити до роботи.

Він був упевнений, що Ненсі працює на Службу безпеки. Але це його не турбувало. Він був усього лише нехлюй, який у міру своїх сил намагався робити роботу, яка була не по зубах жодній людині, і Служба безпеки могла скільки завгодно перевіряти його за допомогою тестів і діаграм щоразу, коли Ненсі віддавала розпорядження.

Він пройшов подвір'ям і побачив, що Ненсі зупинилася в кінці брущатої доріжки і чекає на нього. Вона трималася в тіні, і обличчя в неї було напружене.

- Там Гофф, - сказала вона. - Він когось привів.

- Дякую, Ненсі, - подякував Вульф. - Я вже йду.

- Щось трапилося, Гіле?

- Та ні. А що?

- Ця людина, яка прийшла з Гоффом. Я майже впевнена, що він із Центрального бюро.

Вульф змусив себе розсміятися.

- Ми їх не хвилюємо, Ненсі. Не настільки ми важливі.

- Його прізвище Г'юз. Сідні Водсворт Г'юз.

Вона хмикнула, вимовляючи це ім'я.

- Прямо як вірші, - сказав Вульф.

Вартовий біля входу так само стояв на витяжці, але на його люб'язності це ніяк не позначилося.

- Ну як, бачили кошенят, сер? - поцікавився він.

- Ні, - відповів Вульф, - Я до них не дійшов. Завтра подивлюся.

- На них варто поглянути, - повідомив охоронець без найменшого виразу.

Гофф із Г'юзом чекали його в кабінеті. Г'юз виявився великим чоловіком - таким собі лоценим типом. Такого, мабуть, нелегко буде переспорити, сказав собі Вульф.

Гофф представив їх один одному.

- Г'юз із Центрального бюро Служби безпеки.

Вульф потиснув Г'юзу руку і здивувався тому, як це Ненсі так добре розбирається в людях.

- Я пішов, - сказав Гофф. - У мене робота. Коли закінчите, зателефонуйте мені і я пришлю за вами машину.

- Дякую вам, Гоффе, - відповів Г'юз. Його слова виразно прозвучали як дозвіл піти.

- Зробити вам чого-небудь випити? - запитав Вульф.

- Можливо, пізніше, - сказав Г'юз. - Зараз мені треба багато про що з вами поговорити.

Розмова починалася на якійсь фальшивій ноті. Усе було надто поспішно, надто натягнуто, щоб бути драматичним, хоча відчуття драми все-таки прослизало. Нічого доброго з цього не вийде, подумалося Вульфу.

Цікаво, чи не має це стосунку до Гендерсона? Зникнення Гендерсона здавалося йому єдиною причиною, через яку в його кабінеті могла з'явитися людина з Центрального бюро. Але справу Гендерсона було закрито. Гофф виконав таку роботу, яка не залишала в цьому жодних сумнівів. Кожен факт, кожен аспект цього зникнення було враховано і розслідувано. Уся історія - наскільки там взагалі було щось відомо - була чорним по білому записана в офіційних документах.

Г'юз грузно опустився в крісло і поставив перед собою свій портфель.

- Наскільки я розумію, зникла людина.

Вульф кивнув.

- Гофф розповів мені про це, - продовжував Г'юз, - Це дуже схоже на справу Такермена.

- Гофф - молодець, - сказав Вульф.

Він знав: щоб керівник проекту хвалив начальника власної служби безпеки - це вже на межі ересі. Але його це не хвилювало. Надто вже пихатим був цей Г'юз.

- Однак я тут не для того, щоб говорити про Гендерсона, - як ні в чому не бувало продовжував Г'юз, - Я приїхав повідомити вам, що ми знайшли Такермена.

Вульф випростався у своєму кріслі. На мить він застиг, частково від несвідомого прагнення опанувати себе, породженого майже вродженою рішучістю не виявляти жодних емоцій, а частково від думки, яка вразила його, наче холодний сталевий клинок, і яка вразила його, немов холодна сталь клинка: якщо те, що сказав Г'юз, правда, то це значить, що більшість надій, які покладали на "Пісочний годинник", щойно розвіялися, наче дим.

- Але це неможливо, - видавив він зрештою. - Це не має сенсу... - Він зупинився, побачивши напів усмішку на обличчі свого співрозмовника.

- Я трохи уточню, - сказав Г'юз, - Ми не знайшли самого Такермена. Але в нас є його відбитки пальців, і ми можемо відтворити картину події. Хоча б її частину.

Г'юз помовчав, чекаючи якогось відгуку, але Вульф вперто мовчав. Зрештою він усе-таки заговорив:

- Продовжуйте. Ви говорили про якісь відбитки.

- Ми знайшли відбитки на лікарняній карті, - повідомив Г'юз, - і вона датована тисяча дев'ястсот вісімдесят п'ятим роком.

Вульф сидів згорбившись і відчував, як у душі в нього мало-помалу наростає радість. Він бачив, що Г'юз спостерігав за ним із цією своєю напів усмішкою на губах, начебто внутрішньо бавився, - вираз, що був не зовсім поблажливий, але дуже до того наближався.

- Ви впевнені? - запитав Вульф, - Точно впевнені чи є сумніви?

- Ми переконані.

Вульф кивнув. Непогано. Якщо Центральне бюро було переконане, зазвичай це означало, що будь-яка битва, будь-яка боротьба з труднощами на дев'ять десятих виграна.

- Його доставили в госпіталь, - продовжував Г'юз, - він постраждав у якійсь вуличній бійці. Йому добряче дісталось, і, судячи із записів у картці, ніхто не вірив, що він викарабкається.

- Але він викарабкався?

- Напевно ми не знаємо. Він знову зник, - Г'юз більше не посміхався, - Боюся, Такермен задав їм ще ту задачку. Вступив без жодних документів і абсолютно нічого не пам'ятав про своє минуле життя. Тому його записали як невідомого і стали чекати. Але навіть коли він пішов на поправку, він усе одно нічого так і не згадав. Вони пояснили втрату пам'яті тріщиною в черепі, яку він отримав у бійці. Про нього ніде не було жодних згадок, і вони, мабуть, ніяк не могли збагнути, як людина його віку... адже йому було сорок, так?

- Так, - підтвердив Вульф.

- Мабуть, їм нелегко було зрозуміти, як людина могла прожити сорок років і жодного разу не піддатися процедурі зняття відбитків пальців і не мати навіть жодних документів, за якими можна було б установити її особу. А потім ще на додачу до всього він зник - просто з лікарняного ліжка.

- Він знову перемістився в часі, - сказав Вульф, - Йому там не сподобалося, тому він просто поїхав далі. Ви шукали його в якомусь іншому часі?

Г'юз похитав головою.

- Що толку? Ми й зараз його не шукали - натрапили на його карту завдяки чистій випадковості. Він здійснив стрибок на чотириста років назад, не забувайте. У який час його занесло вдруге? Відбитки пальців - єдиний надійний метод встановлення особи, який був доступний у минулому, але його винайшли порівняно недавно. Якщо він стрибнув із тисяча дев'ятсот вісімдесят п'ятого року хоча б іще на п'ятдесят років назад, він втрачений для нас безповоротно.

- Але він подорожував у часі, - сказав Вульф, - Ось що важливо. Тепер ми знаємо, що це можливо.

- А раніше не знали?

- У нас були певні докази, - сказав Вульф. - Були певні робочі теорії. Але ми діяли навмання. Повної впевненості в нас не було.

- Навіть через двісті років?

- Двісті років ще не минуло.

- Ну гаразд. Майже двісті років. Мушу зауважити, для людей, які так не впевнені у своїх силах, ваші звіти здавалися вкрай обнадійливими.

Він пильно глянув на Вульфа.

Вульф відчув раптовий спалах гніву і постарався приборкати його.

- Ви забуваєте, - сказав він, - що Центральне бюро доручило нам завдання, яке практично всі від самого початку вважали згубною справою. Ми починали на порожньому місці. Нам не було на що спертися, якщо не брати до уваги кількох абстрактних філософських концепцій, які насправді ні чорта не значили. Ми створили цей проєкт з нуля. Центральне бюро має радіти, якщо в нас через тисячу років щось вийде.

Поведінка Г'юза змінилася. Тепер і в ньому вгадувалася іскорка гніву - гніву і неприкритого нетерпіння.

- Тисяча років - це занадто довго, - сказав він, - Результат потрібен нам через сто, а краще - через п'ятдесят років. Я знаю, що це довгострокова програма, але час іде. Так кажуть наші падрахунки. Власне, тут цілком достатньо і простого здорового

глузду. Дипломатична ситуація стає напруженою.

Він трохи помовчав, ніби не міг вирішити, чи варто говорити те, що було в нього на думці. Потім трохи схилився вперед, і на вилицях у нього заграли червоні плями.

- Я не можу висловити, як це важливо, - промовив він повільно, - Тільки ви можете запобігти війні. Навряд чи треба нагадувати вам, якою катастрофою обернулася б подібна війна.

Вульф заплющив очі й побачив її в болісному спалаху. Усе заливало яскраве, сліпуче світло, на тлі якого темніли нечисленні крихітні крапки - розплавлені ядра планет, що рвуться на частини.

- Плеяди насідають на нас, - сказав Г'юз, - Але вони не стануть нападати, якщо в них не буде явної переваги в силі. Якщо ми зможемо утримати своїх союзників і наростити силу, ми збережемо мир. Після цього на наступне тисячоліття нам буде забезпечено перевагу, і небезпека мине.

Він провів пальцями по рідючому волоссю.

- Це питання моралі та етики, - сказав він. - У минулому ми припустилися кількох помилок під час своєї експансії. Тепер ми порозумнішали. Ми вважаємо...

- Я точно знаю, що ви вважаєте, - з гіркотою перебив його Вульф. - Ви вважаєте, що Земля не повинна нести відповідальність за свої колишні помилки. Ви вважаєте, що ми переросли їх. Ви вважаєте, що в нас є повне право переміститися назад у часі й усе підправити.

Він стиснув губи.

- Проєкт "Парадокс" передбачає, як можна обіграти цю справу в повній таємниці. Ви хочете пустити в хід задній розум, і існує всього один по-справжньому дієвий спосіб зробити це. Ви говорите тим, хто працює над проєктом "Пісочний годинник": "Тепер усе залежить від вас. Якщо вас спіткає невдача, на всю федерацію чекає нищівна поразка". Ні - не просто поразка. Повне знищення.

Він повільно піднявся.

- Г'юз, - сказав він, - Такого гніту "Пісочний годинник" не витримає. Ми робитимемо все, що в наших силах, щоб ви отримали свою подорож у часі. Ми напружимо кожен жилку і пустимо в хід усі свої ресурси. Але ми не приймемо ширші наслідки нашої невдачі. Ми навіть не візьмемо на себе повну відповідальність за можливу невдачу. Іншими словами, Г'юз, не треба розмовляти зі мною в такому тоні.

Г'юз теж піднявся.

- Щось мені не подобається ваше ставлення, - сказав він.

Вульф знизав плечима.

- Та заради бога. Подобається воно вам чи не подобається, мені неважливо. Але не намагайтеся тиснути на нас. Не намагайтеся підганяти нас. На нас і так достатньо тиску.

Він потягнувся до телефону.

- Я попрошу Гоффа надіслати машину, - сказав він.

Він виставляв цю людину за двері, а це був не найрозумніший вчинок. Але чомусь його це не хвилювало.

У службі безпеки підняли слухавку. Вульф без вагань попросив викликати машину.

- То як, випити не хочете?

Г'юз був у нестямі. Він витягнув із портфеля папку і кинув її на стіл.

- Тут усі дані на Такермена, - сказав він Вульфу, - Я почекаю машину за дверима.

Вульф провів його поглядом.

III

Вульф нажив собі ворога, нічого не досяг, а його поведінка була безглуздою до крайності. Але він був сповнений рішучості дати Центральному бюро зрозуміти, що їм не потрібно нагадувати про їхнє завдання.

Вони і так знали свою задачу і вже майже дві сотні років намагалися розв'язати її всіма мислимыми способами - втикаючись у глухі кути, рухаючись хибними шляхами, але ні на мить не перериваючи пошуку, ні на мить не випустивши з поля зору їхньої кінцевої мети. Проекту "Пісочний годинник" не потрібен був пихатий дурень на кшталт Г'юза, щоб підштовхувати його на цьому шляху.

Може, в Центральному бюро і втрачали терпіння, але він нічого не міг із цим вдіяти. У Центральному бюро довго чекали, але доведеться почекати ще.

Можливо, ще не дуже довго. Роботу над проектом "Парадокс" було завершено майже п'ятдесят років тому, і тепер усе було готово. Щойно подорож у часі перестане бути лише теоретичною можливістю, проект "Парадокс" може вступати в дію. Але поки цей день не настав, він не просунеться ні на крок.

І дуже шкода, сказав собі Вульф. Він сів за свій стіл, поклав руки перед собою і стиснув їх. Це все нерви, сказав він собі. Кожен із нас - клубок нервів.

Хоча він палко заперечував це у своїй розмові з Г'юзом, терміновість висіла над ним, як дамоклів меч, і лякала його - відчайдушна необхідність запобігти першій галактичній війні, до якої Землю буде втягнуто і, найімовірніше, знищено.

Він спробував уявити наслідки такої війни - і не зміг. Це буде великомасштабна війна, заснована на довгостроковій стратегії, яка не піддається науковому осмисленню людини, далекої від військових справ. Планети займуть місце міст у старій, застарілій концепції світової війни, що вийшла з обігу, і будуть перетворені на пил під час якогось тактичного маневру тієї чи іншої сторони.

І цій війні можна запобігти. Можна зробити так, щоб вона ніколи не почалася. Щойно подорожі в часі стануть можливими, проєкт "Парадокс" продовжить здійснення плану, що вже був розроблений і чекав свого часу: люди зможуть переміститися в минуле, щоб переписати сторінки, що були темною й трагічною плямою на дипломатичній історії Землі. Бо ідеологічна битва, яка йшла зараз повним ходом, була боротьбою за умми на безлічі різних планет. І це, подумалося Вульфу, була та ще задачка. Адже те, що на одній планеті вважалося правильним способом мислення, на іншій могло здатися зрадою або ще чимось подібним.

Раптово Вульф виявив, що пункт за пунктом згадує перелік досягнень проекту "Пісочний годинник". У них були Докази Телмонта - документи, знайдені на мертвій покинутій планеті в сузір'ї Сіяча. Ці безцінні таблички, вочевидь, вказували на те, що раса, яка колись мешкала на Сіятелеві III, використовувала подорожі в часі для того, щоб зробити багатшим і різноманітнішим своє повсякденне життя. Але була одна перепона. Мабуть, подорожі в часі були для них справою настільки буденною, що їм не спало на думку згадати про те, якого роду були ці подорожі.

Вульф неголосно вилаявся собі під ніс, пригадавши, як вони працювали, немов скажені, щоб розшифрувати писемність телмонтіан. І як, коли ключ було вже знайдено, вони даремно перелопатили безліч записів.

Вони вміли це робити, подумав Вульф і гримнув кулаком по столу. Але що лежало в основі цього вміння? Механічний процес? Природна здатність? Розумовий тренінг? Що?

А Мандрівники, привезені на Землю двадцять років тому із зони Лобзика, - як бути з Мандрівниками? А рівняння Манна, справа рук крихітного зморщеного чоловічка, який наполягав на божевільному старомодному переконанні, ніби все у Всесвіті можна пояснити за допомогою законів математики.

А тепер ще дві людини зникли!

На нього чекала робота. Треба встати й узятися за справу, а не сидіти тут у роздумах, сповнених гіркою гніву й жалю. Але йому не хотілося працювати.

Йому хотілося на риболовлю.

Він сидів і думав про зелену гладь води, уявляв, як, розімлілий на сонечку, зачаровано стежить за поплавцем, що танцює. На нього чекали синьожабрі окуньки і сонячники, а вони за улов могли б зійти з великими труднощами. Але він розглядав їх як терапевтичний засіб і хотів на риболовлю.

"Клянуся богом, - подумав він, - я піду. Вислизну від Ненсі та всіх інших і наловлю прорву риби".

Він піднявся і простягнув руку до папки, яку Г'юз жбурнув на стіл. "Такермен, - подумав він, - Як усе сталося з Ентоні Такерменом того жовтневого дня тридцять років тому?"

Він знав, що робить, чи просто зіткнувся з якимось непередбачуваним і абсолютно незрозумілим явищем? Що він зробив, щоб вирушити в минуле? Чим він там займався, що бачив, відчував і думав? І що трапилося із Сартуеллом Гендерсоном усього десять днів тому? Що такого особливого зробили Такермен і Гендерсон? Чому з ними трапилося те, що не траплялося більше ні з однією людиною на Землі?"

І все-таки це було не зовсім справедливо!

Скільки, запитав він себе, людина може блукати в темряві? Він поклав папку назад на стіл і з подивом і незадоволенням помітив, що рука в нього трясеться.

Мить він стояв, напружений, намагаючись угамувати тремтіння, і коли рука перестала тремтіти, він зняв телефонну слухавку і попросив оператора:

- Зв'яжіть мене з Центральним бюро інформації.

Після недовгого очікування йому відповіли.

- Вульф, "Пісочний годинник", - представився він, - Я хочу запросити всі важливі аналітичні дані, які у вас є на зниклих безвісти людей. Ну, скажімо, за останній десяток років.

- Це займе деякий час, сер.

- Добре. Передзвоніть мені, коли зберете відомості.

- Вам не потрібні безпосередні факти? Тільки статистика, розподіл і ще кілька найпростіших аналітичних показників?

- Звісно. Щоб повністю переглянути кожну справу, мені доведеться засадити десяток людей за роботу на місяць.

- На які деталі звертати особливу увагу? Якби нам була відома причина, з якої ви...

- Немає жодної причини, - перебив Вульф, - Можете вважати це швидкоплинним капризом.

- Але, сер...

- Чорт забирай, чи можете ви виконати просту дослідницьку роботу, не зводячи її на ступінь справи вселенської важливості? Підготуйте для мене ці дані і зателефонуйте, коли отримаєте їх.

Він з гуркотом кинув телефонну слухавку і важкими кроками вийшов із кабінету.

У холі він почув голос Ненсі - вона сперечалася з кухарем. "Господи, - подумав він, - вона що, не може не пхати свого носа хоча б на кухню? Вона ображає першокласного кухаря. Якщо через її причіпки він піде..."

Він пройшов за сарай, де тримали Мандрівників, і витягнув з-під навісу довгу бамбукову вудку. Але коли він став шукати лопату, її там не виявилось. Вульф вилаявся і, продовжуючи бурчати, відшукав стару консервну банку і попрямував у сад. Дорогою він сказав собі, що зможе накопати достатньо черв'яків, щоб вистачило порибалити годинку-другу, великими руками та якоюсь палицею, яка потрапила під руку.

Зникла лопата знайшлася під його улюбленою яблунею. Її тримав у руках маленький, схожий на гнома чоловічок, який притулив вудку до дерева і старанно перекопував землю в пошуках черв'яків.

- Гей, док, - гукнув його Вульф.

Доктор Оскар Манн кинув на нього обурений погляд і жбурнув лопату.

- Я звільняюся, - крикнув Манн, - Йду цієї миті з цього проєкту.

Він попрямував до сараїв, але Вульф швидко забіг уперед і перегородив йому дорогу. Манн зупинився за кілька дюймів, і його безглузда щетиниста борідка опинилася точно на рівні грудей Вульфа.

- Яка муха вас укусила, док? - поцікавився Вульф.

- Це все цифри, - люто сказав Манн, - Вони ніяк не бажали витанцьовуватися.

Відмовлялися ставати в рядок. Шарахалися то туди, то сюди. Ну я й вирішив сходити порибалити, щоб трохи розвіятися. Але варто мені тільки прийти сюди, як тут же збирається цілий натовп.

- Ви воліли б, щоб я сьогодні не ходив на риболовлю, док?

- Та робіть ви що хочете, - огризнувся Манн, - тільки без мене.

- Ви - людина величезної проникливості, - сказав йому Вульф, - і тому я захоплююся вами. З мене компанія нікудишня. Я сьогодні на всіх кидаюся.

- Я теж, - зізнався Манн.

- Що з нами таке, док?

- Ми занадто рідко ходимо на риболовлю, - сказав Манн. - Надто рідко. Давайте копати хробаків.

- Ви вже накопили достатньо, - сказав Вульф, - Тепер моя черга.

- Ви копайте, а я буду збирати, - запропонував Манн. - Без моторного хробака ви від мене не відв'яжетеся.

Вульф підібрав лопату і встромив її в землю.

- Мене щойно осяяла одна думка, док.

- Ось як, - відгукнувся Манн.

- Я зателефонував до Центрального інформаційного бюро і попросив аналітичні дані щодо безвісти зниклих людей.

Манн хмикнув.

- Скільки ви вже тут, Гіле?

- Не розумію, яке це має відношення до справи? П'ять років, якщо вам так хочеться це знати.

Манн хихикнув.

- Це вже було раніше, - сказав він, - Приблизно кожні п'ять років когось осяє така сама ідея. Ви просто пропустили останню.

Вульф перевернув повну лопату землі, і Манн накинувся на неї, як розлючений тер'єр. Він вивудив звідти чотирьох великих черв'яків, двох менших і ще одного, якого перерізало навпіл.

- Отже, я даремно це зробив, - сказав Вульф.

- Не даремно, - заперечив Манн.

- Можливо, зателефонувати їм і сказати, щоб нічого не шукали?

- Ви що, хочете розбити їм серце? - запитав Манн, - Виявити таку неповагу до цього величезного енциклопедичного пристрою з його миленькими кнопками та

впорядкованими архівами?

- Мабуть, не варто заважати їм розважатися, - вирішив Вульф.

- Копайте ще, - велів Манн. - Ми, здається, збираємо черв'яків. Тільки більше ніяких розмов про роботу.

- Я тільки хотів сказати вам. Такермен знайшовся.

Манн, який сидів навпочіпки перед лопатою, повною землі, швидко підняв очі.

- Він знайшовся! Так, значить...

- Це означає саме те, на що ми сподівалися. Знайшлися його відбитки пальців, зроблені в тисяча дев'ятсот вісімдесят п'ятому році.

Манн зачерпнув жменю землі, і вона посипалася в нього між пальцями.

- Коли-небудь, - сказав він. - Коли-небудь ми знайдемо рішення. Воно прийде до кого завгодно - можливо, до вас або до мене. А коли це станеться, у нас вистачить розуму залишити підказку Джоелю або ще якомусь тямущому хлопчині.

Він сидів навпочіпки із задумливим виглядом.

- Ми підходимо до цього під такою безліччю різних кутів здебільшого тому, що не маємо впевненості - ми самі не знаємо точно, що шукаємо. Цікаво, а Такермен і Гендерсон... - Манн роздратовано махнув рукою, - Копайте, будь-ласка.

IV

Сонце вже зникло за деревами на пагорбі за лугом, коли доктор Манн і Вульф вирішили, що з них досить. Вони намотали волосіні на вудки, встромили гачки в поплавці й покрокували до будинку.

Манн раз у раз поглядав на улов.

- Найкращий день за все літо, - заявив він, - Тепер можна повертатися, і цифри, і наші думки проясняться.

Вони крадькома пробралися в будинок із чорного ходу й залишили рибу в кухаря, який від душі вилаявся, зрозумівши, що найближчої години йому доведеться все це чистити.

Ненсі вже чекала на них у вітальні; щоки в неї палали, сердиті очі дивилися з докором.

- Де ви були весь день? - накинулася вона на нього, - Центральне бюро інформації вас розшукувало.

Вульф винувато здригнувся. Він зовсім забув про Центральне бюро інформації.

- Спасибі, - сказав він, вирішивши не вдаватися в докладні пояснення.

Він попрямував до кабінету і зачинив за собою двері, залишивши Манна на милість, точніше на розтерзання Ненсі.

Він викликав оператора і став чекати.

У Центральному бюро інформації навіть не намагалися приховати невдоволення.

- Ми весь день намагалися зв'язатися з вами, - сказав докірливий голос.

- Я був зайнятий, - пояснив Вульф.

- Ми збрали інформацію, яку ви запитували. Можна виводити її на екран?

Вульф натиснув на кнопку відеовиведення, і спалахнув квадрат. На ньому з'явився акуратно побудований графік.

- Ми вкрай зацікавилися вашим питанням, щойно заглибилися в нього, - сказали в слухавці. - Ви просили відомості за десять років, але ми переглянули п'ятдесят. Ви побачите постійне зростання зникнень із кожним роком. Це має значення.

- Яке значення? - запитав Вульф.

- Ну, я не знаю точно. Але повинно мати. Ви побачите...

- Спасибі, що звернули мою увагу, - обірвав його Вульф, посміхаючись при думці про те, що викрив цього зануду в незнанні.

- Це ще не все, - сказали з бюро інформації, - Ми натрапили на цей факт абсолютно випадково. Але він виявився настільки вражаючим, що ми побудували ще один графік.

Крива першого графіка, що рівномірно йде вгору, зникла, і її місце зайняла інша, яка так само рівномірно знижується.

- Тут, - сказали в бюро інформації, - показано зниження кількості випадків божевілля. Можливо, між двома цими графіками немає жодного зв'язку, але якщо ви подивитесь...

Екран знову здригнувся, і на ньому з'явилися два графіки поруч.

- ...якщо подивитесь, криві, що зростають і спадають, збігаються одна з одною майже в точності.

- Я вельми вдячний, - сказав Вульф, ні з того ні з сього дратуючись, - що на додачу до відповіді на мій запит одержав ще й цей вражаючий приклад вашого службового завзяття.

- Дякую, - сказав безглуздий голос, - Нам здалося, що настільки незвичайна ситуація може здатися вам цікавою.

- І які ж висновки з цього випливають? Що люди, які божеволіли, негайно тікали і губилися, або... можливо, у вас є якісь ще більш дивовижні гіпотези?

- Ми не робимо висновків, сер, - відгукнувся голос. - Наше єдине завдання - надавати запрошені дані.

- І ви впоралися з ним найвищою мірою гідно, - запевнив його Вульф, - зробили куди більше, ніж того вимагав від вас ваш службовий обов'язок.

Але, насміхаючись, він відчув, як у його мозку сколихнулося збудження.

- Ми зараз же надішлемо вам усі дані, - сказав чоловік із Бюро інформації, - Поштою. Або з нарочним.

- З нарочним, будь ласка, - відповів Вульф, - І спасибі вам велике.

Він повісив слухавку і застиг у кріслі, прямий як стріла, у напівтемряві кабінету.

Невже ці тупі бовдури щось намацали? Невже існує зв'язок між зникненнями і божевіллям? Невже справді має якесь значення факт, що кількість зникнень із кожним роком стає дедалі більшою і більшою, тоді як кількість випадків божевілля зменшується? Два графіки показували прямий зв'язок, але чи можна довіряти цим графікам?

"Припустімо, - сказав собі Вульф, - тільки припустімо, що..."

Припустімо, що ці зникнення були своєрідним запобіжним клапаном, точно так само, як і божевілля. Припустімо, що Людина багато століть потому нарешті розвинула кращий запобіжний клапан. Припустімо, що, замість того щоб збожеволіти, людина, знесилена під гнітом життєвих негараздів, спробувала втекти від них у минуле. І припустімо, вона виявила там, що цих негараздів більше не існує, оскільки обставини, які створили їх, залишилися в майбутньому й більше не існують у тій реальності, в яку вона потрапила.

Якщо все це так, тоді вийде саме та картина, яку показали графіки, - зниження числа випадків божевілля і зростання числа зникнень. До того ж це цілком має сенс. Принаймні, нітрохи не менше, ніж божевілля. Мабуть, навіть більше, оскільки божевілля назавжди ставило на людині хрест, тоді як той, хто переміщався в часі, міг зберегти свою неповторну особистість і людську суть.

Виживання. Ця здатність могла бути фактором виживання. Вона розвинулася під

тиском обставин, коли виявилася відчайдушно потрібна людству.

А якщо вона нарешті стоїть на правильному шляху, це відкриває новий простір для досліджень. Звісно, не можна звести людину з розуму, щоб змусити її переміститися в інший час, але мають бути й інші способи. І якщо виявиться, що ця здатність внутрішньо притаманна людській свідомості, тоді з часом вона належатиме всій людській расі на противагу власності, яку можна продати тому, хто більше дасть".

Вульф був приголомшений, але напруга кудись зникла. Він встав з-за столу і пішов до виходу з кабінету. Але не встиг він зробити й п'яти кроків, як двері відчинилися і в кімнату ввалився Гофф, який тримав за лікті якогось переляканого літнього чоловіка і підштовхував його вперед. Свою кепку Гофф десь загубив, і волосся в нього було скуйовджене, обличчя сіпалося від люті.

Слідом за Гоффом і незнайомцем ішли Манн, Ненсі та кухар із переляканими і здивованими обличчями.

V

Гофф дав незнайомцю такого стусана, що той вилетів на середину кімнати.

- Ось, крутився біля сараїв, - промовив він тремтячим від гніву голосом, - На запитання відповідати відмовився. Робить вигляд, ніби не знає, як тут опинився. Весь час бурмоче щось про те, як усе навколо спалахнуло.

Людина повільно обернулася і вперше подивилася на них. Вульф побачив, що губи в нього попелясто-білі, а в засклілих очах застиг дикий страх.

- Усе раптом спалахнуло, - запинаючись, промовив він, - Небо - раптом як сонце!

- Ви не присядете? - спокійно запитав його Вульф.

Незнайомиць захитався, приголомшений вираз у його очах став ще сильнішим.

- Ось туди, - продовжував Вульф.

Чоловік побрів до столу Вульфа і сів у крісло.

- Або він збожеволів, - сказав Гофф, - або ламає комедію.

Ненсі зачинила двері й притулилася до них спиною; очі в неї були широко розкриті.

- Якийсь на ньому дивний костюм, - сказала вона.

- Він узагалі дивний, - з огидою відгукнувся Гофф.

Вульф підійшов до крісла, і чоловік шарахнувся від нього.

- Не треба боятися, - сказав йому Вульф. - Я радий, що ви тут.

- Як він міг сюди потрапити? - сердито запитав Гофф. - Через нашу огорожу не перебереться ніхто, і радар нічого не показав.

- Думаю, я знаю, - сказав Вульф, - Думаю, я точно знаю, як він це зробив.

"І якщо те, що він думав, було правдою, - сказав він собі, - проєкт "Пісочний годинник" зазнав краху".

- Значить, усе раптом спалахнуло, - промовив він.

Незнайомиць кивнув. На щоках у нього заходили жовна.

- Ми не встигли, - пробурмотів він, - Мені так шкода.

- У якому році це було, друже? - запитав Вульф.

Людина наче й не чула.

- У якому році це було, питаю? Нам потрібно знати. Коли Плеяди напали?

- Лише хвилину тому, - сказав незнайомиць, - Двадцять дев'ятого грудня дві тисячі п'ятсот дев'яносто п'ятого року.

- Ось і відповідь на ваше запитання, Гоффе, - сказав Вульф, не обертаючись і так само дивлячись на прибульця.

Гофф сердито заперечив:

- Він сам не знає, що несе.

- Ще й як знає, - сказав Вульф. - "Пісочний годинник" закінчився провалом. Ми так і не відкрили секрет подорожей у часі. Точніше, відкрили, але не так, як думали. Його відкрили люди, а не ми...

- Усе раптом спалахнуло білим світлом, - проскулив незнайомиць. - Воно було далеко, але наближалось так швидко і було таким яскравим, що закрило все небо. Потім я... я опинився тут.

Вульф завмер поруч із кріслом, укотре уявляючи, як це буде: раптовий сліпучий спалах і темні крапки - розплавлені уламки планет, що розлетілися на шматки.

Але залишиться мить, прямо перед тим, як вибухне катастрофа і вогняна смерть охопить землю, мить, якої може виявитися достатньо, щоб увімкнути в мозку людей цей новий запобіжний клапан, що тільки-но розвивається і спрацьовує в останню хвилину.

"Фактор виживання, - сказав він собі, - і ось перед ним сидить живе свідчення, доказ його існування - фактор виживання на випадок настання такого дня, коли не буде коли бігти і ніде сховатися.

А проект "Пісочний годинник" закінчився крахом. І що тепер?"

Немов підслухавши його думки, Ненсі підійшла і стала поруч із ним, дивлячись на незнайомця, який стиснувся в грудочку в кріслі.

- Давайте-но краще вкладемо його в ліжку, - сказала вона, - Він майже в шоці. У вас є який-небудь суп? - запитала вона кухаря.

- Уже несучу, - відгукнувся той і зник за дверима.

- Допоможіть-но мені, док, - попросив Гофф Манна.

Вульф відійшов убік і дивився, як ці двоє допомогли людині піднятися на ноги й повели до дверей.

Ненсі потягнула його за рукав.

- Що все це означає, Гіле?

- Це означає, що в нас нічого не вийшло, - сказав Вульф, - Це означає, що в нас є вроджена здатність переміщатися в часі, але ми поки що не зуміли розвинути вміння контролювати її. Ми можемо навмання вирушити в минуле або навіть у майбутнє, але здатні лише поклатися на удачу. Ми самі не можемо визначити, де і в якому часі опинимось. Це все ще абсолютно випадковий прояв того, що, можливо, є наймогутнішою силою у фізичному Всесвіті.

- Отже, війна все-таки буде!

- Вона вже йде, - похмуро сказав їй Вульф. - Десь у майбутньому, двісті років потому, конверсійна бомба перетворила Землю на обвуглену головешку.

- М'яу, - почулося раптом.

Вульф підняв голову. На порозі стояла Моллі, стара кішка, така ж непоказна, як і завжди, і ввічливо чекала, коли її запросять увійти.

- Привіт, Моллі, - привіталася з нею Ненсі. - Як поживає твоє сімейство?

Моллі гордовито пройшла кабінетом, помахуючи гордо піднятим хвостом. Вона заурчала, нявкнула і почала тертися об штанину Вульфа.

- Дивись не гуляй ночами, - порадив він і почухав їй за вушками. - А то великий кролик, який живе за дровником, підкрадеться і потягне тебе.

Моллі, судячи з усього, ця думка анітрохи не стурбувала. Вона мружилася і муркотіла.

- Так, їй треба починати берегтися, - сказала Ненсі. - У неї залишилося всього

чотири життя.

- Залишилося чотири життя? - перепитав Вульф, - Ах, так, я й забув. "У кішки дев'ять життів".

Він мить дивився на Ненсі, потім знову перевів погляд на Моллі.

- Боже мій, - сказав він, - я ніколи не думав про це.

- Про життя Моллі? - поцікавилася Ненсі.

- Та ні, не про це. Як ви не розумієте - ми всі перебуваємо в такому ж становищі. Ми взяли за справу і програли. Але тепер щонайменше одна людина, яка бачила останні хвилини "Пісочного годинника" і Землі, повернулася до нас, і вона може виявитися не останньою. Отже, ми почнемо все спочатку, за допомогою тих, хто буде повертатися, і знову візьмемося за справу. Цього разу в нас може все вийти, бо тепер ми знатимемо більше. Але навіть якщо в нас знову нічого не вийде, після кожної невдачі повертатимуться дедалі новіші й новіші люди, і "Пісочний годинник" зможе ще раз почати все з самого початку, і врешті-решт прийде час...

Він із силою потер долонею щоку.

- Я не знаю. Не знаю. Манну доведеться все перевірити. Я не цілком упевнений. На стільки питань ще треба дати відповідь. Чи існує безліч альтернативних майбутніх, чи необхідно виправляти єдине наше майбутнє, так само як ми збиралися виправити минуле?

- Але ви справді вірите, - запитала Ненсі, - що в нас буде другий шанс?

- І третій, і четвертий, і п'ятий, - відповів Вульф, - І навіть більше, якщо нам це знадобиться. Якщо це правильно для першого разу, то має бути правильно і для всіх наступних.

Задзвонив телефон. Вульф підійшов до столу і зняв слухавку.

- Це Г'юз, - повідомив сердитий голос.

- Як поживаєте, містере Г'юз?

- Що відбувається? - поцікавився Г'юз, - Нас з усіх кінців світу засипають повідомленнями про незнайомців, які з'являються наче з-під землі. Їх тисячі. Вони кажуть, що прибули з майбутнього!

- Це біженці, - сказав Вульф.

- Ви відповідали за цей проєкт, - напустився на нього Г'юз. - Це повністю на вашій совісті.

Вульф із такою силою жбурнув слухавку, що вона підскочила.

Охоронець залишив свій пост і тупцював біля дверей.

- Там троє людей, сер, - повідомив він, - У них якийсь ошелешений вигляд.

- Надішліть їх сюди, - сказав Вульф, - Я давно їх чекаю.

Охоронець вагався.

Вульф не витримав.

- Ведіть їх сюди! - майже закричав він, - Нам треба робити справу!

Охоронець розвернувся і вийшов у хол.

Усе гаразд, сказав собі Вульф.

Він знову був зведений як пружина.

2. Пильна зебра

Нічого в домі не можна людині тримати. Вічно все губиться, вічно все пропадає, а ти шукаєш, перериваєш усе догори дном, на всіх кричиш, усіх розпитуєш, підозрюєш. І так у кожній родині.

Але запам'ятайте одне: не намагайтеся з'ясувати, куди пропадають речі, хто б це міг взяти їх. І думати намагайтеся займатися розслідуванням. Собі дорожче стане! Ось послухайте, який випадок був зі мною.

Йшов я з роботи і купив дорогою аркуш поштових марок - хотів розіслати чеки, оплатити місячні рахунки. Але щойно я сів заповнювати чеки, як ввалилося подружжя Мардж і Льюїс Шоу. Льюїса я недолюблюю, та й він мене ледь виносить. Але Мардж з Елен добрі подруги; вони забалакалися, і подружжя Шоу проторчало в нас увесь вечір.

Льюїс розповідав мені, чим він займається у своїй дослідницькій лабораторії. Я намагався заговорити про інше, але він усе довбав одне й те саме. Думає, напевно, що раз сам захоплюється, то й інші мають цікавитися його роботою. А я в електроніці нічого не тямлю, мікромодуль від мікроскопа не відрізняю.

Похмурий був вечір, і що найгірше, мені й заїкнутися про це було не можна. Елен негайно б на мене накинулася, стала б говорити, що я бірюк.

І ось наступного дня я пішов після обіду до свого кабінету заповнювати чеки і, зрозуміло, виявив, що марки зникли.

Я залишив марки на письмовому столі, але тепер на столі не було нічого, крім кубика: хоча юний Білл не цікавився кубиками вже кілька років, вони час від часу все ще опинялися в найбільш невідповідних місцях.

Я окинув поглядом кімнату, потім подумав, що марки, імовірно, здуло зі столу, і, ставши на карачки, обнишпорив усю підлогу. Марок ніде не було.

Я пішов у вітальню, де, затишно влаштувавшись у кріслі, Елен дивилася телевизор.

- Не бачила я їх, Джо, - сказала вона, - Подивися у себе на столі.

Саме такої відповіді я й очікував.

- Може, Білл знає,- припустив я.

- Його сьогодні майже цілий день удома не було. Коли з'явиться, запитаєш.

- А де він бовтається?

- Зайнятий комерцією. Міняє той новий пояс, який ми йому купили, на пару шпор.

- Не бачу в цьому нічого поганого. Коли я був хлопчиськом...

- Річ не тільки в поясі, - сказала Елен, - Він міняє все підряд. І найгірше те, що він ніколи не залишається в програті.

- Тямущий хлопчина.

- Якщо ти будеш так ставитися до цього, Джо...

- Моє ставлення тут ні до чого, - сказав я. - Такі стосунки існують у всьому діловому світі. Коли Білл виросте...

- Виросте і... потрапить до в'язниці. Якби ти бачив його за цим заняттям, ти б теж сказав, що йому пряма дорога до арештантів.

- Гарзд, поговорю з ним.

Я повернувся до кабінету, бо атмосфера у вітальні була не такою дружньою, як хотілося б, і потім, мені треба було надіслати чеки незалежно від того, знайшов я марки чи не знайшов.

Я вийняв із шухляди пачку рахунків, чекову книжку й авторучку. Потім простягнув руку, щоб перекласти кубик і звільнити місце для роботи. Але щойно він опинився в мене в руці, я зрозумів, що це не дитячий кубик.

Вага і розміри у цього предмета були, як у кубика, і на дотик він нагадував пластик, хіба що такого гладкого пластику я ніколи не зустрів. Він був сухий і водночас наче змащений маслом.

Я поклав його на стіл і присунув ближче лампу. Але нічого особливого не побачив. Кубик як кубик.

Крутячи його в руці, я намагався визначити, що це таке. І раптом побачив на одному з його боків невелике довгасте заглиблення - зовсім маленьке, майже подряпину.

Я придивився і побачив, що заглиблення виточено і на дні його бліда червона смужка. Можу заприсягтися, що ця смужка мерехтіла. Я підніс предмет ближче до очей, але мерехтіння припинилося. Чи то фарба раптом знебарвилася, чи то мені все привиділося, але вже через кілька секунд я не був упевнений, що там була якась смужка.

Я подумав, що цю штуку десь знайшов або виміняв Білл. Хлопчик як галка - все в дім тягне, але в цьому немає нічого поганого, як немає нічого поганого в його колекції, хай би що там говорила Елен. Це прекрасні ділові задатки.

Я відклав кубик убік і зайнявся чеками. Наступного дня під час перерви на ланч я знову купив марки. Але цілий день я раз у раз починав розмірковувати над тим, куди могли подітися вчорашні.

Я зовсім не думав про слизький на дотик кубик. Можливо, я б зовсім забув про нього, якби, повернувшись додому, не виявив, що в мене зникла ручка.

Я пішов до кабінету по ручку і побачив її на столі, на тому самому місці, де залишив учора ввечері. Я не пам'ятав, залишав я ручку на столі чи ні, але, побачивши її, негайно згадав, що забув покласти її назад у шухляду.

Я взяв ручку. І виявилось, що це зовсім не ручка. На вигляд предмет був схожий на корковий циліндрик, але на пробу він був занадто важкий. Мені раптом здалося, що це складна вудка, тільки менша і важча.

Уявивши собі, що це складна вудка, я зробив рух, ніби закидаю її, і раптом і справді невідомий предмет виявився складною вудкою. Вона, мабуть, була складена, а потім висунулася як справжня вудка. Але дивна річ, видно було тільки перші фути чотири, а все інше розтануло в повітрі.

Я інстинктивно смикнув вудку вгору і на себе, щоб вивільнити кінець, що потрапив бог знає куди. Вудка було подалася, а потім я раптом відчув, що на кінці її повис якийсь вантаж. Точно я підсік рибу, але тільки риба ця не билася.

Потім так само швидко це відчуття зникло. Вантаж ніби миттєво зірвався з вудки, вона склалася, і в руці в мене знову був предмет, схожий на авторучку.

Я обережно поклав його на стіл, твердо вирішивши не робити більше жодних помахів, і тільки тут помітив, що рука в мене тремтить.

Я сів, витріщаючи очі на предмет, схожий на зниклу ручку, і на інший предмет, схожий на дитячий кубик.

І ось тут-то куточком ока я побачив посередині столу маленьку білу плямочку.

Вона була на тому самому місці, де спочатку лежала уявна ручка, та й кубик учора ввечері я знайшов, мабуть, саме там. Вона була кольору слонової кістки і мала в діаметрі приблизно чверть дюйма.

Я запекло потер її великим пальцем, але пляма не стиралася. Я заплющив очі, щоб дати можливість плямі зникнути, і, негайно розплющивши їх, з подивом переконався, що пляма на місці.

Я схилився над столом і почав розглядати її. У мене було таке враження, ніби в дерево ретельно вставили пластинку слонової кістки. Я не міг виявити жодного зазору між деревом і плямою.

Раніше його там не було; у цьому я був абсолютно впевнений. Якби воно було, я неодмінно помітив би. Ба більше, його помітила б Елен, бо вона чистюля, ніде в неї й пилінки немає. Та й де це чути, щоб продавали столи, інкрустовані однією-єдиною пластинкою слонової кістки?

Ніде не купиш і речі, яка схожа на ручку, але перетворюється на складну вудку, до того ж тонкий кінець її зникає і підчіплює щось невидиме, - ручку, яка наступного разу, можливо, не загубить те, що підчепила, а виволоче на світ божий.

Із вітальні почувся голос Елен:

- Джо!

- Так! Що тобі?

- Ти поговорив із Біллом?

- З Біллом? Про що?

- Про його комерцію.

- Ні. Забув якимось.

- Дивись поговори. Він знову взявся за своє. Виторгував у Джиммі новий велосипед. Всучив йому всякий мотлох. Я змусила його повернути велосипед.

- Я поговорю з ним, - знову пообіцяв я.

Але, як пам'ятаю, тоді мені було не до етики поведінки мого сина.

Нічого в будинку не можна тримати. Вічно втрачаєш то одне, то інше. Точно знаєш, куди поклав річ, упевнений, що вона на місці, а схопишся - її вже немає.

І всюди так - речі губляться, і потім їх довіку не знайдеш.

Але інші речі на їхньому місці не з'являються... принаймні я зроду про таке не чув.

Утім, бували, напевно, випадки, коли людина знаходила інші речі, брала їх, роздивлялася, дивувалася, що це таке, а потім зашпурхувала кудись у кут і забувала.

Можливо, склади брухту в найрізноманітніших куточках світу забиті всякими неземними кубиками і божевільними вудками.

Я встав і пішов у вітальню, де Елен налаштовувала телевізор.

Напевно, вона помітила, що я засмучений, і тому запитала:

- Що ще сталося?

- Не можу знайти ручку.

Вона розсміялася:

- Вибач, Джо, але ти нестерпний. Вічно все втрачаєш.

Уночі, коли Елен уже заснула, я лежав і все думав про пляму на столі. Пляма, здавалося, говорила: "Якщо ти комерсант, клади прямо сюди, що в тебе є, і ми зробимо обмін".

І тут мені на думку спала думка: а що буде, якщо хто-небудь зрушить стіл?

Довго я лежав, намагаючись заспокоїтися, умовити себе, що все це нісенітниця і маячня.

Але позбутися цієї думки я вже не міг.

Нарешті я встав і потихеньку, немов злодій, а не господар будинку, вислизнувши зі спальні, пішов до кабінету.

Зачинивши двері, я увімкнув настільну лампу і скоріше кинувся дивитися, чи не зникла пляма.

Вона була на місці.

Висунувши шухляду столу, я пошукав там олівець, але замість олівця під руку мені потрапила одна з кольорових крейд Білла. Я став на коліна і ретельно окреслив на підлозі ніжки столу, щоб потім поставити його точно на місце, якщо хто-небудь його зрушить.

Потім я ніби машинально поклав крейду точно на пляму.

Вранці, перед тим, як піти на роботу, я зазирнув до кабінету: крейда все ще лежала на місці. У мене трохи відлягло від серця, мені вдалося переконати себе, що все це гра уяви.

Але ввечері, після обіду, я знову пішов у кабінет і виявив, що крейда зникла.

На її місці лежав якийсь трикутний пристрій із чимось на кшталт лінз на кожному куті, а посередині трикутника до каркаса з якогось металу кріпилася штука, що явно нагадувала присоску.

Я ще розглядав її, коли в кабінет увійшла Елен.

- Ми з Мардж ідемо в кіно, - сказала вона, - чому б тобі не піти й не випити з Льюїсом пива?

- З цим чванливим бовдуром?

- Що ти маєш проти Льюїса?

- Нічого, напевно.

Мені було не до подружніх сварок.

- Що це в тебе? - запитала Елен.

- Не знаю. Ось знайшов.

- Ти прямо як Білл, усяку гидоту став у дім тягнути. Будь-якому з вас тільки волю дай, весь будинок засмітите.

Я дивився на трикутник, і, скільки не думав про нього, на думку спадало одне: це, напевно, окуляри. Утримуються вони на обличчі, мабуть, за допомогою тієї присоски, що посередині,- дивний спосіб носити окуляри, але якщо подумати, таке припущення не позбавлене підстави. Але в такому разі це означає, що у власника окулярів три ока, розташованих на обличчі трикутником.

Елен пішла, а я все сидів і думав. І думав я про те, що, хоч я і недолюблюю Льюїса, без його допомоги мені не обійтися.

І ось, поклавши уявну ручку і трикутні окуляри в шухляду столу, а фальшивий кубик у кишеню, я вирушив у будинок навпроти.

У Льюїса на кухонному столі було розстелено стос синек [Примітка: Синьки - це креслення, в США для креслень використовують синій папір], і він негайно почав мені щось пояснювати. Я щосили вдавав, що розбираюся в кресленнях. Насправді я розумів їх як сліпе щеня життя.

Нарешті мені вдалося ввернути слівце; я витягнув із кишені кубик, поклав його на стіл і запитав:

- Що це?

Я думав, він одразу скаже, що це дитячий кубик. Але він цього не сказав. Мабуть, щось підказало йому, що це не простий кубик. Ось що означає технічна освіта.

Льюїс узяв кубик і покрутив його в руці.

- Із чого це зроблено? - схвильовано запитав він.

Я низав плечима:

-Я не знаю, що це, з чого це,- нічого не знаю. Ось знайшов просто.

- Нічого подібного я зроду не бачив,- Він помітив заглиблення на одному зі боків кубика, і я зрозумів, що він клюнув,- Дозвольте мені взяти це з собою в лабораторію.

Постараємося розібратися.

Я, зрозуміло, знав, що йому треба. Якщо кубик - якийсь технічне нововведення, він хотів скористатися нагодою... але це мене анітрохи не турбувало. У мене було передчуття, що занадто великих відкриттів він не зробить.

Ми випили ще по кілька склянок пива, і я пішов додому. Там я розшукав пару старих окулярів і поклав їх на стіл якраз на пляму.

Я слухав останні звістки, коли увійшла Елен. Вона зраділа тому, що я провів вечір із Льюїсом, і сказала, що мені слід було б зійтися з ним ближче, а вже там він, можливо, мені сподобається. Вона сказала, що раз вони з Мардж такі близькі подруги, то просто соромно, що ми з Льюїсом не дружимо.

- Може, потоваришуємо,- сказав я і на цьому припинив розмову.

Наступного дня Льюїс прийшов до мене на роботу.

- Де ви взяли цю штуку? - запитав він.

- Знайшов,- сказав я.

- Ви маєте хоч якийсь уявлення, що це?

- Жодного,- весело сказав я,- Тому-то я і дав її вам.

- Її приводить у дію якась енергія, і вона призначена для вимірювання. Виїмка на одній зі сторін слугує для зчитування показань. Індикатором, мабуть, є інтенсивність кольору. У всякому разі, кольорова смужка у виїмці весь час змінюється. Не сильно, але все ж це можна помітити.

- Тепер треба з'ясувати, що вона вимірює.

- Джо, ви не знаєте, де нам дістати ще одну таку штуку?

- Не знаю.

- Бачите, в чому річ, - сказав він, - нам хотілося б покопатися в ній, щоб зрозуміти, як вона діє, але розкрити її ми ніяк не можемо. Напевно, її можна зламати, але ми боїмося. Раптом зіпсуємо? Або вона вибухне? Якби в нас була ще одна...

- Вибачте, Льюїс, але я не знаю, де взяти іншу.

На цьому розмова й скінчилася.

Того вечора я йшов додому, думаючи про Льюїса і посміхаючись про себе. Малий зав'яз у цій справі по самі вуха. Він тепер спати не буде спокійно, поки не дізнається, що це за штука. І напевно, на тиждень залишить мене в спокої.

Я пройшов у кабінет. Окуляри все ще лежали на столі. Я постояв трохи, роздумуючи, у чому ж тут справа. Потім помітив, що скло має рожевий відтінок.

Взявши окуляри, я виявив, що скельця замінені на інші - того самого сорту, що й у трикутних окулярах, які я знайшов учора ввечері.

Тут до кабінету увійшла Елен, і не встигла вона ще рота відкрити, як я здогадався, що вона чекала на мене.

- Джо Адамс, що все це означає? - голосно запитала вона.

- Нічого,- відповів я.

- Мардж каже, що ти зовсім засмутив Льюїса.

- Не багато ж треба, щоб його засмутити.

- Щось відбувається,- не відставала Елен,- я й хочу знати, що саме.

Я знав, що мені не уникнути відповіді.

- Я займаюся комерцією.

- Змінюєшся! І це після того, що я тобі розповіла про Білла!

- Але це зовсім інша справа.

- Комерція є комерція.

Білл увійшов у парадне, але, мабуть, почувши, як мати сказала "комерція", вискочив назад. Я крикнув йому, щоб він повернувся.

- Сідайте обидва і слухайте, що я вам скажу, - наказав я, - Ставити запитання,

висловлювати припущення і влаштовувати мені головомиюку будете, коли я закінчу.

Ми всі троє сіли, і засідання сімейної ради почалося.

Переконати Елен мені вдалося не одразу: довелося показати пляму на столі, трикутні окуляри і власні окуляри, які мені надіслали назад після того, як у них вставили рожеві скельця. Зрештою вона була готова визнати, що дещо справді відбувається. Але це не завадило їй дати мені прочухана за те, що я обвів на підлозі ніжки столу.

Ні їй, ні Біллу ручки-вудки я не показав, бо боявся. Помахують нею, а потім хто знає, що трапиться...

Білл, зрозуміло, весь загорівся. Комерція - це по його частині.

Я попередив, щоб вони не говорили нікому ні слова. Білл не сказав би, бо його хлібом не годуй, а дай погратися у всілякі секрети, шифри та інше. Але Елен на світанку побігла б до Мардж і виклала їй усе по секрету - тут уже що не роби, що не говори, нічого не допоможе.

Білл негайно захотів надіти окуляри з рожевими скельцями, щоб подивитися, чи відрізняються вони від звичайних. Але я йому не дозволив. Я й сам хотів одягти ці окуляри, але, правду кажучи, боявся.

Коли Елен пішла на кухню поратися щодо обіду, ми з Біллом зайнялися стратегією. Для своїх десяти років Білл - людина дуже розсудлива. Ми вирішили, що для ведення своїх комерційних справ нам слід розробити якусь систему, бо, як зазначив Білл, заглазний обмін - підприємство ризиковане. Треба якось повідомити тому малому, що він може отримати за свої речі.

Але для того щоб дійти взаєморозуміння під час торгівлі з ким-небудь, належало налагодити якусь систему спілкування. А як спілкуватися з тим, про кого ви нічого не знаєте, крім того, що в нього, можливо, три ока?

І тут Білл подав чудову ідею. Він сказав, що нам потрібно зробити одне - надіслати каталог. Якщо збираєшся з ким-небудь торгувати, то, само собою зрозуміло, насамперед необхідно повідомити, що ти можеш запропонувати.

З огляду на особливі обставини, потрібен був каталог ілюстрований. Утім, навіть він міг виявитися марним, тому що не було жодної впевненості, що Комерсант, який ховається десь по той бік мого письмового столу, зрозуміє, що означає та чи інша картинка. Можливо, він узагалі поняття не має про картинки. Може, він і бачить по-іншому... не у фізичному сенсі, хоча й це можливо, а дотримуючись іншої точки зору, керуючись чужим нам світоглядом.

Але оскільки іншого шляху не було, ми засіли за розробку каталогу. Білл вважав, що нам треба намалювати його, але ні він, ні я художніми здібностями не вирізнялися. Я запропонував вирізати ілюстрації з журналів. Але ця думка теж була не фонтан, бо на рекламних картинках товари зазвичай зображуються прикрашеними, художники дбають тільки про те, щоб привернути увагу.

І знову Білл подав чудову ідею:

- Ти знаєш той дитячий словник, який мені подарувала тітка Етель? Чому б не надіслати його? У ньому багато картинок і майже нічого не написано. І це дуже важливо. Може, вони там читати й не люблять.

Ми вирушили в кімнату Білла і в пошуках словника стали переривати весь той мотлох, який у нього накопичився. Нам попався старий буквар, за яким Білл колись учився читати, і ми вирішили, що він ще кращий за словник. У букварі були гарні, прості картинки, а тексту майже ніякого не було. Ви знаєте, про яку саме книжку я говорю - там стоїть буква А і намальований кавун, буква Б і барабан тощо.

Ми віднесли буквар у кабінет і поклали його на стіл, прикривши ним пляму, а самі пішли обідати.

На ранок книжка зникла, і це було трохи дивно. Досі все зникало тільки в другій половині дня.

Приблизно після полудня мені зателефонував Льюїс.

- Я йду до вас, Джо. Є у вас поблизу який-небудь бар, де б ми могли поговорити віч-на-віч?

Я сказав, що такий бар є всього за квартал від мене і що ми зустрінемося там.

Швиденько впоравшись зі справами, я вийшов із контори, розраховуючи прийти до бару раніше і перехопити чарочку ще до приходу Льюїса.

Не знаю, як Льюїс встиг, але він мене випередив і вже сидів у кутовій кабіні. Мабуть, він мчав так, що порушив усі правила дорожнього руху.

Він уже замовив дві чарки і сидів зі змовницьким виглядом. Він усе ще не міг віддихатися від поспіху.

- Мардж розповіла мені все,- промовив він.

- Я так і думав.

- На цьому можна заробити купу грошей, Джо!

- І про це я теж подумав. Тож я хочу запропонувати вам десять відсотків...

- Та ні ж ні, ви послухайте, - запротестував Льюїс, - Одному вам таку справу не потягнути. Я і пальцем не поворухну менше ніж за п'ятдесят відсотків.

- Я беру вас у справу,- сказав я,- тому що ви мій сусід. Я в цьому технічному бізнесі ні чорта не розумію. У мене є дещо, на чому я не розуміюся, і мені потрібна допомога, щоб з'ясувати, що це, але я будь-коли можу звернутися до когось іншого...

Ми дійшли згоди чарки за три: він отримував 35 відсотків, я - 65.

- Тепер, коли все владналося,- сказав я,- може, ви мені скажете, що ви там дізналися?

- Дізнався?

- Про той кубик, що я вам дав. Ви б не стали мчати сюди, замовляти заздалегідь випивку і чекати, якби що-небудь не дізналися.

- Бачите, по суті...

- Зачекайте-но хвилинку, - перебив я його, - Ми запишемо це в контракті: у разі нездатності представити повний і докладний аналіз...

- Що це ще за контракт?

- Ми укладемо контракт, за порушення якого кожен із нас може судовим порядком обібрати іншого до нитки.

До біса неприємно починати з цього ділове підприємство, але з таким слизьким типом, як Льюїс, інакше було не можна.

І тоді він мені сказав, що дізнався.

- Це прилад для вимірювання емоцій. Я знаю, що термін цей нескладний, але кращого придумати не можу.

- А що він робить?

- Він каже, щасливі ви чи сумні і як сильно ненавидите когось.

- М-да,- розчаровано замичав я,- А на кой мені така штуковина? Мені не потрібен прилад, який каже, що я злюся або радію.

Льюїс до того розлютився, що навіть став красномовним:

- Хіба ви не розумієте, якого значення набуває цей інструмент для психіатрів? Він буде говорити про пацієнтів таке, що вони самі ніколи не наважилися б розповісти. Його можна використовувати в психіатричних клініках, ним можна заміряти реакцію людей під час відвідування видовищ, у політиці, під час запровадження нових законів... де завгодно.

- Досить базікати! Пускаємо в продаж!

- Але вся справа в тому...

- У чому?

- У тому, що виробляти ці прилади ми не зможемо, - з відчаєм у голосі сказав він, - У нас немає потрібної сировини, і ми не знаємо, як їх робити. Доведеться вам вимінювати їх.

- Я не можу. Тобто можу, але не відразу. Спершу мені треба дати зрозуміти тим Комерсантам, що я хочу отримати від них, а потім дізнатися, що вони хочуть натомість.

- Якісь інші речі у вас є?

- Є кілька.

- Віддайте-но їх краще мені.

- Деякі з них можуть виявитися небезпечними. Загалом, усе це належить мені. Я дам вам, що захочу і коли захочу...

Ми знову посперечалися.

Дебати скінчилися тим, що ми вирушили до адвоката. Ми склали контракт, який був, напевно, одним із найцікавіших курйозів в історії юриспруденції.

Адвокат, безсумнівно, подумав - і досі думає, - що ми обидва божевільні, але тепер це турбує мене найменше.

У контракті йшлося про те, що мені належить вручити Льюїсу для визначення технічної та товарної цінності принаймні дев'яносто відсотків предметів, джерело отримання яких контролюю я один, і що надалі вищевказане джерело залишається на вічні часи винятково під моїм контролем. Решта 10 відсотків можуть без жодних застережень не передаватися для обстеження, причому перша договірна сторона ухвалює одноосібне рішення щодо визначення тих предметів, які увійдуть до вищезазначених 10 відсотків.

Що ж стосується 90 відсотків предметів, що передаються другій договірній стороні, то ця остання зобов'язана піддавати їх ретельному аналізу - подавати звіти письмово та давати такі додаткові пояснення, що знадобляться для повного розуміння з боку першої договірної сторони, у строк, що не перевищує трьох місяців від дня одержання предметів, по закінченні якого предмети повертаються в одноосібне володіння першої договірної сторони. Вищезазначений строк вивчення та визначення може бути продовжено на будь-який час лише після укладення відповідної угоди між сторонами, викладеної в письмовому вигляді.

У разі якщо друга договірна сторона приховає від першої договірної сторони будь-які відкриття, пов'язані з предметами, про які йдеться в цій угоді, то таке приховування є достатньою підставою для порушення справи про відшкодування збитків. У разі якщо буде визначено, що деякі предмети можна пустити у виробництво, такі можуть вироблятися відповідно до умов пунктів А, В і С розділу II цієї угоди.

Умови продажу вищезазначених предметів мають бути обумовлені і включені як складова частина цієї угоди. Будь-які доходи від вищезазначеного продажу діляться таким чином: 65 відсотків - першій договірній стороні (мені - це я на випадок, якщо ви вже заплуталися, що не дивно) і 35 відсотків - другій договірній стороні (Льюїсу); витрати розподіляються відповідно.

Зрозуміло, там було ще багато всяких подробиць, але суть справи вже зрозуміла.

Горланки ми один одному не перегризли і з контори адвоката вирушили до мене додому, де застали і Мардж. Льюїс пішов зі мною, щоб поглянути на пляму на письмовому столі.

Мабуть, Комерсант отримав буквар і був у змозі розібратися, для чого його послали, тому що на столі лежала картинка, вирвана з книжки. Щоправда, я сказав би, що її не вирвали, а скоріше... випалили з книжки.

На картинці була буква "З" і поруч зебра.

Льюїс із тривогою втупився на неї.

- Ну й задали нам завдання.

- Так-а,- погодився я.- Не знаю, скільки вона коштує, але, видно, недешево.

- Подумайте самі - витрати на експедицію, сафарі, клітки, перевезення морем і залізницею, корм, сторожа. Як ви думаєте, чи не можна зацікавити його чимось іншим?

- Я не знаю як. Замовлення дано.

До кабінету забрів Білл і поцікавився, що відбувається. Коли я з похмурым виглядом сказав йому, у чому річ, він радісно вигукнув:

- О, якщо тобі хочеться обміняти поганий складаний ніж, ти його збуваєш тому, хто не знає, який вигляд має хороший. У цьому весь фокус комерції, тату!

Льюїс нічого не зрозумів, а я зметував одразу.

- Правильно! Він не знає, що зебра тварина, він не знає навіть, яких вона розмірів!

- Звісно, - упевнено сказав Білл, - він бачив її тільки на картинці.

Була вже п'ята година, але ми всі троє кинулися в магазини. Білл знайшов дешевий браслет із брелоком-зеброю, яка була розміром із малюнок у книжці. Коли йдеться про всякі такі дрібниці, мій синочок точно знає, де що продають і що скільки коштує. Я подумав було зробити його на всякий пожежний випадок молодшим партнером і дати йому приблизно десятивідсоткову частку в прибутках (зрозуміло, з 35 відсотків Льюїса), але я був упевнений, що Льюїс не погодиться. Натомість я вирішив платити Біллу платню один долар на тиждень, але виплату вищезгаданої суми почати негайно після того, як справа почне приносити прибуток.

Отже, із зеброю все було гаразд... за умови, що Комерсант задовольниться маленькою дрібничкою. Я подумав, добре ще, що нам не довелося добувати зефір, який теж на "З".

З іншими літерами алфавіту справа пішла легше, але я не міг не мучитися сумнівами весь той час, поки довелося чекати. Усі каталоги, які можна було надіслати, погані, але гіршого за букваря нічого немає. Однак поки Комерсант не познайомився з усім першим списком, іншого надсилати не варто було, бо я боявся, що він заплутається.

Тому я послав йому яблуко, м'яч, маленьку ляльку замість дівчинки, іграшкову кішку та іграшкового собаку тощо, а потім ночами все думав, що ж Комерсант робитиме з усім цим добром. Я уявляв собі, як він намагається здогадатися про призначення гумової ляльки або кішки.

Я віддав Льюїсу і ті й інші окуляри, але притримав ручку-вудочку, бо все ще боявся її. Льюїс передав прилад для вимірювання емоцій одному психіатру, щоб той провів свого роду польові випробування на хворих.

Знаючи, що ми з Льюїсом стали ніби компаньйонами, Мардж і Елен були тепер нерозлучні. Елен не втомлювалася повторювати, як вона рада, що я нарешті зрозумів, яка надійна людина Льюїс. Напевно, Мардж говорила те ж саме Льюїсу.

Білла просто розпирало - так йому хотілося похвалитися. Але він був великим маленьким бізнесменом і тримав рот на замку. Зрозуміло, про платню я йому сказав.

Льюїс цілком стояв за те, щоб ми зробили спробу розпитати Комерсанта про прилад для вимірювання емоцій. Він замовив заводському кресляреві малюнок приладу і хотів, щоб я відіслав його, показавши тим самим, що ми цікавимося приладом.

Але я сказав йому, щоб він не форсував подій. Може, угода з приладом для вимірювання емоцій і виявиться вигідною, але до ухвалення остаточного рішення нам не слід очікувати надсилання зразків усіх товарів, які може запропонувати Комерсант.

Переконавшись, мабуть, у тому, що з ним співпрацюють, Комерсант тепер торгував не о певній годині, а тримав крамничку відкритою цілодобово. Подивившись список товарів з букварю, він надіслав назад чисті сторінки з книги з дуже грубо зробленими малюнками - здавалося, він малював їх крихким вугіллям. Льюїс виготовив серію картинок, щоб показати, як користуватися олівцем, і, надіславши їх Комерсанту разом з пачкою паперу і сотнею відточених олівців, ми почали чекати.

Ми чекали тиждень і вже стали виходити з себе, коли вся пачка паперу повернулася назад: кожен аркуш був з обох боків вкритий найрізноманітнішими малюнками. Для того щоб Комерсанту не було нудно, ми надіслали каталог товарів, які можна замовити поштою, а самі сіли розгадувати малюнки.

Призначення всіх речей без винятку було абсолютно незрозумілим... навіть Льюїсу. Він вдивлявся в малюнки, потім підхоплювався, кидався по кімнаті, рвав на собі волосся, смикав себе за вуха. Потім знову брався розглядати малюнки.

Для мене це була комедія - і тільки.

Нарешті ми вирішили, що на якийсь час витівку з каталогами треба залишити, і почали класти на письмовий стіл усе, що траплялося під руку,- ножиці, тарілки, складані ножі, клей, сигари, скріпки, гумки, ложки. Я знаю, що ми діяли не по-науковому, але у нас не було часу дотримуватися будь-якої системи. Потім за нагоди ми виробили б розумнішу програму, а поки що не хотіли дати Комерсанту часу схаменутися.

І Комерсант почав бомбардувати нас речами у відповідь. Ми сиділи годинами і відправляли товар йому, а він нам, і в нас на підлозі утворилася купа найнеймовірнішого мотлоху.

Ми встановили кінокамеру і витратили багато плівки на те, щоб зняти пляму на столі, де відбувався обмін. Ми витратили багато часу, переглядаючи плівку, сповільнюючи чергування кадрів і зовсім зупиняючи проектор, але це нічого нам не дало. Коли річ зникала або з'являлася, то вона просто зникала або з'являлася. В одному кадрі вона була, в іншому кадрі її вже не було.

Льюїс відклав усю іншу роботу, і вся його лабораторія тільки й робила, що займалася розгадкою приладів, які ми отримали. З більшістю з них ми так і не впоралися. Напевно, вони для чогось служили, але цього нам дізнатися не вдалося.

Був там такий флакон із парфумами, наприклад. Це ми його так називали. Але ми здогадувалися, що парфуми в ньому не найголовніше, що так званий флакон має зовсім інше призначення.

Льюїс і його хлопці, які вивчали флакон у своїй лабораторії і намагалися розібратися що до чого, ненавмисно увімкнули його. Вони працювали три дні, причому останні два - в масках, щоб вимкнути його.

Коли запах став нестерпним і люди стали дзвонити в поліцію, ми віднесли цей пристрій у поле і закопали. За кілька днів уся рослинність в окрузі зів'яла. До самого кінця літа хлопці з агрономічного факультету університету носилися усюди як очманілі, намагаючись з'ясувати причину.

Була там штука - годинник, напевно, якийсь,- утім, із таким самим успіхом вона могла виявитися чим завгодно. Якщо це годинник, то в Комерсанта така система відліку часу, що від неї можна збожеволіти.

Була там і ще одна штучка: вкажеш на що-небудь пальцем і натиснеш на певне місце (не на кнопку, не на який-небудь механічний пристрій, а просто на певну точку) - і негайно в пейзажі з'явиться велике порожнє місце. Перестанеш натискати - пейзаж знову стане, як був. Ми засунули цю штучку в дальній кут лабораторного сейфа і привісили до неї велику червону бирку з написом: "Небезпечно! Не чіпати!"

Але з більшістю предметів ми просто витягали порожній номер. А предмети все

надходили і надходили. Я забив ними гараж і почав уже звалювати купою в підвалі. Деякі мене лякали, і я їх із купи вилучав.

Тим часом Льюїс мучився з приладом для визначення емоцій.

- Він працює,- говорив Льюїс,- Психіатр, якому я давав його, у захваті. Але, мабуть, пустити його в продаж буде майже неможливо.

- Якщо він працює,- заперечив я, передаючи йому банку з пивом,- то його повинні купувати.

- Купували б у будь-якій іншій галузі, крім медицини. Перш ніж пускати щось у продаж, треба представити креслення, теоретичні обґрунтування, результати випробувань тощо. А ми не можемо цього зробити. Ми не знаємо, як він працює. Не знаємо принципу дії. А поки ми цього не дізнаємося, жодна поважна фірма, що торгує медичними приладами, не пустить його в продаж, жоден порядний медичний журнал не стане його рекламувати, жоден лікар-практик не буде його застосовувати.

- Отже, на нього сподіватися нічого,- сказав я досить сумно, бо це була єдина річ, застосування якої нам було відомо.

Льюїс кивнув, випив пива і став похмурішим за звичайний.

Я тепер згадую з посмішкою, як ми знайшли пристрій, який приніс нам багатство. По суті, це не Льюїс, а Елен знайшла його.

Елен - хороша господиня. Вона вічно возиться з пилососом і ганчіркою і миє рами та підвіконня з такою несамовитістю, що нам доводиться фарбувати їх щороку.

Одного вечора ми сиділи у вітальні й дивилися телевізор.

- Джо, ти витирав пил у кабінеті? - запитала Елен.

- Пил у кабінеті? З чого б це?

- Бачиш, хтось витер. Може, це Білл?

- Білла ніякими силами не змусиш взяти ганчірку в руки.

- Тоді я нічого не розумію, Джо, - сказала вона, - я пішла витирати пил, а там абсолютно чисто. Усе блищить.

По телевізору показували щось дуже кумедне, і я не звернув тоді на слова Елен жодної уваги.

Але наступного дня я згадав про це і вже не міг викинути з голови. Я б нізащо не став витирати пил у кабінеті, а Білл - і поготів, і все ж таки хтось зробив це, якщо Елен каже, що там було чисто.

Того ж вечора я вийшов із відром на вулицю, наклав у нього пилу і приніс у будинок.

Елен перехопила мене в дверях.

- Ти що це робиш?

- Експериментую,- сказав я.

- Експериментуй у гаражі.

- Це неможливо,- заперечив я,- Я маю з'ясувати, хто витер пил у кабінеті.

Я знав, що якщо мій номер не вдасться, то мене притягнуть до відповіді, тому що Елен пішла слідом і стала в дверях, приготувавшись обрушитися на мене.

На столі лежало багато предметів, отриманих від Комерсанта, а в кутку валялося ще більше. Я прибрав усе зі столу, і тут увійшов Білл.

- Що ти робиш, тату? - запитав він.

- Твій батько збожеволів,- спокійно пояснила Елен.

Я взяв жменю пилу й посипав ним стіл.

За мить він зник. На столі не було жодної плямочки.

- Білле,- сказав я,- віднеси-но один із цих приладів у гараж.

- Який?

- Будь-який.

Він забрав один із приладів, а я сипнув ще жменю пилу, і він теж зник.

Білл повернувся, і я послав його з іншим приладом.

Це тривало досить довго, і Білл уже почав висловлювати невдоволення. Але нарешті я посипав стіл пилом, і він не зник.

- Білле, - сказав я, - ти пам'ятаєш, яку штуку ти виносив останньою?

- Звичайно.

- Ну, тоді йди й принеси її назад.

Він приніс її - і щойно з'явився на порозі кабінету, як пил зник.

- Ось воно,- сказав я.

- Про що ти? - запитала Елен.

Я показав на пристрій, який тримав Білл.

- Про це. Викинь свій пілосос. Спали ганчірки. Закинь куди-небудь швабру.

Достатньо однієї такої штуки в будинку і...

Вона кинулася до мене в обійми:

- О Джо!

І ми з нею станцювали джигу.

Потім я сів і почав лаяти себе на всі боки за те, що зв'язався з Льюїсом. Я поумав: а чи не можна тепер якось розірвати контракт, якщо вже я знайшов щось без його допомоги? Але я пам'ятав усі ці пункти, які ми понаписували. Та й який сенс - Елен уже побігла в будинок навпроти розповісти все Мардж.

Я зателефонував Льюїсу, і він миттю примчав.

Ми почали польові випробування.

У вітальні не було ні плямочки, тому що Білл пройшов через неї з приладом, та й гараж, де прилад залишався ненадовго, теж був як вилизаний. Хоч ми й не перевіряли, але я уявляю собі, що на смузі, паралельній доріжці, якою Білл ніс прилад від гаража до дверей будинку, не залишилося жодної пилинки.

Ми віднесли прилад вниз і вичистили підвал. Пробралися на заднє подвір'я до сусіда, де, як ми знали, було багато цементного пилу,- і одразу весь цементний пил зник. Залишилися одні грудочки, але грудочки, я вважаю, пилом вважати не можна.

Цього тільки нам і треба було.

Повернувшись додому, я почав відкривати пляшку шотландського віскі, яку до того зберігав, а Льюїс примостився за кухонним столом і намалював прилад.

Ми випили, потім пішли в кабінет і поклали малюнок на стіл. Малюнок зник, а ми чекали. За кілька хвилин з'явився ще один прилад. Ми почекали ще, але нічого не сталося.

- Треба втовкмачити йому, що нам треба багато приладів,- сказав я.

- Ми ніяк не зможемо це зробити, - сказав Льюїс, - ми не знаємо його математичних символів, а він не знає наших, і вірного способу навчити його теж немає. Він не знає жодного слова нашої мови, а ми - його.

Ми повернулися в кухню і випили ще.

Льюїс сів і намалював поперек аркуша низку приладів, а позаду накидав верхівки безлічі інших, так що здавалося, ніби приладів сотні.

Ми послали листок.

Прийшло п'ятнадцять приладів - рівно стільки, скільки було намальовано в першому ряду.

Комерсант явно не мав жодного уявлення про перспективу. Рисочки, якими Льюїс позначив інші прилади, що стоять за першим рядом, для нього нічого не значили.

Ми повернулися в кухню і випили ще.

- Нам потрібні тисячі цих штук,- сказав Льюїс, хапаючись руками за голову,- Не сидіти ж мені тут цілу добу, малюючи їх.

- Можливо, доведеться посидіти,- зі зловтіхою сказав я.
- Але ж має бути інший вихід.
- Чому б не намалювати цілу купу їх, а потім не заготовити копії на мімеографі? - запропонував я,- Копії можна посилати йому пачками.

Не хотілося мені говорити це, тому що я вже захопився думкою, що засаджу Льюїса кудись у куточок і його буде засуджено до довічного ув'язнення й малювання одного й того самого знову й знову.

- Можливо, що-небудь із цього й вийде,- сказав обурено зраділий Льюїс.- І так просто...

- Скажіть краще - слушно,- відрізав я,- Якби це було просто, ви б самі придумали.
- Мене такі деталі не цікавлять.
- А треба б!..

Ми заспокоїлися тільки тоді, коли прикінчили пляшку.

Наступного дня ми купили мімеограф, і Льюїс намалював трафарет із двадцятьма п'ятьма приладами. Ми надрукували сотню аркушів і поклали їх на стіл.

Усе вийшло, як було задумано, і кілька годин ми займалися тим, що прибирали зі столу прилади, які хлинули потоком.

По правді кажучи, у нас із голови не йшла думка про те, що захоче отримати Комерсант в обмін на свої пилососи. Але в ту хвилину ми були схвильовані і зовсім забули, що це комерційна угода, а не дар.

Наступного дня повернулися назад усі мімеографічні листки, і на звороті кожного Комерсант намалював по двадцять п'ять зебр-брелоків.

І тут ми опинилися перед необхідністю терміново дістати дві з половиною тисячі цих дурних зебр.

Я кинувся в магазин, де був куплений браслет із таким брелоком, але у них у запасі було всього штук двадцять. У магазині сказали, що, напевно, не зможуть замовити ще одну партію. Виробництво, сказали, припинено.

Назва компанії, яка випускала їх, була відштампована на внутрішньому боці браслета, і, щойно діставшись дому, я замовив міжміську розмову.

Зрештою я дістався до завідувача виробництва.

- Ви знаєте браслети, які випускаються у вас?
- Ми випускаємо мільйони браслетів. Про який ви говорите?
- Про той, що із зеброю.

Він задумався на мить.

- Так, випускали такий. Зовсім недавно. Більше не випускаємо. У нашій справі...

- Мені потрібно щонайменше дві з половиною тисячі штук.

- Дві з половиною тисячі браслетів?

- Ні, тільки зебр.

- Слушайте, ви не жартуєте?

- Не жартую, містере,- сказав я.- Мені потрібні зебри. Я заплачу за них.

- На складі немає жодної.

- Ви могли б їх виготовити?

- Дві з половиною тисячі не зможемо. Занадто мало для спеціального замовлення.

Тисяч п'ятдесят - це ще розмова.

- Гарзд,- сказав я,- Скільки коштуватиме п'ятдесят тисяч?

Він назвав суму, і ми трохи поторгувалися, але я був не в змозі довго торгуватися.

Зрештою ми зійшлися на ціні, яка, по-моєму, була зависокою, якщо врахувати, що весь браслет із зеброю та іншими підвісками в роздрібній торгівлі коштував усього тридцять центів.

- І не закривайте замовлення,- сказав я,- Може знадобитися нова партія зебр.

- Гарзд,- сказав він,- Зачекайте... дозвольте поставити запитання: а для чого вам п'ятдесят тисяч зебр?

- Не дозволю,- сказав я і повісив слухавку.

Напевно, він подумав, що в мене клепки не вистачає, але мені було наплювати на те, що він думає.

До прибуття п'ятдесяти тисяч зебр минуло десять днів, і спокою мені не було ні хвилини. А потім, коли вони прибули, треба було знайти приміщення, бо, до вашого відома, п'ятдесят тисяч зебр, навіть якщо вони брелоки до браслетів, займають багато місця.

Але насамперед я взяв дві з половиною тисячі і послав їх через стіл.

За десять днів, що минули з часу одержання пилососів, ми нічого не надсилали, а Комерсант нічим не висловлював свого нетерпіння. Я б анітрохи не здивувався, якби він, наприклад, надіслав нам свій еквівалент - бомби, щоб висловити своє розчарування щодо повільної доставки замовлених ним зебр. Мені часто спадало на думку: а що він думає з приводу затримки, чи не підозрює нас у тому, що ми його обдурили?

Весь цей час я без кінця курих і гриз нігті, а Льюїс, як мені здавалося, був стурбований не менше за мене, вишукуючи можливості збуту пилососів.

Коли я згадав про це, він зніяковіло подивився на мене.

- Бачите, Джо, мене дуже турбує одна річ.

- Нам тепер турбуватися нема про що, - сказав я, - крім збуту пилососів.

- Але ж пил має ж кудись діватися,- роздратовано промовив він.

- Пил?

- Так, пил, який збирають ці штуки. Пам'ятаєте, як зникла ціла купа цементу? І я хочу знати, куди вона поділася. У приладі цемент поміститися не міг. У нього не ввійде навіть тижневий поклад пилу з будинку середніх розмірів. Куди все це дівається - ось що мене турбує.

- А мені все одно куди. Лише б дівалося.

- Ділячий підхід,- сказав він презирливо.

Дізнавшись, що Льюїс палець об палець не вдарив, щоб забезпечити збут, я взявся за справу сам.

Але переді мною постали ті самі перешкоди, що й під час спроби налагодити збирання приладів, що вимірюють емоції.

Пилосос не був запатентований і не мав фабричної марки. На ньому не було красивої таблички з ім'ям фабриканта. І я нічого не міг сказати, коли мене запитували, як він працює.

Один оптовик погодився взяти партію за таку мізерну ціну, що я розсміявся йому в обличчя.

Того вечора ми з Льюїсом сиділи за столом на кухні й пили пиво. Настрій у нас був не надто променистий. Я передчував купу неприємностей зі збутом пилососів. Льюїс, мабуть, усе ще тривожився про те, куди дівається пил.

Він розібрав пилосос і дізнався тільки одне: усередині діє якесь слабке силове поле... Слабке воно слабке, а всі електричні ланцюги в лабораторії та всі їхні чудові вимірювальні прилади наче з глузду з'їхали. Льюїс одразу зрозумів, до чого йде справа, і швидше зачинив кришку пилососа, тож усе обійшлося. Виявляється, кожух пилососа екранував силове поле.

- Пил, мабуть, викидається в інший вимір, - сказав Льюїс; усім своїм виглядом він нагадав мені гончака, який загубив слід єнота.

- А може, й ні. Може, він підноситься вгору у вигляді пилової хмари, на кшталт тих, що видніються далеко в космосі.

Льюїс похитав головою.

- Чи не хочете ви сказати,- продовжував я,- що Комерсант такий дурень, що продав нам прилад, який жбурляє йому пил в обличчя.

- Ви нічого не зрозуміли. Комерсант діє з іншого виміру. Інакше й бути не може. Але якщо є два виміри - його і наш,- то, можливо, є й інші. Комерсант, мабуть, користувався цими пилюками сам - не з тією метою, з якою збираємося використати їх ми, але, напевно, він теж позбавляється від чогось непотрібного. А отже, те, від чого він здихується, викидається не в його вимір, а в інший.

Ми випили ще пива, і я почав ламати собі голову над цією справою з різними вимірами. І ніяк не міг збагнути, що до чого. Напевно, Льюїс мав рацію, коли говорив, що в мене діловий підхід. Хіба можна повірити в інший вимір, якщо його не можна побачити, помацати і навіть уявити собі? Я на таке не здатний.

Тому я знову заговорив про збут пилюк, і того ж вечора ми вирішили, що нам залишається тільки торгувати ними вроздріб. Ми навіть встановили ціну - дванадцять доларів п'ятдесят центів. Зебри нам обходилися по чотири центи кожна, своїм комівожерам ми збиралися платити десять відсотків комісійних, і від продажу кожного пилюки нам залишалося 11 доларів 21 цент чистого прибутку.

Я помістив у газеті оголошення про найм комівожерів, і наступного дня з'явилися кілька людей. Ми відправили їх у пробний рейс.

Пилюки розхоплювали, як гарячі пиріжки, і ми зрозуміли, що наша справа вигоріла!

Я пішов з роботи і зайнявся торгівлею, а Льюїс повернувся в лабораторію і взявся за гору того мотлоху, який ми отримали від Комерсанта.

Коли проводиш масовий розпродаж, клопоту буває повний рот. Треба розподіляти райони між комівожерами, отримувати дозволи в торговельній інспекції, брати на поруки своїх людей, якщо їх саджають до в'язниці за порушення якої-небудь постанови, ухваленої владою забутого богом села. Ви собі не уявляєте, скільки тут всяких занепокоєнь.

Але місяці через два справи пішли в гору. Ми налагодили торгівлю у своєму штаті й почали створювати відділення в інших штатах. Я замовив додатково п'ятдесят тисяч зебр і пообіцяв замовити ще. На моєму письмовому столі кипіла робота. Зрештою я дійшов до того, що найняв трьох людей, які працювали позмінно цілодобово, і платив їм великі гроші, щоб тримали язик за зубами. Вісім годин ми посилали зебр, потім вісім годин прибирали зі столу пилюки, наступні вісім годин знову клали на стіл зебр...

Якщо Комерсанту і було нудно від того, що відбувалося, він цього не показував. Його, видно, цілком влаштував такий обмін.

Сусіди спершу згорали від цікавості і нервували, але потім звикли. Якби я міг переїхати в якесь інше місце, я б так і зробив, тому що будинок був тепер більше схожий на установу і сімейного життя у нас, по суті, не стало. Але оскільки нам не хотілося втрачати наш бізнес, ми змушені були сидіти на місці, тому що контакт із Комерсантом міг здійснюватися тільки тут.

Гроші текли до нас рікою, і всі фінанси я передавав у відання Елен і Мардж. Збирачі прибуткового податку задали нам жару за те, що ми не вказували виробничих витрат, але оскільки ми не збиралися сперечатися і платили, що належить, вони нічого не могли вдіяти.

Льюїс у своїй лабораторії вимотав себе так, що перетворився на тріску, але не знайшов нічого такого, що б ми могли використовувати.

І, як і раніше, час від часу тривожився про те, куди ж дівається весь пил. І напевно, вперше в житті він мав рацію.

Одного разу, років через два після того, як ми почали продавати пилососи, я повертався з банку, де залагоджував усілякі фінансові справи, які Елен із Мардж заплутали до неможливості. Тільки-но я звернув на доріжку, що веде до будинку, як з нього вилетіла Елен. Вона була вкрита пилом, усе обличчя в брудних смугах, зроду не бачив такої замарашки.

- Зроби що-небудь, Джо! - закричала вона.

- З чим?

- З пилом! Він валить у будинок!

- Звідки?

- Звідусіль!

Тут я побачив, що Елен розчинила всі вікна і з них стовпом валить пил. Я вискочив з машини і подивився, що робиться на вулиці. У всіх будинках кварталу вікна були відчинені, і з них клубами валив пил, усюди снували злі, верескливі жінки.

- Де Білл? - запитав я.

- За будинком.

Завернувши за ріг, я окрикнув Білла, і він одразу примчав.

З будинку навпроти прийшла Мардж. Вона розлютилася від цього пилу ще більше, ніж Елен.

- Сідайте в машину, - сказав я.

- Куди ми поїдемо? - запитала Мардж.

- За Льюїсом.

Напевно, з мого тону вони зрозуміли, що я жартувати не маю наміру, і забилися в машину. Я повів її на повній швидкості.

Будинки, заводи, магазини, які купили в нас пилососи, вивергали стільки пилу, що не видно було ні чорта.

Щоб дістатися до кабінету Льюїса, мені довелося прокласти собі шлях через двофутовий шар пилу, що лежав на підлозі лабораторії. Прикривши ніс хусткою, я ледь врятувався від задухи.

У машині ми витерли обличчя і відкашляли пил, що забив глотки. Тільки тут я побачив, що Льюїс утричі блідіший за звичайний, утім, правду кажучи, він завжди був блідою немічю.

- Це все накоїли істоти з того, третього, виміру, - злякано промовив він, - з того місця, куди ми відправляли весь пил. Їм до біса набридло, що він валиться на них. Вони зметикували, що треба робити, і тепер качають його назад.

- Заспокойтеся. Може, це зовсім і не через наші пилососи.

- Я перевірів, Джо. Через наші. Пил валить у всіх тих місцях, де є наші пилососи. І нізвідки більше.

- Отже, нам залишається тільки відправити його назад.

Льюїс похитав головою.

- Не вийде. Пилосос працює тепер тільки в один бік - від них до нас. - Він закашлявся і подивився на мене божевільними очима, - Подумайте тільки! Два мільйони цих приладів збирали пил у двох мільйонах будинків, магазинів, заводів... деякі з них функціонували цілих два роки! Джо, як нам тепер бути?

- Сховаємося де-небудь, поки це все не... гм, не розвіється.

Маючи мерзенну схильність до сутяжництва, він, певно, тоді ще передбачав, що на нас обрушаться незліченні судові позови. Особисто я більше боявся, що розлючені жінки влаштують над нами самосуд.

Але тепер це в минулому. Ми ховалися, поки люди трохи не заспокоїлися і не стали вимагати своїх грошей назад через суд. У нас було багато грошей, і ми змогли заплатити більшості з них. З нас ще мають стягнути кілька сот тисяч. Але ми можемо

розплатитися досить швидко, якщо нападємо на що-небудь настільки ж прибуткове, як збут пилососів.

Льюїс наполегливо працює над цим, але йому поки що не щастить. Та й Комерсант наш зник. Щойно ми наважилися повернутися додому, я негайно вирушив до кабінету і глянув на стіл. Пляма зникла. Я намагався класти всякі предмети на те місце, де вона колись була, але нічого з цього не вийшло.

Що злякало Комерсанта? Багато б я віддав, щоб знати. Утім, деякі комерційні перспективи в нас є.

Візьміть, наприклад, рожеві окуляри, які ми називаємо окулярами щастя. Одягніть їх - і будете раді-раді-радешеньки. Майже кожна людина на землі хотіла б мати такі, щоб на якийсь час забувати про турботи. З таким бізнесом ми б, напевно, розорили всіх торговців спиртним.

Біда тільки в тому, що ми не знаємо, як їх робити, а Комерсант зник. Тепер ми не можемо добувати їх.

Але одне мене продовжує турбувати. Я розумію, турбуватися не варто, але все одно ця справа ніяк не йде з голови.

Ну що зробив цей Комерсант із трьома мільйонами зебр, які ми послали йому?

3. Світ червоного сонця

1

- Готовий, Білле? - запитав Гарл Свенсон.

Білл Крессман кивнув.

- Тоді прощай, рік тисяча дев'ятсот тридцять п'ятий! - вигукнув велетень-швед і з силою смикнув важіль.

Літак здригнувся і нерухомо завис у імлі. В одну мить абсолютна чорнота, немов фарба з диявольської палітри, зміла сонячне світло і обрушилася на двох дослідників.

Над приладовою дошкою горіли електричні лампочки, але їхнє тьмяне світло не могло побороти темряву, що сочилася крізь кварцові ілюмінатори.

Чорнота вразила Білла. Він очікував якоїсь зміни - якоїсь, але до такої не був готовий. Він підвівся в кріслі, потім знову опустився.

- Страшно? - усміхнувся Гарл, дивлячись на нього.

- Не дочекаєшся, - видавив Білл.

- Ти подорожуєш у часі, хлопче, - пояснив Гарл. - Ти вже поза простором, у струмені часу. Простір навколо тебе викривлений. Поки ти перебуваєш у просторі, мандрувати в часі не можна - простір сковує потік часу, не дає йому йти швидше за деяку межу.

Але зігни простір навколо себе - і ти заковзнеш у часі. Поза простором немає світла, тут панує темрява. Немає і тяжіння, не проявляється жодна із вселенських сил.

Білл кивнув. Вони вже повторювали це один одному багато, багато разів. Подвійні стінки, щоб протистояти вакууму, в який мав пірнути літак під час повороту важеля, що викидає його з простору в струмінь часу. Тепловий захист проти абсолютного нуля, що править там, де неможливе тепло. Кріплення для ніг, щоб не перевернутися там, де відсутнє тяжіння. Хитромудра система нагрівачів, щоб не застигли мотори, не перетворилися на кригу паливо, мастило і вода. Потужні повітрогенератори для пасажирів і двигунів.

Роки - десять років - праці, і сума грошей, вимірювана семизначним числом. Іноді вони помилялися, нерідко зазнавали невдачі. Відкриття, зроблені ними дорогою, могли б перевернути світ і перетворити індустрію, але дослідники і словом не обмовилися про них. Тільки одне притягувало їх - подорож у часі.

Пізнати майбутнє, пірнути в минуле, перемогти сам час - цьому двоє молодих учених присвятили всі свої зусилля і нарешті досягли успіху.

Мета була досягнута 1933 року. Кілька наступних місяців були витрачені на експерименти і будівництво літака з машиною часу. Вони запускали крихітні літачки з мініатюрними машинами часу - ті, дзижчачи, пролітали через лабораторію і раптово зникали. Можливо, вони і зараз мчать крізь незліченні епохи.

Потім була побудована маленька машина часу, встановлена на подорож на один місяць у майбутнє. Рівно через місяць, з точністю до секунди, вона матеріалізувалася на підлозі лабораторії, випавши з потоку часу. Це остаточно підтвердило - подорож у часі можлива.

Тепер у струмені часу опинилися Гарл Свенсон і Білл Крессман. Натоп на вулиці здивовано зітхнув, коли величезний тримоторний літак раптово розчинився в повітрі.

Гарл схилився над приладовою дошкою. Його чуйний слух розрізняв у мерзенному бурмотінні моторів неблаганну хватку абсолютного нуля, що впивався в метал, незважаючи на всі запобіжники.

То був небезпечний шлях, але єдино можливий. Поринь вони в потік часу із земної поверхні - зупинившись, вони могли б виявити себе похованими шарами нанесеного за віки ґрунту; могли виринути під зведеною над ними будівлею або у водах каналу. Тут же, в повітрі, їм не могло перешкодити ніщо з того, що сталося за ті століття, крізь які вони мчали з майже неймовірною швидкістю. Їх несло повз час.

Крім того, гігантська машина повинна була послужити їм транспортним засобом, коли вони вислизнуть зі струменя часу в простір, а може, і способом втечі - хто знає, що може очікувати на них у майбутньому, віддаленому на кілька тисячоліть?

Мотори стогнали дедалі сильніше, навіть на холостому ході - увімкнені на повний хід, вони рознесли б пропелери на шматки. Але розігрівати їх слід було. Інакше вони просто затихнуть. А вийти в простір із трьома мертвими двигунами - це вірна катастрофа, яку дослідники й не могли сподіватися пережити.

- Піддай потужності, Білле, - напружено промовив Гарл.

Білл обережно натиснув на акселератор. Мотори протестуючи занили і вибухнули ревом. Тут, у кабіні, наповненій повітрям, звук було чути. Зовні, у потоці часу, панувала тиша. Гарл прислухався у відчайдушній надії, що пропелери витримують.

Білл відпустив педаль, гвинти знову сповільнили обертання; мотори гуділи рівно.

Гарл глянув на годинник. Незважаючи на те що в струмені часу, здавалося б, час як такий не рухається, стрілки наручного хронометра, як і колись, відраховували хвилини й секунди простору-часу. Вісім хвилин... ще сім, і прийде пора виходити в простір.

Змучені мотори могли виносити вакуум і неймовірний холод не довше п'ятнадцяти

хвилин.

Гарл подивився на лічильник часу. Стрілка показувала 2816 - на стільки років пішли вони в майбутнє. Коли сплинуть п'ятнадцять хвилин, цей термін перевалить за п'ять тисяч.

Білл торкнувся його за руку:

- Ти впевнений, що ми ще над Денвером?

Гарл усміхнувся:

- Якщо ні, то ми з тим самим успіхом можемо опинитися за мільярд миль від Землі. Доводиться ризикувати, але, як доводять усі попередні експерименти, ми повинні виринути точно в тому місці, звідки пішли в потік часу. Ми займаємо дірку в просторі, і зміщуватися їй нікуди.

Почали боліти легені - чи то здавали повітрогенератори, чи то в порожнечу зовні йшло більше повітря, ніж дослідники розраховували. Атмосфера ставала дедалі більш розрідженою. Але мотори працювали рівно. Очевидно, порушилася герметичність кабіни.

- Довго ми вже? - промичав Білл.

Гарл глянув на годинник.

- Дванадцять хвилин, - відповів він.

Лічильник часу показував 4224.

- Ще три, - прикинув Білл. - Думаю, витримаємо. Мотори працюють. Холодає тільки, і повітря розріджене.

- Протікаємо, - пробурмотів Гарл.

Хвилини тягнулися нескінченно. Білл намагався думати. Імовірно, вони все ще висіли над Денвером. Менше чверті години тому вони перебували в 1935 році, а тепер мчать зі швидкістю блискавки крізь століття - 350 років на хвилину. Мабуть, зовні йде рік отак 6450-й.

Він глянув на свої руки - вони посиніли від холоду. Тепло випаровувалося ще швидше за повітря, але й того ставало дедалі менше. Дихати дедалі важче. Якщо вони знепритомніють, то замерзнуть і вічно мчатимуть крізь епохи - заледенілі трупи в шаленому стрибку. Земля під ними зникне в космосі. Народяться нові світи, закрутяться нові галактики, а вони все плістимуть у потоці часу. Стрілка лічильника дійде до обмежувача, зламається, і її обрубок упреться в кінець циферблата в марній спробі відрахувати плин років.

Білл потер руки і нервово глянув на циферблат. 5516.

- Ще чверть хвилини, - уривчасто кинув Гарл, тримаючи праву руку на важелі, а зап'ястя лівої, з хронометром, - перед очима. Зуби його стукали.

Білл узявся за штурвал.

- Давай! - заревів Гарл.

Він рвонув важіль.

Вони висіли в небі.

Гарл скрикнув від подиву.

Внизу в сутінках розкинулися руїни величезного міста. На сході, простягаючись до самого горизонту, котило хвилі море. Берег його являв собою піщану пустелю.

Мотори загриміли, розігриваючись.

- Де ми? - вигукнув Гарл.

Білл тільки головою похитав.

- Це не Денвер, - вимовив швед.

- Так, не схоже, - Зуби Білла все ще стукали.

Він покружляв, прогріваючи мотори. Жодних слідів людини.

Під зухвалий рик двигунів літак описав широку дугу і, ведений твердою рукою

Білла, почав спуск до рівної смуги піску поблизу однієї з найбільших білокам'яних руїн. Він торкнувся землі, здійнявши хмару пилу, підстрибнув, знову вдарився об пісок, прокотився трохи і завмер.

- Приїхали. - Білл вимкнув мотори.

Гарл втомлено потягнувся. Білл подивився на лічильник часу. Стрілка показувала 5626 років.

- Ми в сім тисяч п'ятсот шістдесят першому році, - повільно й задумливо вимовив він.

- Пістолет узяв? - запитав Гарл.

- Так, - Рука Білла машинально потягнулася до стегна, намагаючи в кобурі кольт 45-го калібру.

- Тоді виходимо.

Гарл відчинив двері, дослідники вийшли. Пісок блищав під ногами. Зачинивши двері, Гарл пристебнув ключі до пояса.

- Ще не вистачало загубити, - пробурмотів він.

Холодний вітер дув над пустелею, стогнав серед руїн, розплескував тонкий колючий пил. Часольоти мерзлякувато здригалися, незважаючи на теплий одяг.

Гарл схопив Білла за руку, вказуючи на схід. Там дерлася в небо величезна тьмяно-червона куля.

- Сонце, - прошепотів Білл, відкривши від подиву рот.

- Так, - підтвердив Гарл. - Сонце.

Дослідники мовчки втупилися один на одного.

- Це не сім тисяч п'ятсот шістдесят перший рік, - видавив нарешті Білл.

- Так, радше семисотп'ятдесятитисячний, якщо не більше того.

- Отже, лічильник помилявся.

- І дуже сильно помилявся. Ми рухалися в часі в тисячу разів швидше, ніж розраховували.

Вони помовчали, розглядаючи ландшафт. Руїни, куди не кинь погляд, лише руїни, що на сотні футів здіймаються над пісками. Багато з них ще зберегли красу і шляхетність пропорцій, що перевершують усе, на що здатне було двадцяте століття. Сліпуче білий камінь мерехтів у вічних сутінках, які не могли розвіяти слабкі промені величезного цегляно-червоного світила.

- Мабуть, лічильник відміряв тисячоліття замість років, - задумливо промовив Білл.

Гарл безрадісно кивнув:

- Добре ще, якщо не десятки тисячоліть.

Сіра собакоподібна тварюка, підібгавши хвіст, в одну мить прослизнула по гребеню дюни і зникла.

- Це руїни Денвера, - сказав Гарл. - А море, яке ми бачили, мабуть, покрило весь схід Північно-Американського континенту. Над поверхнею залишилися, напевно, лише Скелясті гори, але вони перетворилися на пустелю. Так, ми відмотали добрих сімсот п'ятдесят тисяч років, а може, і сім мільйонів.

- А що ж із людьми? - запитав Білл. - Як думаєш, вони вижили?

- Не виключено. Людина - витривала тварина. Її нелегко вбити, і вона пристосовується майже до будь-якого оточення. Не забувай, ці зміни відбувалися поступово.

Білл обернувся, і його крик задзвенів у Гарла у вухах. Швед розвернувся всім тілом і побачив, як до них мчить, стрибаючи по дюнах, різношерста орда дикунів. Беззбройні, одягнені в шкури, вони, однак, явно збиралися напасти на дослідників.

Гарл висмикнув кольт із кобури. Широка долоня шведа зімкнулася на рукояті, палець знайшов спусковий гачок. З пістолетом у руці він почувався впевненіше.

До орди залишалася ледь сотня ярдів. Розвівалися на вітрі шкури, злісні, кровожерливі крики не залишали сумніву в намірах дикунів.

Беззбройні. Гарл усміхнувся. Зараз він їм влаштує криваву баню. У цьому натовпі чоловік п'ятдесят. Забагато, але не надто.

- Ну що, покажемо їм? - кинув він Біллу.

Гримнули два револьвери. Натовп здригнувся, але не зупинився, залишивши двох умираючих на піску. І знову плюнули вогнем кольти. Люди спотикалися, верещали, падали. Решта рвалися вперед, топчучи тих, хто впав. Схоже було, що немає сили, здатної їх зупинити. До них залишалася ледь п'ятдесят ярдів, коли барабани спорожніли. Двоє дослідників почали було перезаряджати револьвери, витягуючи набої з поясів, але, перш ніж вони встигли відкрити вогонь, натовп навалився на них.

Білл ткнув дулом в обличчя ворогові і спустив курок. Йому довелося зробити крок убік, щоб труп, який падав, не придавив його. Чийсь вузлуватий кулак врізав йому по голові, і Білл упав на коліна. Він встиг застрелити ще двох супротивників, перш ніж інші накинулися на нього.

У шумі сутички він почув гуркіт револьвера Гарла.

Безліч рук вчепилися в Білла, безліч тіл придавили його до землі. Він боровся відчайдушно і самовіддано - руками, ногами, зубами. Він відчував, як тіла здригаються від його ударів, як кров тече по руках. Пісок, піднятий безліччю ніг, забивався в очі і вуха, засліплюючи і оглушуючи його.

За кілька футів віддалік бився Гарл, бився так само люто, як і його товариш. Позбавлені зброї, вони повернулися до тактики своїх первісних предків.

Здавалося, що довгі хвилини вони билися з нападниками; насправді ж не минуло й кількох секунд, перш ніж їх задавили загальною масою, зв'язали по руках і ногах і кинули, стягнутих мотузками, наче мисливець - куріпок у сумку.

- Білле, - покликав Гарл, - ти поранений?

- Ні, - відповів Білл, - Але добряче побитий.

- Я теж.

Вони лежали на спині і витріщалися в порожнє небо. Натовп нападників рушив у бік літака. Незабаром до вух бранців донісся металевий дзвін. Очевидно, дикуни намагалися вибити двері.

- Нехай собі б'ють, - сказав Гарл, - Зламати щось їм не під силу.

- Крім пропелерів, - поправив Білл.

Дзвін тривав певний час. Потім нападники повернулися і, розв'язавши бранцям ноги, вишикували їх.

Уперше дослідникам випала нагода як слід розгледіти тих, хто захопив їх у полон. То були високі, пропорційно складені люди, які, судячи з вигляду, аж ніяк не голодували. Зовнішність їхня, однак, була абсолютно варварською. Волосся нерівно обкорнане, як і бороди. Ходили вони зсутулившись і пристосовуючи ноги, ходою людини зневіреної або тієї, що веде порожнє життя. Шкури, в які вони одягалися, були добре вироблені, але брудні. Зброї не було ні в кого, а очі їхні неспокойно бігали, як у диких звірів, що постійно чекають небезпеки.

- Ідіть, - наказав один із дикунів, здоровенний мужик із стирчащим переднім зубом. Він вимовив це слово англійською, нехай дещо по-іншому, ніж було заведено у двадцятому столітті, але, безсумнівно, чистою англійською мовою.

І дослідники рушили в дорогу, супроводжувані своїми поневолювачами, - тим самим шляхом, яким прийшли люди майбутнього. Вони пройшли повз мерців, але дикуни ледь удостоїли поглядом своїх колишніх товаришів. Людське життя явно цінувалося тут дешево.

Вони пробиралися між жахливими руїнами. Дикуни перемовлялися між собою хоча й англійською, але з таким акцентом і додаючи до нього таку кількість незнайомих слів, що зрозуміти їх було рішуче неможливо.

Нарешті вони досягли чогось, що могло бути вулицею. Вона петляла між руїнами; на узбіччях стояли люди - серед них і діти, і жінки. Усі витріщалися на бранців і жваво базікали.

- Куди ви ведете нас? - запитав Білл конвоїра, що йшов поруч із ним.

Той запустив пальці в бороду і плюнув у пісок.

- На арену, - вимовив він повільно, щоб людина двадцятого століття могла зрозуміти його.

- Навіщо? - Білл теж намагався говорити виразно.

- На змагання, - відповів дикун коротко, немов розпитування його дратували.

- Які змагання? - поцікавився Гарл.

- Скоро дізнаєтеся, - проричав інший конвоїр. - Сьогодні, опівдні.

Ця відповідь викликала в дикунів вибух реготу.

- Дізнаються, - хихикнув хтось, - коли зустрінуться з породженнями Голан-Кірта!

- Породженнями Голан-Кірта? - вигукнув Гарл.

- Притримай язика, - злісно гаркнув чоловік із зубом, що стирчав, - а то тобі його вирвуть.

Більше мандрівники в часі запитань не ставили.

Вони шкандибали далі. Навіть добре злежалий пісок усе ж подавався під ногами; від зусилля нили ікри. На щастя, люди майбутнього не поспішали, задоволені, очевидно, і такою швидкістю.

Чимало дітлахів зібралися подивитися на процесію, вони бігли поруч, витріщаючись в очі на людей двадцятого століття і теревенячи про якусь дурницю. Тих небагатьох, хто підходив надто близько або верещав надто голосно, варта відштовхувала запотилічниками.

Майже п'ятнадцять хвилин дерлися вони піщаним схилом, перш ніж дісталися гребеня і побачили в улоговині перед собою арену. То була величезна споруда без даху, що уникла здебільшого загального руйнування. Подекуди виднілися сліди ремонту, але ті, хто його робив, явно поступалися майстерністю початковим будівельникам. У поперечнику будівля сягала півмилі, мала абсолютно круглу форму і зведена була з того ж білого каменю, що і все зруйноване місто. Двоє людей двадцятого століття приголомшено дивилися на її громаду.

У них, однак, не було часу розглянути будівлю докладніше - варта гнала їх уперед. Вони повільно спустилися схилом і, підштовхувані людьми майбутнього, пройшли під однією з грандіозних арок на арену.

З усіх боків здіймалися ряд за рядом трибуни, розраховані на тисячі глядачів. По інший бік арени, під трибунами, розташовувався ряд сталевих кліток.

Варта підганяла дослідників уперед.

- Схоже, нас посадять у клітку, - зауважив Білл.

Чоловік із зубом, що стирчав, розреготався, наче почув гарний жарт.

- Ненадовго, - пообіцяв він.

Наблизившись, дослідники помітили, що частина кліток зайнята. У деяких люди чіплялися за ґрати, спостерігаючи, як конвой йде піщаною ареною. Мешканці інших

сиділи нерухомо, без найменшого інтересу дивлячись на новоприбулих. Багато хто, судячи з їхнього вигляду, перебував тут уже давно.

Підійшовши до однієї з камер, вони зупинилися. Один із людей майбутнього відімкнув двері величезним ключем і відчинив; заскрипіли іржаві петлі. Грубо схопивши бранців, варта звільнила їм руки і жбурнула в камеру. Двері зачинилися з глухим дзвоном, скреготнув у замку ключ.

Дослідники піднялися з бруду й покидьків, що вкривали підлогу клітки, і, сидячи навпочіпки, безпомічно спостерігали, як люди майбутнього йдуть ареною, до арки, через яку вони ввійшли.

- Схоже, ми влипли, - констатував Білл.

Гарл витрусив із кишені пачку сигарет.

- Закурюй, - запропонував він похмуро.

Вони закурили. Димок від тютюну, вирощеного 1935 року, впливав із камери, струмуючи над руїнами Денвера, осяяними сонцем, що помирає.

Розчавивши недопалок у піску, Гарл почав ретельно досліджувати їхню в'язницю. Білл приєднався до нього. Вони оглянули стіни дюйм за дюймом, але без успіху. З трьох боків їх оточувала неприступна кам'яна кладка, залізні ворота не виявляли й ознаки слабину. Дослідники знову сіли навпочіпки.

Гарл глянув на годинник.

- Ми шість годин як сіли, - зауважив він, - але, судячи з тіней, ще ранок. Але ж коли ми заходили на посадку, сонце вже зійшло.

- Дні стали довшими, ніж у тисяча дев'ятсот тридцять п'ятому, - пояснив Білл. - Земля обертається повільніше. У нинішній добі, мабуть, не менше сорока восьми годин.

- Тихіше, - прошипів Гарл.

До них донісся гомін голосів. Дослідники прислухалися - людські крики і скрегіт сталі. Шум виходив звідкись праворуч і наближався.

- Якби нам тільки залишили револьвери, - простогнав Гарл.

Гул долинав уже з усіх боків.

- Це бранці, - видихнув Білл. - Їх, напевно, годують або ще щось.

Він мав рацію. До їхньої клітки підійшов старий. Він був сутулий; сива борода приховувала худі груди, довге волосся велично розсипалося по плечах. У руках він ніс глечик об'ємом приблизно з галон і величезний коровай хліба.

Але увагу Білла і Гарла привернули не хліб і не глечик. За пов'язку на стегнах старого поруч зі зв'язкою ключів були заткнуті два револьвери 45-го калібру.

Старий поставив глечик і хліб на землю, пошукав у зв'язці ключів, вибрав один і, відчинивши віконце внизу залізних воріт, обережно пропхав провізію всередину клітки.

Двоє дослідників переглянулися. Їм у голови спала одна й та сама думка - поки старий стоїть поруч із ґратами, його легко схопити. А з револьверами вони отримають шанс дістатися до літака. Але старий витягнув револьвери з пов'язки на стегнах. Затамувавши подих, мандрівники в часі дивилися, як він укладає їх поруч із хлібом і глечиком.

- Наказ Голан-Кірта, - пробурмотів він. - Він сам прибуде на ігри. Він наказав повернути вам зброю - так ігри стануть цікавішими.

- Цікавішими, як же, - засміявся Гарл, погойдуючись на носках. Жителі майбутнього, які не мали, мабуть, жодної зброї, явно недооцінювали смертоносність револьверів.

- Голан-Кірт? - перепитав Білл неголосно.

Тільки зараз старий звернув на нього увагу.

- Так, - відповів він, - Хіба не знаєте ви про Голан-Кірт, про Того, хто з'явився з

космосу?

- Ні, - сказав Білл.
- Невже ви й справді те, про що базикають? - запитав старий.
- Що ти чув про нас?
- Що ви прибули з часу, на величезній машині.
- Це правда, - втрутився Гарл, - Ми з двадцятого століття.

Старий повільно похитав головою:

- Я не знаю ні про яке двадцяте століття.
- Звідки ж тобі знати? - усміхнувся Гарл, - Воно скінчилося, напевно, з мільйон років

тому.

Старий знову похитав головою.

- Роки? - запитав він, - Що таке роки?

Гарл зі свистом втягнув у себе повітря.

- Рік, - пояснив він, - це міра часу.
- Час невимірний, - безапеляційно оголосив старий.
- Але ми у двадцятому столітті вимірювали його, - заперечив Гарл.
- Людина, яка уявляє, що може виміряти час, - дурень, - Старий був твердий.

Гарл простягнув йому руку, показуючи годинник на зап'ясті.

- Це, - заявив він, - вимірює час.

Старий ледь глянув на хронометр.

- Цей дурний механізм, - сказав він, - не має до часу жодного стосунку.

Білл застерезливо поклав долоню на плече друга.

- Рік, - повільно пояснив він, - це наше позначення одного оберту Землі навколо

Сонця.

- Ось воно що, - зітхнув старий, - Чому ж ви відразу так не сказали? Адже рух Землі не пов'язаний із часом. Час повністю відносний.

- Ми прийшли з епохи, - сказав Білл, - коли світ був зовсім іншим. Чи не підкажеш, скільки разів відтоді Земля обернулася навколо Сонця?

- Як я можу зробити це, - запитав старий у відповідь, - коли ми говоримо, не розуміючи одне одного? Можу сказати лише: відтоді як з'явився з космосу Голан-Кірт, Земля зробила п'ять мільйонів обертів.

П'ять мільйонів обертів! П'ять мільйонів років! П'ять мільйонів років після якоїсь події, яка сама по собі могла статися через багато мільйонів років після двадцятого століття. Щонайменше п'ять мільйонів років у майбутньому; можливо, набагато більше! Лічильник часу помилявся - але до цієї хвилини мандрівники й гадки не мали наскільки.

Двадцяте століття. Слово зблякло, стало нереальним. В епоху, коли сонце перетворилося на цегляно-червону кулю, а Денвер - на купу руїн, двадцяте століття стало лише забутою миттю у великому марші часу, далекою, як та забута мить, коли звір обернувся людиною.

- Ваше сонце завжди було таким? - запитав Гарл.

Старий похитав головою:

- Наші мудреці кажуть нам, що колись сонце було таким гарячим, що на нього було боляче дивитися. Вони стверджують, що світило остигає і в майбутньому згасне зовсім. Звісно, - старий знизав плечима, - перш ніж це станеться, всі люди будуть мертві.

Старий зачинив і замкнув віконце, збираючись іти.

- Зачекай! - вигукнув Гарл.

Старець обернувся до нього.

- Чого тобі ще? - зло пробурчав він собі в бороду.

- Сідай, друже, - сказав Гарл, - Ми хочемо поговорити.

Старий завагався, потім знову повернувся до них.

- Ми прийшли з тих часів, коли сонце обпалювало погляд. Ми бачили Денвер великим і славним містом. Ми бачили, як на цих землях росте трава, полита дощем, і там, де зараз море, ми бачили простори рівнин, - заговорив Гарл.

Старий осів на землю по інший бік решітки. Очі його спалахнули дикою радістю, кістляві руки вчепилися в залізні пруті.

- Ви бачили молодість світу! - вигукнув він, - Ви бачили зелену траву і падаючий дощ. Нині дощів майже немає.

- Ми бачили все, про що розповідаємо, - підтвердив Гарл. - Але ми хотіли б знати - чому з нами обійшлися як із ворогами? Ми прийшли як друзі, у пошуках друзів, хоча готові були й до війни.

- О так, готові до війни, - тремтячим голосом промовив старий, не зводячи очей з револьверів, - Це могутня зброя. Мені розповідали, що ви всіяли піски тілами, перш ніж вас схопили.

- Але чому не поставитися до нас як до друзів? - наполягав Гарл.

- Тут немає друзів, - прокашляв старий, - Відтоді як прийшов Голан-Кірт, усі борються проти всіх.

- Хто такий цей Голан-Кірт?

- Голан-Кірт прийшов із космосу, щоб правити світом, - співуче промовив старий, ніби читав псалом, - Він не Людина, не Звір. Немає в ньому добра. Він - всененависник. Він - суть Зла. Бо немає у Всесвіті ні дружби, ні доброти. Немає підтвердження тому, що космос добрий. З давніх-давен наші предки вірили в любов. Це було помилкою. Зло сильніше за добро.

- Скажи мені, - запитав Білл, присуваючись до ґрат, - ти сам бачив Голан-Кірта?

- Так, бачив.

- Розкажи про нього, - попросив Білл.

- Я не можу, - В очах старого бився страх, - Не можу!

Він втиснувся в ґрати, голос його впав до зябкого шепоту.

- Люди з часу, слухайте. Його ненавидять, бо він вчить ненависті. Ми підкоряємося, бо мусимо. Він тримає наші думки в під контролем. Він править лише навіюванням. Він не безсмертний. Він боїться смерті... він наляканий... є шлях, доступний відважним...

Обличчя старого зблідло, очі спалахнули жахом. М'язи його напружилися, пазуристі пальці відчайдушно вчепилися в ґрати. Він притулився до воріт, важко дихаючи. Переривчастим шепотом він видавлював із себе слова:

- Голан-Кірт... ваша зброя... нічому не вірте... закрийте думки для його навіювання...

- Він зупинився, переводячи дихання, - Я боровся... - продовжував він плутано, - Я переміг... розповів вам... Він... убив мене... але не вб'є вас... ви знаєте...

Старий помирав. Широко розплющивши очі, дослідники дивилися, як він бореться зі смертю, вираючи дорогоцінні секунди.

- Ваша зброя... вб'є його... його легко вбити... тому, хто не... вірить у нього... він...

Шепіт перервався, і старий повільно зісковзнув у пісок перед кліткою. Дослідники дивилися на обм'якле тіло.

- Убитий навіюванням, - видихнув Гарл.

Білл кивнув.

- Це була хоробра людина, - сказав він.

Гарл уважно оглянув труп. Простягнувши руку, він підтягнув тіло людини майбутнього до самої решітки, намацав кільце з ключами і відірвав її від пов'язки на стегнах.

- Вирушаємо додому, - сказав він.

- І влаштуємо по дорозі великий феєрверк, - додав Білл.

Він підняв револьвери і заповнив барабани патронами.

Гарл із дзвоном перебирав ключі. Після кількох спроб замок зі скреготом подався, і двері, скриплячи, відчинилися.

Дослідники швидко вийшли з клітки. На мить вони затрималися в безмовному салюті біля розпростертого тіла старого. Зі знятими шоломами люди двадцятого століття стояли біля тіла героя, що хлюпнув своєю ненавистю в обличчя тому страшному ворогові, який навчив ненависті всю його расу. Хоч як мало повідомив він друзям, його відомості дали натяк на те, чого слід очікувати.

Повернувшись, дослідники мимоволі завмерли. Натовпи людей майбутнього заповнювали амфітеатр, поспіхом розсаджуючись. Долинав приглушений гул натовпу, що збирався. Народ сходився подивитися на ігри.

- Це дещо ускладнює справу, - зауважив Білл.

- Не думаю, - відповів Гарл, - Нам у будь-якому разі треба розправитися з Голан-Кіртом. Людей - не беремо до уваги. Як я зрозумів, він повністю контролює їх. Якщо зняти контроль, психологія і поведінка цих людей можуть абсолютно змінитися.

- Отже, треба знищити Голан-Кірта і подивитися, що вийде, - підсумував Білл.

- Один із наших полонителів говорив про його породження, - задумливо промовив Гарл.

- Він може бути здатний викликати галюцинації, - зауважив Білл. - Або змусити людину повірити в щось, чого насправді немає. Звичайно, цим людям здається, що якісь тварюки з'являються з порожнечі на його поклик.

- Але старий знав, - заперечив Гарл, - Він знав, що це всього лише навіювання. Якби всі люди тут знали це, влада Голан-Кірта одразу ж скінчилася б. Люди перестали б вірити в його всемогутність, а без цієї віри навіювання, яким він керує, безсиле.

- Старий отримав своє знання якимось містичним способом і поплатився за балакучість життям. Але і він не знав усього. Він вважав, що ця істота з'явилася з космосу.

- Можливо, - похитав головою Гарл, - вона дійсно прийшла з космосу. Не забувай, ми перебуваємо за п'ять мільйонів років у майбутньому. Я вважаю, розум цієї істоти грандіозний, але вона володіє тілом - адже старий бачив його, - і це нам допоможе.

- Старий сказав, що ця тварюка не безсмертна, - додав Білл. - Отже, вона вразлива, і наші револьвери можуть стати в пригоді. І ще одне - ми не повинні вірити нічому, що бачимо, чуємо або відчуваємо. Голан-Кірт діє одним лише навіюванням, і вбити нас спробує теж навіюванням, як убив старого.

Гарл кивнув.

- Усе питання в силі волі, - сказав він. - Питання блефу. Очевидно, сила волі цих людей ослабла, і Голан-Кірт зрозумів, що їхніми думками зручно керувати. Вони народжуються, живуть і вмирають під його владою. Це ярмо передається у спадок. Наша перевага в тому, що ми прийшли з епохи, коли від людини ще вимагалось ворухити мізками. Можливо, людський розум виродився тому, що в міру того, як наука полегшувала життя людини, потреба в розумі зменшувалася. Деякі, мабуть, ще народжуються, але їх занадто мало. Ми ж скептики, суперечники, шахраї. Голан-Кірту буде важче впоратися з нами, ніж із цими жителями майбутнього.

Білл витягнув сигарети, і дослідники закурили. Повільно вони пройшли величезною ареною, стискаючи револьвери. Трибуни поступово заповнювалися людьми. З рядів сидінь неслося наростаюче ревіння. Дослідники впізнали його - це був крик натовпу, що жадає крові та смерті.

- Точно футбольні вболівальники, - прокоментував Гарл, посміхаючись.

Дедалі нові тисячі глядачів розсаджувалися на трибунах, але очевидно було, що навіть усе населення зруйнованого міста могло заповнити лише малу частину грандіозного амфітеатру.

Дослідники губилися на величезній арені. Над ними, майже в зеніті, висіло розбухле червоне сонце. Здавалося, що вони бредуть у сутінках пустелею, обмеженою білими скелями.

- Коли це місце будували, Денвер, мабуть, був великим містом, - зауважив Білл. - Тільки уяви, скільки ж народу може сюди вміститися. Цікаво, для чого їм знадобилася така громада?

- Цього ми вже не дізнаємося, - відповів Гарл.

Вони наближались до центру арени.

Гарл зупинився.

- Знаєш, - сказав він, - я тут ішов і міркував: у нас непогані шанси проти цього Голан-Кірта. Останні п'ятнадцять хвилин ми тільки й думаємо про те, як би його позбутися, а він і не намагався знищити нас. Хоча він може просто вичікувати. Не думаю, щоб він міг читати наші думки так само, як думки старого. Того він прикрічав за першого ж зрадницького слова.

Білл кивнув. І, немов у відповідь на слова Гарла, жахлива тяжкість обрушилася на нього. Білл відчув, що вмирає. Коліна його підігнулися, голова почала паморочитися. Перед очима попливли плями, шлунок звів болісний спазм.

Він зробив крок уперед, похитнувся. Чиясь рука схопила його за плече і люто струснула. Це миттєво прояснило його думки. Крізь імлу, що розсіюється, він побачив обличчя свого друга - біле, побороджене зморшками. Зарухалися губи.

- Тримайся, старий! Усе гаразд. Ти почувашся чудово.

Щось клацнуло в його мозку. Це навіювання - навіювання Голан-Кірта. Треба чинити опір. Ось воно що - чинити опір!

Білл встав, розставивши ноги, із зусиллям розправив плечі й усміхнувся.

- Чорт! - вигукнув він, - Та зі мною все гаразд. Я себе чудово відчуваю.

Гарл ляснув його по спині.

- Так тримати! - гаркнув він. - Він і мене ледь не вклав. Але ми будемо битися, хлопче. Ми будемо битися!

Білл зло розсміявся. У голові прояснилося, сили немов вливалися в тіло. Вони виграли перший раунд.

- Але де сам Голан-Кірт? - поцікавився він.

- Невидимий, - проричав Гарл. - Але мені здається, що свої найкращі трюки він у цьому стані викидати не може. Ми змусимо його показатися і влаштуємо йому прочуханку.

До їхніх вух долетів шалений рев натовпу. Ті, хто сидів на трибунах, побачили і зрозуміли, що коїлося в центрі арени. Вони вимагали продовження.

Раптово за спинами дослідників почувся тріск. Обидва сіпнулися, впізнавши знайомий звук - скрекіт кулемета, - і тієї самої секунди впали в пісок, прагнучи заритися в нього глибше.

Навколо злітали фонтанчики піску. Руку Білла пронизав різкий біль: одна з куль знайшла його. Це кінець, подумав він. На великій арені нікуди сховатися від кулемета, що стрекоче за спиною. Ще один сплеск болю, тепер у нозі. Ще одна куля.

І раптом він дико розреготався. Немає ніякого кулемета і ніяких ран. Усе це навіювання, спрямоване на те, щоб вони повірили, що помирають, - трюк, який міг насправді вбити їх.

Він встав і підняв Гарла. Рука і нога все ще нили, але він не звертав на це уваги. Усе гаразд, люто повторював він собі, усе в повному порядку.

- Це знову навіювання! - крикнув він Гарлу. - Немає ніякого кулемета!

Гарл кивнув. Вони обернулися. Лише за кілька сотень ярдів позаду них скорчилася за щитком кулемета фігура кольору хакі; дуло плювалося полум'ям, лунав безперервний тріск.

- Це не кулемет, - наполегливо сказав Білл.

- Безумовно не кулемет, - погодився Гарл.

Вони повільно пішли в бік стрільця. Кулі свистіли навколо них, але жодна не влучила в ціль. Біль у руці та нозі Білла зник.

Раптово кулемет розчинився в повітрі, а з ним і фігура в хакі. Ось щойно були, а наступної миті - зникли.

- Я так і думав, - зауважив Білл.

- Але старий гад поки що сильний, - відповів йому Гарл, - Он ще фантоми.

Швед вказував на одну з арок. Крізь неї шеренга за шеренгою проходили солдати у формі кольору хакі, у металевих шоломах, з рушницями напереваги. Офіцер прокричав команду, і війська вишикувалися в бойовому порядку.

Пронизливе виття труби привернуло увагу дослідників до іншої арки, звідки висунулася когорта римських легіонерів. Тьмяно поблискували на сонці щити, чітко чулося брязкання зброї.

- Знаєш, що мені здається? - запитав Гарл.

- Ну?

- Голан-Кірт не може вселити нам нічого нового. Кулемети, солдати, легіонери - про все це ми знали й раніше.

- Як виходить, що ми бачимо речі, про які знаємо, що їх не існує? - поцікавився Білл.

- Гадки не маю, - відповів Гарл. - У цій справі є багато такого, чого я не розумію.

- Ну, шоу-то він влаштував чудове, - зауважив Білл.

Трибуни гриміли. До вух дослідників долина в пронизливий вереск жінок, гучний рев чоловіків. Натовп насолоджувався виставою.

Величезний злісний лев кинувся, моторошно гарчачи, на людей з минулого. Стукіт копит сповістив про прибуття фантомів-кавалеристів.

- Час щось робити, - сказав Гарл.

Він підняв револьвер і вистрілив у повітря. Настала тиша.

- Слухай, Голан-Кірт! - закричав Гарл так, що його чути було в усіх куточках величезної арени. - Ми викликаємо тебе на бій! Ми не боїмося твоїх тварюк - вони не можуть нашкодити нам. Ми хочемо битися з тобою!

Мовчання повисло над приголомшеним натовпом. Вперше її богу кинули відкритий виклик. Натовп чекав, що дві самотні фігурки на арені будуть вражені громом.

Але нічого не відбувалося.

Знову пролунав голос Гарла.

- Виповзай зі своєї нори, жаба товстобрюха! - прогримів він, - Виходь і бийся, якщо в тебе вистачить хоробрості, поганий боягуз!

Натовп міг і не зрозуміти точного значення всіх слів, але суть образи вловив.

Загрозливий гул донісся з трибун, і натовп хитнувся вперед. Люди перестрибували через низький бар'єр перед переднім рядом сидінь і мчали через арену.

І тоді пролунав могутній, суворий голос:

- Стійте! Я, Голан-Кірт, буду говорити з цими людьми.

Харл помітив, що і солдати, і лев зникли. На арені не залишилося нікого, окрім його самого, Білла і кількох десятків людей майбутнього, захоплених на бігу цим голосом, що виходить нізвідки.

Дослідники напружилися в очікуванні. Гарл міцніше упер ступні в пісок, змінив відстріляний патрон на новий. Білл витер чоло рукавом.

- Тепер справа за мізками, - кинув Гарл товаришеві.

Білл усміхнувся.

- Дві посередності проти одного генія, - пожартував він.

- Дивись! - вигукнув Гарл.

Прямо перед ними, на висоті трохи більшій за людський зріст, з'явилася пляма світла. Маленька яскрава куля пульсувала, розростаючись.

Дослідники зачаровано дивилися, як пульсація прискорювалася, поширюючись на всю кулю. Світло тьмяніло, окреслилися контури жахливого тіла - спочатку неясні, вони поступово ставали дедалі чіткішими та яснішими.

Прямо в повітрі, без будь-якої опори, висів величезний мозок, приблизно двох футів у поперечнику. Виднілися оголені звивини. Жах цього видовища посилювався двома крихітними, майже пороссячими, близько посадженими оченятами, позбавленими повік, і дзьобом, який висів на атрофованому личку прямо під любовими частками мозку.

Тільки величезним зусиллям волі дослідники змогли стримати огиду і жах.

- Привіт тобі, Голан-Кірт, - процідив Гарл із явним сарказмом.

Промовлячи, він підняв руку, і спусковий гачок почав повільно зсуватися під його пальцем. Але перш ніж Гарл встиг прицілитися в гігантський мозок, рука його зупинилася, і він застиг, наче замерзши, під дією моторошної сили, яку вивергав Голан-Кірт.

Білл підкинув руку, і постріл його кольта громом розірвав тишу. Але в момент пострілу руку дослідника відкинуло вбік, немов могутнім ударом, і куля минула величезний мозок на частку дюйма.

- Нахабні дурні! - проревів голос - ні, не голос, бо в ньому не було звуку, лише слухове відчуття.

Завмерлі дослідники зрозуміли, що це телепатія: мозок, що висів перед ними, посилав потужні розумові хвилі .

- Нахабні дурні, ви зібралися битися зі мною, Голан-Кіртом? Зі мною, чий розум у сотню разів перевершує обидва ваші разом узяті? Зі мною, що зберігає знання всіх епох?

- Так, ми зібралися битися з тобою! - проричав Гарл. - І ми битимемося з тобою. Ми знаємо, що ти є. Ти не прийшов із космосу, ти - результат експерименту. Незліченні століття тому тебе спорудили в лабораторії. Ти не безсмертний. Ти боїшся нашої зброї. І куля в твоєму мерзеному мозку тебе прикінчить.

- Та хто ви такі, щоб судити мене? - прийшла уявна хвиля. - Ви, з вашими жалюгідними мізками двадцятого століття? Ви непрохано вломилися в мій час, ви образили мене. Я знищу вас. Я, який прийшов із космосу багато еонів тому, щоб правити тією частиною Всесвіту, що я оголосив своєю, не боюся ні вас, ні вашої жалюгідної зброї.

- Але все ж ти зупинив нас, коли ми зібралися випробувати нашу жалюгідну зброю на тобі! Якби я міг дотягнутися до тебе, мені не потрібна була б зброя. Я голими

руками зміг би роздерти тебе на частини.

- Говори, говори, - рокотали уявні хвилі. - Говори, чим ти вважаєш мене, а коли закінчиш, я розтрощу вас. Пилом на вітрі станете ви, золою на піску. - У голосі чудовиська лунала неприхована насмішка.

Гарл підвищив голос майже до крику. Він зробив це навмисно, сподіваючись, що люди майбутнього почують, зрозуміють, нарешті, справжню природу тирана Голан-Кірта. І вони почули, і роти їхні розкрилися від подиву.

- Ти був колись людиною, - ревів Гарл, - великим ученим. Ти спеціалізувався на вивченні мозку. І нарешті ти відкрив велику таємницю, що дала тобі змогу розвинути свій мозок до небаченого ступеня. Упевнений у своїх здібностях, добре розуміючи, яку владу можеш отримати, ти перетворив себе на живий мозок. Ти шахрай і самозванець. Обманом ти поневолив цей народ на мільйони років. Ти не з космосу - ти людина або була колись людиною. Ти збочення, мерзота...

Душевні хвилі, які випускає мозок, тремтіли, ніби від гніву.

- Ви брешете. Я прийшов із космосу. Я безсмертний. Я знищу вас... уб'ю вас...

Раптово Білл розсміявся, голосно і розкотисто. Регот виник, як розрядка від нестерпного напруження, але, поки Білл сміявся, він побачив ситуацію з іншого боку - мандрівники з двадцятого століття, що обігнали свій час на мільйони років, лаються з шахраєм, який вдає з себе бога перед людьми, що не народяться ще через сотні століть після його, Білла, смерті.

Він відчув, як жахлива міць Голан-Кірта змикається навколо нього. Піт струменів по його обличчю, м'язи сіпалися. Сили покидали його. Він припинив сміятися, і тут же страшний удар потряс його. Він похитнувся.

Раптова думка вразила його. Сміх! Сміх - це теж сила. Реготати і висміювати - ось що відверне удар.

- Смійся ж, смійся! - крикнув він Гарлу.

Гарл підкорився, не роздумуючи. Обидва дослідники вибухнули сміхом. Вони реготали, заковувалися. Майже не думаючи, що говорить, Білл насміхався над величезним мозком, висміював його, знущався, кидав йому образливі прізвиська і нецензурну лайку.

Гарл почав розуміти, що за гру затіяв Білл. Надприродний егоїзм страшного мозку не міг винести глузувань, мусив втратити свою хватку під зливою шпильок. Багато століть до нього, завдяки його страшній силі, не наважувалися звертатися інакше, як із найбільшою повагою. Він забув, що таке презирство, і воно стало смертельною зброєю, зверненою проти нього.

Гарл приєднався до Білла в знущанні над Голан-Кіртом. То було свято глузування. Дослідники не усвідомлювали, що саме говорять, - свідомість сама реагувала на небезпеку, шпильки та грубощі самі злітали з язика, перемежовувані диявольським реготом.

Але, незважаючи на сміх, вони відчували силу величезного мозку. Вони відчували, як зростає його гнів. Біль пронизував їхні тіла, змушував впасти на пісок, корчачись в агонії, але вони продовжували сміятися і викрикувати знущання.

Здавалося, вічність б'ються вони з Голан-Кіртом, верескуючи від сміху, тоді як їхні тіла від верхівок до п'ят піддавалися витонченим тортурам. Але вони не наважувалися припинити сміх, своє убивче знущання над надприродним розумом, що протистоїть їм. Це була їхня єдина зброя, без якої хвилі навіювання захлеснули б їх своєю невгамовною люттю, роздираючи кожен нерв у їхніх тілах.

Вони відчували сказ величезного мозку, що в буквальному сенсі збожеволів від злоби. Вони вивели його з себе! Вони по-справжньому поранили його - сміхом. І -

несвідомо - дозволили своєму сміху ослабнути. Втома змусила їх замовкнути.

Раптово мозок знову обрушився на них усією своєю міццю, точно черпаючи її з якогось таємного джерела. Страшний удар зігнув їх навпіл, перед очима поплив туман, думки сплуталися, кожен нерв і суглоб струсонув біль. Немов розпечене залізо палило їх, сотні голок встромлялися в тіло, найгостріші ножі розсікали плоть. Дослідники хиталися, як сліпі, чортихаючись і плачучи від болю.

Крізь багряний туман муки пробився шепіт, м'який, чарівний, вабливий, що вказує шлях до порятунку.

- Оберніть свою зброю проти себе. Закінчіть ці муки. У смерті немає болю.

Шепіт пурхав у мозку. Ось він, вихід! Навіщо терпіти нескінченні тортури? Смерть безболісна. Дуло, притиснуте до скроні, спущений курок - і забуття.

Білл приставив револьвер до скроні. Палець його напружився на спусковому гачку. Але раптом Білл розреготався. Який жарт! Який прекрасний жарт. Власною рукою позбавити Голан-Кірта його здобичі.

Чужий голос пробився крізь його реліт - голос Гарла.

- Дурень! Це Голан-Кірт! Це Голан-Кірт!

Він побачив, як шкандибає до нього його друг, з обличчям, спотвореним від болю, як ворущаться побілілі губи, видавлюючи попередження.

Рука Білла опустилася. Божевільний сміх його забарвився гіркотою. Жахливий мозок кинув на стіл свій козир і програв, але ледь не прикінчив їх при цьому. Якби не Гарл, валятися б йому зараз на піску, самогубцю з рознесеною на шматки головою.

І раптово вони відчували, як хватка Голан-Кірта слабшає, міць його тане, гасне. Вони перемогли його!

Вони відчували, що страшний мозок ще бореться, прагнучи знову здобути втрачену владу. Довгі роки йому не доводилося ні з ким боротися, він був незаперечним владикою Землі. Безплідний гнів і спустошливий жах спліталися у звивинах Голан-Кірта. Він нарешті переможений, переможений прибульцями з давно забутої епохи. Він зазнав поразки від зброї, якої не знав і про яку не здогадувався, - від насмішки.

Сили його неухильно танули. Люди двадцятого століття відчували, як слабшають його обійми, як ворога охоплює відчай.

Вони припинили сміятися. Боки їхні нили, саднило горло. І тільки тоді вони почули, як гримить від реготу арена. Сміявся натовп. Несамовитий його рев був схожий на бурю. Люди майбутнього ревли, згиналися від реготу, тупали ногами, відкидаючи голови, верещали в похмуре небо. Вони сміялися над Голан-Кіртом, освістували його, вигукували образи. Це був кінець його правління. Багато поколінь людей майбутнього ненавиділи його тією ненавистю, якої він навчив їх. Вони ненавиділи і боялися його. Але тепер страх зник і ненависть звільнилася від кайданів.

З престолу Господа Бога він впав до рівня смішного шахрая. Він став жалюгідною тварюкою, клоуном без маски, просто голим, беззахисним мозком, чиє вікове правління ґрунтувалося лише на обмані.

Наче в тумані, люди двадцятого століття спостерігали, як корчиться гігантський мозок під ударами глузувань колишніх його підданих, засміюваний до смерті. Тепер він уже не був владний над жителями вмираючого світу. Його близько посаджені очі горіли люттю, злісно клацав дзьоб, але він втомився, занадто втомився, щоб відновити свою могутність. Голан-Кірту прийшов кінець!

Револьвери мандрівників у часі зметнулися майже одночасно. Дула націлилися на мозок, і той уже не міг відвернути небезпеку.

Револьвери коротко гаркнули, плюнувши ненависним вогнем. Від удару куль мозок перевернувся в повітрі, кров хлюпнула з пробитих величезних дірок. З мерзенним

чмоканням вдарився він об землю, сіпнувся і завмер.

Мандрівники в часі осіли на пісок; коліна їхні підігнулися, очі заплющувалися від втоми. Кольти ще диміли.

Над ареною плів гучний рев жителів майбутнього:

- Слава визволителям! Голан-Кірт мертвий! Царство його закінчено! Слава рятівникам людства!

Епілог

- Повернути час назад неможливо. Ви не можете повернутися у власний час. Я не маю уявлення про те, що трапиться, якщо ви все ж спробуєте, але твердо знаю, що це неможливо. Нам відомо, що подорож у майбутнє можлива, але нам бракувало вміння побудувати машину часу. Під владою Голан-Кірта не було прогресу техніки, лише безперервний процес занепаду. Але ми знаємо, що неможливо повернути час назад. Наш народ просить вас - не намагайтеся.

Сива борода і волосся старого Агнара Ноула майоріли на вітрі. Він говорив цілком серйозно, брови його тривожно зійшлися.

- Ми любимо вас, - продовжував він, - Ви звільнили нас від тиранії мозку, що правив нами незліченні покоління. Ми потребуємо вас. Залишайтеся з нами, допоможіть нам відродити цю землю, побудувати машини, дайте нам ті дивовижні знання, які наша раса втратила. І ми відплатимо вам сторицею - ми ще не все забули з того, що знали перед пришествям Голан-Кірта.

Гарл покрутив головою.

- Ми повинні хоча б спробувати, - відповів він.

Люди двадцятого століття стояли біля літака. Навколо, у тіні мовчазних руїн Денвера, зібрався щільний натовп людей майбутнього, які прийшли попрощатися з мандрівниками в часі.

Крижаний вихор вив над пустелею, несучи на собі вантаж піску. Шкіряний одяг людей майбутнього тріпотів на вітрі, що виводив свою скорботну пісню серед напівзруйнованих стін.

- Якби існував хоч малий шанс на успіх, - сказав Агнар, - ми допомогли б вам. Але ми не хочемо відпускати вас на вірну смерть. Ми досить егоїстичні й хочемо, щоб ви залишилися, але ми занадто любимо вас, щоб затримувати. Ви навчили нас, що ненависть безсила, ви знищили ненависть, яка правила нами. І ми бажаємо вам тільки добра.

Повернутися в часі неможливо. То чому не залишитися? Ви так потрібні нам! З кожним роком наша земля народжує все менше і менше плодів. Ми повинні знайти спосіб отримувати штучну їжу, інакше нам загрожує голод. Це лише одна з проблем, а є й інші. Ви не можете повернутися. Залишіться, допоможіть нам!

- Ні, - Гарл знову покрутив головою, - ми повинні спробувати. Ми можемо зазнати поразки, але ми повинні хоча б спробувати. Якщо ми переможемо - ми повернемося з підручниками та інструментами для вас.

Агнар просмикнув бороду крізь пальці.

- Ви зазнаєте невдачі, - сказав він.

- Але якщо ні - ми повернемося, - відповів Білл.

- Так, якщо переможете, - пробурмотів старий.

- Ми відлітаємо, - оголосив Білл, - Ми вдячні вам за вашу турботу. Але ми повинні

спробувати, хоча, повірте, нам шкода розлучатися з вами.

- Ми віримо вам! - вигукнув старий, міцно потискаючи їм руки на прощання.

Гарл відчинив двері літака, і Білл видерся всередину.

Гарл затримався, стоячи в отворі з піднятою рукою.

- До побачення, - вимовив він. - Ми повернемося.

Натовп вибухнув прощальними вигуками. Гарл задрів за собою двері.

Загриміли мотори, заглушаючи крики людей майбутнього; літак покотився по піску і з легким поштовхом відірвався від землі. Білл зробив три кола над зруйнованим містом, у німому прощанні з тими, хто тихо і скорботно дивився на них із землі.

Потім Гарл повернув важіль. Знову повна темрява, знову вони висіли в порожнечі. Пропелери ледь рокотали, ледь обертаючись. Минула хвилина, друга...

- Хто сказав, що не можна подорожувати назад у часі?! - урочисто вигукнув Гарл, вказуючи на стрілку лічильника, що повільно ковзала циферблатом у зворотний бік.

- Може, старий все-таки помиляється... - Білл так і не закінчив фрази. - Вимикай, - закричав він, - вимикай її! У нас двигун глохне!

Гарл відчайдушно рвонув за важіль. Мотор змовк на секунду, чхнув, побулькав і знову заспівав рівно. Двоє дослідників із побілілими обличчями дивилися одне на одного. Обидва розуміли, що на частку секунди розминулися з можливою катастрофою - і смертю.

Знову вони ширяли в небі, знову бачили цегляно-червоне сонце, пустелю і море. Внизу нагромаджувалися руїни Денвера.

- Ми недалеко пішли в минуле, - зауважив Гарл, - Нічого не змінилося.

Вони зробили коло над руїнами.

- Нам краще сісти в пустелі, щоб полагодити двигун, - запропонував Гарл. - Не забувай, ми повернулися назад у часі, і Голан-Кірт ще править цими місцями. Мені зовсім не хочеться ще раз його вбивати. Може й не вийде.

Літак почав знижуватися. Гарл спрямував його вгору, але пошкоджений двигун знову забулькав і почав давати перебої.

- Це вже назовсім! - скрикнув Білл. - Треба сідати, Гарле, і спробувати щось зробити, інакше кінець.

Гарл похмуро кивнув.

Перед ними розстелялося величезне поле арени. Вибір один - сісти або розбитися. Білл спрямував літак униз, зламаний мотор чхнув востаннє й остаточно змовк. Повз промайнули білі стіни амфітеатру, літак вдарився об пісок, прокотився ареною і завмер.

Гарл відчинив двері.

- Наш єдиний шанс - швидко полагодити двигун і злетіти! - вигукнув він, - Я не збираюся ще раз зустрічатися з цим гігантським мозком. - І тут він замовк, - Білл, - прошепотів він нарешті, - у мене що, галюцинації?

Перед ним, усього за кілька ярдів від літака, на піску арени стояла колосальних розмірів статуя, що зображала його і Білла.

Навіть із того місця, де стояв Гарл, видно було напис на п'єдесталі, виконаний буквами, вельми схожими з англійськими. Дослідник прочитав його вголос, повільно, спотикаючись іноді на дивно написаних знаках.

“Ці люди, Гарл Свенсон і Білл Крессман, прийшли з часу, щоб знищити Голан-Кірта і звільнити рід людський.

Нижче йшов ще один рядок.

Вони можуть повернутися.”

- Білле, - схлипнув він, - ми не повернулися в минуле. Ми полетіли ще далі в майбутнє. Поглянь на камінь - він увесь потріскався, іскрошився. Ця статуя стоїть тут уже тисячі років!

З попелястим обличчям, яке нічого не виражало, Білл впав у крісло.

- Старий мав рацію, - взвизгнув він. - Мав рацію! Ми ніколи не побачимо двадцятого століття!

Він рвонувся до машини часу, обличчя його спотворилося.

- Ці інструменти, - верещав він, - будь вони прокляті! Вони брехали! Весь час брехали!

Він ударив кулаками по циферблатах; задзвеніло скло, кров потекла по порізаних руках.

Мертва тиша стояла над рівниною.

- А де люди майбутнього? - порушив мовчання Білл, - Де вони?

Він сам відповів на своє запитання.

- Вони всі померли, - закричав він, - усі! Вони вимерли - від голоду, бо не могли виробляти штучну їжу. Ми одні! Одні в кінці світу!

Гарл стояв у дверях. Над стінами амфітеатру висіло в безхмарному небі величезне червоне сонце. Вітер ворушив пісок біля підніжжя статуї, що розсипалася.

- Старий мав рацію, - взвизгнув він. - Мав рацію! Ми ніколи не побачимо двадцятого століття!

Він рвонувся до машини часу, обличчя його спотворилося.

- Ці інструменти, - верещав він, - будь вони прокляті! Вони брехали! Весь час брехали!

Він ударив кулаками по циферблатах; задзвеніло скло, кров потекла по порізаних руках.

Мертва тиша стояла над рівниною.

- А де люди майбутнього? - порушив мовчання Білл, - Де вони?

Він сам відповів на своє запитання.

- Вони всі померли, - закричав він, - усі! Вони вимерли - від голоду, бо не могли виробляти штучну їжу. Ми одні! Одні в кінці світу!

Гарл стояв у дверях. Над стінами амфітеатру висіло в безхмарному небі величезне червоне сонце. Вітер ворушив пісок біля підніжжя статуї, що розсипалася.

3. Заколот на Меркурії

Том Кларк дивився на шаблю, яку тримав у руці. Їй слід було б перебувати в

якомусь музеї, бо річ була унікальна. Лезо яскраво блищало, а руків'я являло собою справжній витвір мистецтва, в якому древні досягли неймовірних висот.

Не одне століття минуло відтоді, коли ця шабля востаннє збирала свої криваві жнива. Але сьогодні, у приміщенні атмосферної станції, що наповнювала киснем велетенський кварцовий купол у сутінковому поясі планети Меркурій, оголений клинок спалахнув і ожив, знову перетворившись на зброю. Він не був більше безцінним реліктом минулого, приреченим залишатися цікавою дивиною в очах раси, яка давним-давно забула про його справжнє призначення.

Ця шабля належала Бену Джейкобсу - фамільна реліквія, яку з сентиментальності передавали від батька до сина протягом багатьох поколінь. Без сумніву, вона коштувала цілого статку, оскільки в земних музеях подібна зброя була представлена лише кількома екземплярами. Але тепер Бен Джейкобс лежав навзник на підлозі станції, вбитий дюжим селенітом.

Для Джейкобса ця шабля була символом. Він привіз її із Землі на цю богом забуту планету, де єдиною ознакою життя був десяток величезних кварцових куполів, встановлених над десятком таких самих копалень, що цілком і повністю належали Всесвітній Гірничодобувній компанії і нею ж управлялися.

Усього лише двадцять чотири години тому він розповів Тому історію цієї шаблі. Тепер Джейкобс лежав без руху на підлозі, а шляхетну сталь обагрила кров повалених ворогів.

Том обережно опустил вістря клинка на підлогу й обвів поглядом нерухомо лежачі тіла. Їх було три. Одне належало марсіанину - жовтошкірому виродку, з вісьмома кінцівками і потворними бородавками, що вкривали шкіру. На безволосій голові, майже відсіченій від тулуба, красувалися три ока: два там, де їх належало мати всім землянам, а третє - на маківці. Його ніс і зведений передсмертним оскалом рот здавалися дуже великими, а вуха так і зовсім були майже вдвічі більшими, ніж у людей.

Два тіла, що залишилися, належали селенітам, мешканцям Місяця. Вони були велетенського зросту, але при цьому мали маленькі голівки, непропорційно розвинені торси, довгі потужні руки і короткі, але надзвичайно сильні ноги, що мали ту саму будову, що й задні лапи кенгуру.

Том знову підняв клинок і провів пальцями вздовж леза, вони одразу ж стали червоними і липкими.

Він похмуро розсміявся. Шабля, ця стародавня зброя, додала ще один рядок до довгого списку, який, як свідчили легенди, було започатковано тисяча вісімсот п'ятнадцятого року, в самому кінці Наполеонівських воєн. Століття за століттям цей клинок вважався фамільною цінністю, пам'ятним сувеніром. Однак сьогодні він знову заявив про себе. Він ожив і спалахнув, глибоко впився в плоть і кістки, покрити себе кров'ю.

Переступивши через труп одного з селенітів, Том підійшов до розпростертого тіла Бена Джейкобса. Він на власні очі бачив, як могутній кулак одного з тепер уже бездиханних лунян звалив Джейкобса з ніг, наче бика, але все ж таки лишалася надія, що людина ще жива.

Опустившись на коліна, він приклав вухо до грудей поваленого власника стародавньої зброї. І не вловив жодного, навіть найслабшого, звуку. Том глянув на голову Джейкобса, і те, що він побачив, безперечно свідчило про одне: блискучий молодий учений, який відповідав за роботу атмосферної станції, мертвий.

Том піднявся й обвів поглядом зал, у якому оселилася смерть. Величезне приміщення з безліччю шкал, трубок, дротів, регулювальних клапанів, поршнів, що рухаються, і величезною панеллю приладів у центрі являло собою впорядковану

плутанину. Тиша, яку мірний гул обладнання лише підкреслював, навалилася на нього з усіх боків, і він раптово зрозумів, що залишився єдиним живим землянином на Шахті Номер Дев'ять.

Зовні, можливо, ще нишпорили селеніти, і не виключено, що й марсіани, але їх навряд чи ли залишилося так уже й багато. Єдиний станційний кулемет, що за хвилину вивергав понад сто п'ятдесят атомних куль, встиг помітно прорідити юрбу заколотників, перш ніж камінь, запущений одним із селенітів, звалив з ніг Макгрегора, їхнього радиста. Останній, якого бунт застав зненацька, не зумів дістатися до своєї кабінки, щоб передати сигнал лиха, і філософськи, як істинний шотландець, зробив те, що міг: витягнув кулемет і взявся косити юрбу крикливих рудокопів, які трошили радіостанцію.

Якби Макгрегор перебував на своєму посту, де йому й належало перебувати в той час, коли він перекидався в картишки зі старим Енді Шварцем, головним інженером, повідомлення про повстання та прохання про допомогу були б надіслані без зволікання. Із цим він не впорався, але зате врятував шахту і дорогу апаратуру від розгрому, просто-напросто скоротивши кількість рук, готових громити.

Повстання стало для всіх повною несподіванкою і вибухнуло в той момент, коли друга зміна виходила з шахти, а третя готувалася до спуску. І щойно почався напад, рудокопи, приписані до першої зміни, очевидно, за умовним сигналом вирвалися зі своїх бараків і приєдналися до заколотників.

Бригадирів-землян, очевидно, акуратно позбулися, тому що наверх не надходило жодних попереджень про те, що в шахті щось не так. Недобре запідозрили лише після того, як рудокопи піднялися нагору без бригадирів. Удар було завдано, перш ніж вони встигли поставити запитання про долю відсутніх землян.

- Це все прокляті марсіани! - прокричав Гел Ітон, молоденький табельник, який лише шість тижнів як прилетів із Землі, і впав, убитий потужним ударом кирки величезного селеніта.

Том, вихоплюючи атомний пістолет із кобури, уже знав, що Ітон не помилився. Марсіани були відомими на всю Сонячну систему баламутами і зрадниками. Колись вільний, але пихатий народ, який вважав свою культуру і науку найпрогресивнішими в усьому Всесвіті, вони й досі, сотні років по тому, обурювалися підневільним становищем, у яке потрапили, - інакше людям було ніяк не приборкати їхню диявольську хитрість і непомірну зарозумілість. Вони вічно збивали таємні товариства, постійно затівали локальні революції. Усі знали: якщо десь почалася якась колотнеча, справа навряд чи обійшлася без марсіанина.

Том навів пістолет на натовп селенітів, що мчали до нього, і натиснув на спусковий гачок. Пролунав різкий зловісний хлопок. Лунянин, який очолював зграю, зник, залишивши після себе хмарку білого пилу, а його занесена лопата з брязкотом впала на землю.

Автоматичний пістолет почав випльовувати заряд за зарядом. Навіть тупоголові селеніти, яким було невідоме почуття страху, не могли встояти під дулом пістолета, що перетворював щоразу, коли лунав його голос, одного з їхніх побратимів на жменьку пилу.

У всіх кінцях величезного купола чувся шум стрілянини і тупіт безлічі ніг по утрамбованій землі. Але більше не лунало жодних звуків. Було щось моторошне в тому, як ці насилу тямлячі, схожі на биків селеніти йшли в атаку: безмовні, неповороткі, озброєні лише своїми кирками або навіть без них, просто з голими руками.

Десь неподалік від атмосферної станції почувся частий дріб, чимось схожий на стукіт крапель по бляшаному даху. Хтось витягнув кулемет. Вдала думка! Приймаючи

зовнішню видимість порядку на станції за чисту монету і увірувавши в повсюдну безпеку, колишній керуючий, м'якотілий бовдур, якому було абсолютно нічого робити на такій посаді, розпорядився за непотрібністю прибрати кулемет подалі. Він протримався всього шість місяців і був на власне прохання переведений назад на Землю. Дуже шкода, що йому не довелося зібрати плоди свого недолугого управління.

Повз голову Тома просвистів камінь. Луняни поверталися. Вони відступили за купу відпрацьованої породи. Тепер вони з'явилися з-за відвалу з повними жменями каміння і кинулися до землянина, кидаючи каміння просто на ходу.

Том підняв руку з пістолетом і прицілився. Не встиг він спустити курок, як камінь, запущений з неабиякою силою, влучив йому прямо в лікоть. Пістолет випав на втопану землю.

Ледве Том нахилився, щоб підняти його, як ще один камінь вдарив його під ребра і перекинув на бік. Каміння посипалося на нього з усіх боків, він спробував піднятися на коліна, але знову був збитий.

Луняни вже майже обступили його. Цілилися вони з рук геть погано, інакше йому ментально прийшов би кінець. Однак рано чи пізно влучання перестануть бути тільки випадковими. Зрештою хтось засвітить йому каменем у голову, і його гра буде завершена. На частку секунди в нього спалахнула надія, що якийсь гострий камінь прикінчить його до того, як ці обшарпанці до нього доберуться.

- Лежи, я розберуся з цими хлопцями!

Том вивернув шию - і тієї самої секунди гнівно застрекотів кулемет. Перед входом до атмосферної станції старий Макгрегор, із сивою шевелюрою, схожою на лев'ячу гриву, у роздертій сорочці, люто перемелював зубами занадто великий шматок жувального тютюну, припавши до прицілу кулемета. Дуло, що вивергало вогняну смерть, здавалося, тремтіло від збудження.

Над головою Тома співали свою вбивчу пісню кулі, а за спиною в нього - він знав це - селеніти, які жадали його смерті, один за одним перетворювалися на хмарки білого попелу.

Повільно, по-пластунськи, не піднімаючи голови від землі, бо в нього не було жодного бажання дістати одну з цих смертоносних куль, він поповз до Макгрегора.

Скрекіт кулемета і свист куль вщухли.

- Усе чисто, приятелю, - крикнув старий Макгрегор, і Том, схопившись на ноги, кинувся вперед, забувши про пістолет, який залишився лежати там, куди він його впустив.

Коли до старого, який виймав порожній магазин, щоб встановити новий, залишалося кілька лічених кроків, з-за рогу атмосферної станції вискочив марсіанин, а за ним ще двоє селенітів.

Не встиг Том попередити свого друга, як один із селенітів запустив у Макгрегора каменем і влучив йому точно в скроню.

Старий повільно завалився набік. Марсіанин і обидва селеніти помчали до дверей атмосферної станції.

Том рвонувся навздогін, зовсім забувши, що залишився беззбройним. Пробігаючи повз Макгрегора, він помітив, що сива голова старого друга спочиває в калюжі крові, а його риси вже зворушені смертною блідістю.

Том вилаявся собі під ніс і кинувся до трійці бунтівників, які незграбно, за допомогою грубої сили, намагалися розкрити замкнені двері станції.

Побачивши людину, що біжить до них, обидва селеніти, яких роками привчали коритися землянам, одразу ж забули про бунт, з жахом заволали і дружно натиснули на двері. Важкі стулки не витримали удару і розлетілися.

Том опинився на порозі в ту саму мить, коли один із верзилів звалив молодого Джейкобса на підлогу жахливим ударом кулака.

На крик люті, що вирвався у Тома, всі троє миттю обернулися до нього. Фізіономії обох лунян залишалися безпристрасними, якщо не брати до уваги намистинок очей: вони горіли шаленим вогнем; риси потворного марсіанина звело на вишкір загнаного в кут звіра.

Лише тоді Том зрозумів, що його руки порожні. Його погляд упав на шаблю, що лежала на столику ліворуч від входу. Усього лише добу тому він слухав історію цієї самої зброї з вуст Джейкобса. То була захоплива історія, оповідь про ті часи, коли люди билися сам на сам.

Ліва рука Тома потягнулася до піхов, і ледь він вихопив клинок з його притулку, як усі троє кинулися на нього.

Притискаючись до столу, він ударив найближчого до нього селеніта, і той відсахнувся, виючи від болю і хапаючись за живіт. Вістря зброї забарвилось червоним.

Другий лунянин застиг на місці, і Том, скориставшись можливістю, що випала нагода, кинувся на нього із занесеним клинком. Велетень спробував ухилитися, але клинок, просвистівши в повітрі, влучив йому в основу шиї і встромився глибоко в плоть. Лунянин осів на підлогу, і зброя залишилася в землянина в руках.

Масивний гайковий ключ, пущений рукою марсіанина, пролетів в міліметрі від голови Тома і влучив у батарею пляшок, виставлених на полиці на стіні.

- Ну, почекай у мене, - прогарчав Том, звертаючись до марсіанина, і той, злісно вишкірившись, позадкував від землянина, який наступав.

Уцілілий селеніт, так само затискаючи долонею рану на животі, незграбно вклинився між землянином і марсіанином. Том без зайвих слів прикінчив його ударом у горло.

Переступивши тіло, що впало ниць, він наблизився до марсіанина, який забився в кут залу.

І тут, витягнувши всі шість рук із скорченими, немов кігті, пальцями і ощеривши ікластий рот, марсіанин кинувся в атаку.

Том, захоплений зненацька, шарахнувся і, спіткнувшись об мертвого селеніта, розтягнувся на весь зріст, а марсіанин майже осідлав його.

Землянин дивився прямо в червоні очі нападника, відчував його скорчені пальці на своєму горлі. З оскаленого рота йому на щоку стікала слина.

З усіх сил Том ударив марсіанина кулаком і влучив йому у скроню. Приглушений ударом, той на мить розтиснув пальці, і Том, рвонувшись убік, вивернувся з-під супротивника, що навідав на нього.

Обидва одночасно схопилися на ноги й опинилися віч-на-віч.

Том підняв шаблю.

- Здаюся, здаюся, - прошепотів марсіанин, і в його очах, побачивши занесений клинок, промайнув страх.

З кривою посмішкою Том із силою опустив клинок на жовтошкіру голову. Марсіанин безглуздо розкинув усі вісім кінцівок і осів на підлогу, його голова ледь не відлетіла від тіла.

Том обтер клинок і повернув його назад у піхви.

Джейкобс був мертвий. Макгрегор теж. Не було жодних сумнівів у тому, що і всі інші земляни, крім нього, були вбиті.

Він стояв у центрі залу і намагався збагнути, що ж робити далі.

Найімовірніше, на станції ще залишалось кілька десятків лунян і марсіан. Імовірно, вони вже громили все навкруги, намагаючись у такий безглуздий спосіб помститися

панівній расі землян, які примушували їх працювати на копальнях і в лісах на кількох віддалених планетах.

Він холоднокровно зважив ситуацію. Насамперед він озброїться, знайде залишки заколотників і знищить їх. Потім чекатиме, поки не прийде допомога. Коли з Шахти Номер Один не зможуть з ними зв'язатися, вони запідозрять недобре і вирушать на розвідку. Про його тяжке становище стане відомо буквально за кілька годин.

Атмосферна станція, навіть втративши управління, пропрацює ще досить довго, і розвідувальна група встигне прибути вчасно.

У шухляді в шафі Том знайшов пістолет і, переконавшись, що він заряджений, засунув його в кобуру.

По дорозі до дверей його погляд привернула одна зі шкал. Стрілка шалено тріпотіла. Спочатку він здивувався, потім прийшов у відчай. Очевидно, якийсь недоумок примудрився відкрити один із повітряних шлюзів у куполі, і тепер кисень витікає у практично безповітряну пустелю планети. Незабаром атмосфера під куполом перестане відрізнятися від атмосфери зовні, і будь-якій людині, що залишилася без будь-якого засобу захисту і кисневого генератора, прийде кінець.

У нього залишався єдиний вихід. Потрібно дістатися до однієї з машин і спробувати врятуватися на Шахті Номер Вісім, розташованій за десять миль звідси.

Уже біля самих дверей він усвідомив, що все ще стискає в руках шаблю, і майже вже кинув її, але потім раптом передумав і вирішив узяти з собою. Він і сам не знав навіщо. Можливо, сказав він собі з усмішкою, сім'я Джейкобса захоче отримати свою реліквію назад, коли, вірніше, якщо він повернеться на Землю.

Тільки-но він опинився за дверима, як шалений вітер, явище, досі під велетенським куполом небувале, вдарив йому в обличчя і ледь не збив з ніг. Це у відкритий шлюз йшло повітря.

Бурхливий світ

Борючись із потужними повітряними потоками, що гуляли під куполом, Том подолав подвір'я і дістався ангара, де стояли машини.

Там він виявив справжній розгром - жалюгідний металобрухт, що залишився від трьох машин, розкурочених якимось важким інструментом, найімовірніше кувалдою. Загалом машин було чотири. Одна пропала. Очевидно, згряя заколотників розбила три машини і, залишивши цілою і неушкодженою останню, тікала на ній, відкривши на шляху повітряний шлюз. Без пари-трійки марсіан тут напевно не обійшлося. Тупоголові селеніти не мали достатнього інтелекту, щоб відчинити двері, не кажучи вже про те, щоб вести ато.

Том вибухнув прокльонами. Через годину атмосфера під куполом стане такою ж, як у пустелі зовні, де не може вижити жодна людина. І навіщо тільки цим тупим чиновникам за будь-яку ціну треба було наполягти, щоб на кожній шахті неодмінно працювало по кілька марсіан? Вже краще б вони відразу знищили всю цю расу.

І з машинами те саме. Чому компанія не надала їм замість машин легкі ракетоплани? Знову заощадити вирішили! Звісно, машина обходиться приблизно вдвічі дешевше за ракетоплан. Яке діло дурням із начальницьких кабінетів до жменьки людей на цих висілках? Хоча що машини, що ракетоплани - все одно їх розгромили б. Йому треба було вибиратися з цієї халепи.

Повітряні потоки, що прагнули до відкритого шлюзу, гриміли погано закріпленими листами оцинкованої сталі на даху ангара.

У Тома промайнула думка спробувати закрити шлюз, але він одразу ж відкинув її, оскільки це завдання було для нього нездійсненним. Судячи з усього, повітря виходило через шлюз номер три, розташований за добру півмилі на схід. Занадто багато часу піде, щоб туди дістатися, але навіть якщо йому це вдасться, повітряні

потоки підхоплять його, як соломинку, і віднесуть у жахливу пустелю, де розріджена атмосфера вбиває будь-яке життя.

Залишалася єдина надія.

У машинах зберігалися металеві скафандри як для землян, так і для їхніх підлеглих марсіан і лунян. Скафандри були обладнані невеликими кисневими генераторами. Вироблене ними повітря охолоджували мініатюрні рефрижератори, схожі з великою холодильною установкою, яка була приєднана до атмосферних генераторів під куполом. Скафандр, наповнений прохолодним повітрям, яке дещо пом'якшувало нестерпну спеку пустелі, цілком можна було використати для нетривалих вилазок за межі купола або машини, але видавалося сумнівним, щоб у такому скафандрі людина могла подолати десять миль палючими меркуріанськими пісками.

Перебуваючи в скафандрі, людина не могла ні їсти, ні пити. Одна думка про довгі години без води жахала його, але робити було нічого. Це була єдина його надія - якщо тільки заколотники не здогадалися заодно знищити і скафандри теж. На щастя, у шафці однієї з розбитих машин він виявив кілька скафандрів.

Атмосфера під куполом з кожною хвилиною ставала дедалі менш придатною для дихання, і серце в Тома калатало як шалене, коли він заліз в один зі скафандрів і під'єднав кисневий генератор.

Він пристебнув до скафандра кобуру з пістолетом і шаблю Джейкобса і незграбно побрів уперед, прямуючи до вже все одно відкритого шлюзу номер три.

Попри вітер, що жбурляв у нього жмені дрібних камінчиків і хмари пилу, він перетнув двір, подолав лабіринт вуличок і опинився на околиці поселення, пройшовши приблизно половину шляху до шлюзу.

Позаду почувся гуркіт - це перекинувся один із будиночків, кріплення якого зірвало вітром.

Обернувшись, він побачив, як вітер перекидає другий будиночок, здіймаючи уламки щитів і тріски високо в повітрі. Листи гофрованого заліза, зірвані з дахів будівель, кружляли над двором.

Том застогнав. Він стільки років пропрацював на Вселенську Гірничодобувну компанію, що вона стала частиною його життя, чимось дуже рідним. Удар по ній був ударом по ньому. Шахта Номер Дев'ять, найімовірніше, буде повністю зруйнована жахливим вітром, який вирував під величезним куполом. Він уже розгромив її нітрохи не гірше, ніж це зробили б заколотники-переможці, якби їх залишилося достатньо, щоб здійснити руйнування.

Відважні люди загинули, захищаючи станцію. Люди, яких він знав багато років. Старий Макгрегор із незмінною плиткою тютюну за щокою і серцем лева. Молодий Джейкобс, блискучий учений, чудовий юнак зі своєю старовинною шаблею - шаблею, яка тепер висіла на боці у Кларка.

Не звертаючи уваги на сльози, які застинали очі, він розвернувся і побрів далі.

Кисневий генератор працював справно. Однак Том розумів, що не мине він і кількох миль, як його пересування стане куди як менш приємним. Десь у глибині душі його гризли болісні сумніви у власній здатності подолати ці десять миль позбавленої повітря розпеченої пустелі. Але він наполегливо придушував ці думки, усвідомлюючи, що сумніви лише скорочують його шанси дістатися до Шахти Номер Вісім.

Вітер почав стихати, але він не поспішав, бо знав, що наблизитися до шлюзу надто швидко небезпечно, його могло підхопити потоком і, покрутивши трохи, з розмаху жбурнути на землю.

Поселення в нього за спиною перетворилося на купу уламків, і лише атмосферна станція продовжувала непохитно стояти на своєму місці.

Убивчі повітряні потоки за кілька хвилин майже зовсім вщухли, і Том, поміркувавши,

вирішив, що, мабуть, настав час вибиратися назовні, благо до шлюзу було вже рукою подати. Він рушив у той бік.

Діставшись до шлюзу, Том помітив, що внутрішній люк, щільно притиснутий до повітряної камери, не пошкоджено, тоді як зовнішній зірвано з петель і валяється за сотню футів, глибоко зарившись у пісок.

Деякий час Том стояв у повітряній камері й думав. Якщо він зуміє закрити внутрішній люк і якщо атмосферна станція все ще працює, то через деякий час знову відновляться стерпні атмосферні умови. Він підозрював, що знову наповнити величезний купол цілющим киснем буде справою не однієї хвилини. Але скільки саме годин на це піде, не знав. Адже він був геологом, а не інженером. Поки установка вироблятиме кисень, він може перебувати в скафандрі й чекати, коли прибуде рятувальна група.

Він узявся за дверцята люка і повільно потягнув їх. Вони з глухим звуком встали на місце, але характерного клацання, з яким автоматичні засувки входили в пази, так і не почув.

Обличчя Тома під шоломом зблідло. Шлюз було зламано, виведено з ладу під час виконання диявольського плану заколотників, які задумали знищити станцію. Остання надія впала. Тепер йому залишався лише шлях через пустелю.

Із широко розкритими очима він вийшов із повітряної камери. Ліворуч від нього, за кілька сотень ярдів, на боці лежала машина, яку, мабуть, викрали марсіани і селеніти.

Із прискореним серцебиттям Том кинувся вперед. Судячи з усього, щось сталося. Десять проти одного, що бідні недоумки не врахували: відчинивши двоє дверей одночасно, вони опиняться в такому ж скрутному становищі, як і ті, хто залишився всередині купола. Перший же порив вітру підхопив машину разом з її пасажирами і поніс на вірну загибель.

Добравшись до машини, він виявив, що три ілюмінатори розбиті. Він зазирнув усередину і побачив трупи шістьох лунян і двох марсіан із витріщеними від жаху очима і закривавленими ротами.

Надія, що спалахнула в його душі, побачивши машину, згасла, щойно він оцінив масштаб ушкоджень. Виявилось, що, крім трьох розбитих ілюмінаторів, зламані ще й деякі механізми. З незначними ушкодженнями він міг би і впоратися і, піднявши машину за допомогою домкратів, скористатися нею у своїй вимушеній подорожі пустелею.

Тепер і ця надія розсипалася на порох.

На мить він задумався, чи не розумніше буде залишитися неподалік від купола і чекати прибуття рятувального корабля.

Однак після нетривалих роздумів він дійшов висновку, що це була б чистої води авантюра. Якщо рятувальний корабель не прибуде протягом найближчих трьох годин, вони виявлять у скафандрі його труп, оскільки протриматися в ньому довше - понад людські можливості. У кращому разі він збожеволіє від дискомфорту і спеки, з якою мініатюрний рефрижератор врешті-решт перестане справлятися.

Він має перемогти пустелю. Іншого вибору не було. Можливо, він добереться до Шахти Номер Вісім, а можливо, й ні.

Пісок ковзав у нього під ногами, а сонце, величезна вогняна куля, що вічно палає над східним обрієм, безжально підсмажувало лівий бік, але Том почав свій довгий шлях.

Він крокував світом, у якому не було жодної живої душі. Усюди, куди не глянь, розстелявся жовтий і білий пісок, сухий, немов пил, що давним-давно втратив усю вологу, яка колись могла міститися на поверхні цієї планети. Там і сям височіли

химерні купи кругляків. Тут не було навіть натяку на життя: ніде ні деревця, ні травинки, оскільки не було ні скільки-небудь істотної атмосфери, ні води. То була мертва планета, навіки прикута до свого деспотичного володаря, Сонця, планета, що обертається навколо власної осі настільки повільно, що одна випалена спекою півкуля постійно була звернена до безжалісного світила, тоді як друга, наскрізь промерзла і занурена у вічну ніч, дивилася в безкрайній космос.

Тут, у сутінковому поясі, було єдине місце, де могли існувати люди, але тільки маючи в повному своєму розпорядженні всі засоби захисту від цієї вбивчої планети. Тут, на межі між смертоносною спекою і настільки ж смертоносною холоднечею, де промені сонця завжди падали майже горизонтально, людина могла жити, якщо в неї були установки для вироблення кисню і надійні кварцові куполи.

Ліворуч було розпечене горнило цього світу, праворуч - скутий позамежним морозом льодовик.

Здавалося, цілу вічність Том, спотикаючись, брів розпеченою пустелею. Підступний пісок вислизав з-під ніг і знову і знову ставив його на коліна. Незважаючи на незначну силу тяжіння, він просувався вперед дуже повільно: скафандр був важким. На Землі його вага розплющила б людину на корж.

Він подолав уже приблизно милі чотири, коли побачив неподалік скелястий хребет, що височіє, сірий і складчастий. Це було одне з тих місць, де гірська порода виходила на поверхню планети.

Побачивши його, Том зітхнув із полегшенням. Скеля обіцяла тінь, короточасний порятунк від палючих променів сонця. Ледве волочачи ноги, він рушив до хребта.

Шлях здавався нескінченним, але Том усе ж таки добрався до скелі й без сил опустився в її тіні, привалившись до величезного валуна. Він блаженно зітхнув і заплющив очі. Надовго затримуватися тут він не міг, але мав намір якнайкраще розпорядитися тим часом, який у нього був.

Розплющивши очі, він побачив дві тіні, які ковзали по піску, прямуючи прямо до нього. Очевидно, позаду нього на скелі перебували якісь живі істоти.

Том блискавично схопився на ноги й опинився віч-на-віч із двома марсіанами, одягненими в блискучі скафандри.

На частку секунди він застиг у здивуванні, потім його рука метнулася до кобури. Але пальці в сталевій рукавичці стиснули порожнечу. Обличчя Тома зблідло. Десь по дорозі пістолет випав і тепер лежав на меркуріанському піску, в якому не залишається слідів.

Марсіани не відводили погляду від його порожньої руки. Він підняв очі й побачив, як їхні потворні обличчя за шоломів повільно розпливаються в однакових бридких усмішках. Вони зрозуміли, що він втратив пістолет, що він тепер легка здобич.

У руках у них були здоровенні кийки, виточені з дерева і, найімовірніше, обтяжені на кінцях важкою свинчаткою, і зараз марсіани, зручніше перехоплюючи свою зброю, насувалися на нього.

Виймаючи руку з кобури, він зачепив рукоять шаблі, і його пальці зімкнулися на ній.

Він повільно відступив перед марсіанами, що неквапливо наближалися, на кілька кроків і вихопив клинок з піхов.

Блиснула сталь, і марсіани, зрозумівши, що в їхнього супротивника з'явилася якась небачена зброя, мовчки кинулися на нього - п'ять рук витягнуто вперед, як зазвичай буває під час нападу, шоста стискає занесену палицю.

Том розумів, що найбільша для нього небезпека - якщо кийки його ворогів проб'ють сталевий скафандр або не менш міцне скло шолома, тим самим позбавивши його штучної атмосфери і прирікаючи на швидку, але болісну смерть.

Він знав, що в громіздкому скафандрі, який ускладнює рухи, не зможе ухилитися від

удару кийка, і тому вдався до іншої тактики.

Вістря клинка прокреслило блискучу пряму, націлену точно в зап'ястя марсіанина, який, наблизившись на відстань удару, вже опускав занесену палицю. Сталь беззвучно обрушилася на сталь, бо в безповітряному просторі звук не може поширюватися. Але рука марсіанина здригнулася, і кийок пролетів повз ціль - шолом Тома - на значній відстані.

Тепер Том зайнявся іншим марсіанином. Якби йому вдалося пробити броньований скафандр другого нападника, у нього залишився б лише один супротивник.

Марсіанин змахнув дубиною, але вістря клинка спрямувалося до нього, і шестирукий поспішно відступив назад, подалі від грізної зброї. Том скористався своєю позицією і знову вдарив, цілячись у броньований нагрудник, причому зробив це з такою силою, що марсіанин втратив рівновагу і розтягнувся на піску.

Щосекунди очікуючи удару ззаду, Том круто розвернувся, але його побоювання були марними: його перший супротивник лежав без руху - купа блискучої броні в тіні хребта.

Якимось незбагненим чином вістря шаблі, коли він намагався відбити удар кийка, пронизало сталь скафандра. Прокол, мабуть, виявився зовсім крихітним, але марсіанин загинув, щойно повітря ринуло зі скафандра назовні.

Том швидко обернувся до другого марсіанина, який усе ще намагався піднятися із землі. Один потужний і добре націлений стусан - і той полетів шкереберть і знову впав навзник. Стискаючи обома руками руків'я занесеної шаблі й готуючись вкласти всю свою силу до останньої краплі в удар, що мав розрубати міцну сталь, Том ступив до поваленого ворога.

Марсіанин простягнув до нього зціплені руки в жесті покірності і благання про пощаду - ні дати ні взяти нашкодивший пес, який намагається ухилитися від заслуженого покарання. Том дивився прямо в його жовте бородавчате обличчя, на якому застиг жах. Жах цей був цілком зрозумілий, оскільки будь-який представник нижчої раси, який підняв руку на землянина, тим самим автоматично прирікав себе на смерть. Пощади зазвичай чекати не доводилося.

Том дивився в це потворне обличчя за склом шолома, і в його серце закралося щось на кшталт співчуття.

Він повільно опустил шаблю, потім знову підняв її і з запитальним поглядом потикав нею в різні боки.

В очах поваленого марсіанина промайнуло розуміння, і його губи повільно заворушилися. Він показав у напрямку скелі.

По його губах Том прочитав одне слово: "Корабель".

"Не тільки Меркурій"

Марсіани прийшли з корабля. Але де вони взяли корабель? Протягом століть усі марсіани до єдиного були не більше ніж рабами, нехай норовливими, але все ж рабами вищої раси.

Том ткнув пальцем у тіло мертвого марсіанина, потім у свого бранця.

- Скільки ще? - запитав він одними губами.

Марсіанин похитав головою. Він ткнув у себе, потім у свого загиблого товариша і знову зробив негативний жест. Судячи з усього, їх було тільки двоє.

Том відступив на крок, не випускаючи шаблі з рук, і знаком наказав колишньому супротивникові підніматися.

З клинком наготові він повільно крокував за бранцем піском, потім вгору скелястим виступом. На вершині схилу марсіанин зупинився й однією з шести своїх рук ткнув униз.

Том глянув у той бік і побачив невеликий ракетоплан, що стояв на піску. На його

сріблястому носі красувалася стародавня емблема Марса - червоний рівносторонній трикутник усередині синього кола, яке, своєю чергою, було поміщене в жовтий квадрат.

Він здивувався: окрім як в історичних музеях, цю емблему ніхто не бачив уже багато років.

Коли вони опинилися всередині літального апарата і повітряні шлюзи були закриті, Том відкинув назад шолом і почав жадібно ковтати чисте повітря.

Марсіанин теж зняв свій шолом, і вони опинилися віч-на-віч один з одним.

- Не знаю, чому я залишив тобі життя, - сказав Том, - але я це зробив. Однак врахуй: один невірний рух - і тобі кінець.

- Так, господарю, - відповів марсіанин смиренним і роболіпним голосом.

- Де ви взяли цей ракетоплан? - запитав Том.

- Ми з друзями взяли його і ще десять таких самих із Шахти Номер Один кілька годин тому.

- Із Шахти Один! - вигукнув Том, хапаючись за шаблю. - Там що, теж було повстання?

- Сьогодні в одну й ту саму годину відбулися повстання на всіх шахтах Меркурія.

Том зробив крок уперед.

- І всі вони вдалися?

- Не знаю, хазяїне. Напевно, всі. Вони були ретельно підготовлені.

- А емблема Марса?

- Ми з Тарсом Корсом намалювали її, поки чекали, коли придуть наші з Шахти Номер Дев'ять. Вони мають бути тут з хвилини на хвилину. Якщо вони не з'являться в найближчі півгодини, я буду змушений здійснити розвідувальний політ навколо купола.

Том похмуро посміхнувся.

- Одягай шолом, - велів він. - Ти зараз же зафарбуєш вашу погану емблему і намалюєш поверх нормальну. І можеш не чекати своїх дружків із Дев'ятої. Усі вони мертві. Крім того, якщо хтось кудись і полетить, то за штурвалом буду я. Зрозумів?

Марсіанин кивнув і натягнув шолом. Під керівництвом землянина він зафарбував емблему Марса і намалював на її місці стилізоване золоте сонце, символ Землі.

Коли вони знову повернулися на корабель, Том, ні на мить не зводячи очей із бранця, обстежив машину. Це виявився один із поліцейських літальних апаратів, які уряд тримав на Шахті Номер Один на випадок екстрених викликів, - швидкісний винищувач, розрахований на виконання складних маневрів.

Він був обладнаний чотирма знаряддями: одним променеметом, що стріляє тепловими променями Еллісона, і ще трьома скорострільними знаряддями.

На вигляд усе було в повній справності.

- Як ви роздобули ці машини? - запитав Том.

Захопити поліцейських зненацька було абсолютно неможливо, адже вони були знатними бійцями.

- Ми добре підготувалися, господарю, - чемно повідомив марсіанин.

Том фиркнув. Ще б ви не добре підготувалися, подумав він про себе. Судячи з того, що розповідав цей малий, Меркурій відразу опинився в руках марсіан, які використовували недалеких лунян як пішаків, щоб покласти край пануванню землян.

- А де вогнепальна зброя? - поцікавився він. - Як вийшло, що ви напали на мене з кийками? На кораблі що, немає пістолетів?

- Усе було дуже складно, - пояснив марсіанин. - У наші з Тарсом Корсом завдання входило тільки захопити ракету і прилетіти сюди, щоб зустріти наших із Шахти Номер Дев'ять. Без сумніву, якби вони прийшли, вони принесли б вогнепальну зброю.

- І що ж ви збираєтеся робити тепер, коли Меркурій опинився у вашій владі? Марсіанин розвів усі шість клешнеподібних рук разом.

- Це початок, хазяїне, тільки початок. Ми збираємося домогтися незалежності.

- Тримайте кишеню ширше, - усміхнувся Том. - Або ви не розумієте, що за кілька годин тут буде загін винищувачів, які знищать вас усіх до єдиного.

Марсіанин бридко посміхнувся.

- Але, хазяїне, - останнє слово він вимовив із легким сарказмом, - повстав не тільки Меркурій.

Том здригнувся.

- Ах ти, мерзота! Ти хочеш сказати...

- Всюди, в один і той самий час марсіани вдарили, за підтримки інших рас, які ви поневолили. На Марсі, на Землі, на Венері, на кожній планеті і супутнику...

- Досить! - закричав Том. - Ще одне слово, і я сверну твою смердючу шию. Ах ви, недоумки нещасні! Ви наважилися виступити проти своїх господарів!

- Так, хазяїне, - відповів марсіанин.

Том накинувся на нього і, змахнувши кулаком, немов батогом, хльоснув прямо по цьому усміхненому, жовтому, усипаному бородавками обличчю. Марсіанин закрутився дзиг'юю, проїхав слизькою металевою підлогою і з глухим стуком врізався в кут.

Том стояв, широко розставивши ноги, і сердито дивився на марсіанина.

- Сідай он туди, - рявкнув він, вказуючи на пілотське крісло, - і роби, що я тобі скажу. Тільки без дурниць, а то я порубаю тебе на дрібні шматочки.

На смерть переляканий марсіанин вибрався з кута і шмигнув у крісло.

- А тепер слухай мене, - сказав Том. - Є ще щонайменше десять машин, які ви, свині, вкрали. Ми вирушаємо за ними. Ми знищимо стільки марсіан і лунян, скільки зможемо, перш ніж прикінчать нас самих. Ми вдвох зробимо це, ти і я, ти мене зрозумів? Ми будемо мститися...

Марсіанин підвівся було в кріслі, але Том дав йому ляпаса, і той упав назад.

- Якщо ми виберемося з цієї халепи, - пообіцяв йому Том, - я присягнуся, що ти був зі мною, що ти залишився мені вірним. Я порекомендую, щоб тобі дали особливі привілеї. Ти мене зрозумів?

Марсіанин кивнув.

- Але якщо ти підведеш мене, я прикінчу тебе власними руками. А тепер заводь двигун і полетіли. Будеш вести ракетоплан прямо, поки я не накажу тобі зробити що-небудь інше. Пам'ятай, я весь час буду позаду тебе, біля гарматного пульта, а твоє життя в моїх очах не варте і ламаного гроша.

Марсіанин рвонув стартер, і ракетні двигуни ожили. Корабель із ревом помчав уперед і плавно, без найменшого зусилля, відірвався від землі.

За кілька хвилин на горизонті показався сяючий купол Шахти Номер Вісім.

Корабель знизився, і Том побачив біля одного з повітряних шлюзів літак. Поруч із ним стояла машина, з якої одна за одною вискакували фігурки в металевих скафандрах. Ще одна машина з'явилася з повітряного шлюзу і поїхала до ракетоплана, на якому сявав символ Марса. Переможці перебазували свої сили до викраденого корабля.

Том крутнув коліщатко і в перехресті оптичного прицілу спіймав захоплений марсіанами ракетоплан. Але перш ніж він встиг доторкнутися до важеля і випустити тепловий промінь, підлога під його ногами нудотно накренилася.

Він миттєво обернувся і кинувся на марсіанина.

- Піднімай корабель! - закричав він.

Марсіанин не послухався, і Том одним ударом вибив пілота з крісла.

Крізь оглядове віконце він мигцем помітив землю, що мчала на них. Міцний кораблик затріщав по всіх швах: Том різко рвонув його вгору, коли до землі залишалось всього кілька футів. Ракетні двигуни оглушливо заревіли, і корабель на жахливій швидкості кинувся вгору.

Марсіанин лежав навпочіпки на підлозі біля шафки і не подавав жодних ознак життя. Том не розраховував удару, який викинув бідолаха з крісла.

На висоті в одну милю Том вирівняв корабель і трохи опустив його ніс. Далеко вниз розганявся марсіанський корабель. Прямо над горизонтом промайнув купол Шахти Номер Дев'ять, яку він покинув кілька годин тому.

Том знову набрав висоту. Затівати бій не мало сенсу. Він не міг вести корабель і одночасно керувати зряддями.

Том вилаяв безмовну фігуру на підлозі. Якби тільки цей дурень виконав своє завдання... Утім, навряд чи варто було його звинувачувати. Він сам за таких обставин, найімовірніше, вчинив би точно так само.

Він глянув в ілюмінатор і побачив далеко позаду марсіанський корабель, що швидко скорочував відстань. Мабуть, емблема Землі на носі його ракетоплана не залишилася непоміченою.

Він знову схилився над панеллю керування і розігнав кораблик до максимальної швидкості. Можливо, він на своєму легшому суденці зуміє втекти від марсіан.

На горизонті височів купол Шахти Номер Сім, а за кілька хвилин потому з'явилася і Шахта Шість. Шахти П'ять і Чотири давно залишилися позаду, і марсіанський корабель нарешті відстав.

Попереду з'явився ще один купол. Над ним висів величезний сріблястий корабель, у якому Том упізнав транспорт із Шахти Один.

У нього на очах купол, що знаходився прямо під черевом корабля, тріснув і обрушився, і навколо нього повільно спухла хмара пилу.

Марсіани, які захопили транспорт, пустили в хід гігантський генератор теплового випромінювання, що був на його борту, щоб повністю зруйнувати купол. Схоже, вони задумали стерти з лиця планети все, що було створено руками людини.

Багряна лють захлеснула Тома, він кинувся до гарматного пульта, спрямував дуло променемету точно донизу, рвонув пусковий важіль і намертво заклинив його в такому положенні.

Повернувшись на місце пілота, він пустив корабель у полого піке, маючи намір провести свій ракетоплан точно над транспортом, з таким розрахунком, щоб промінь розсік захоплене марсіанами судно і зупинив тим самим подальше руйнування куполів. Він знав, що променеві генератори на менших літальних апаратах недостатньо потужні, щоб пошкодити велетенські кварцові споруди.

Стрілка швидкості вперлася в граничну позначку, і корабель понісся вниз, випускаючи теплові промені.

Том вирівняв свою машину, і майже в ту саму мить, коли транспорт зник під її черевом, він почув слабе клацання.

За гарматним пультом стояв марсіанин, намертво вчепившись у важіль променемета. Він тримався за металевий поручень, який тягнувся навколо пульта. Він ще не до кінця оговтався від удару. Голова в нього вочевидь паморочилася, але напівпосмішка, що грала на його огидному обличчі, сказала Тому, що він встиг встиг дотягнутися до пульта вчасно і врятував транспорт.

Мить двоє стояли, зіштовхнувшись поглядами, потім рука Тома метнулася до рукояті шаблі, і він вихопив зброю з піхов. Не було вимовлено жодного слова.

Вид клинка в руках Тома, схоже, вдихнув у марсіанина життя. Він відскочив від гарматного пульта і кинувся в дальній кінець корабля. Землянин кинувся за ним.

Корабель сильно накренився, і обидва втратили рівновагу. Том, не випускаючи зброї з рук, з розмаху вривався в стіну.

Дверцята однієї з шафок на протилежному боці відчинилися, і звідти посипалися найрізноманітніші інструменти, які з дзвоном розлетілися по підлозі.

Насилу піднявшись на ноги, Том почав підійматися похилою підлогою до гарматного пульта. Краєчком ока він помітив марсіанина, що зіщулювався в куточку кабіни.

Витягнуті пальці Тома майже торкнулися рукоятки важеля, але в останній момент землянин обернувся, щоб подивитися на марсіанина.

Від побаченого у нього з грудей вирвався крик: марсіанин, стоячи навколішки перед одним з ілюмінаторів, мав намір вдарити по кварцу важким гайковим ключем. Якщо кварц розіб'ється, їм обом кінець. Повітря хлине з корабля назовні, і вони обидва задихнуться.

Марсіанин мимоволі обернувся на крик і промахнувся повз ціль. Ключ із брязкотом влучив в обшивку, вдаривши на волосок лівіше від ілюмінатора.

Марсіанин квапливо замахнувся ще раз, і тієї ж миті Том жбурнув у нього шаблю. Грізна зброя закрутилася в повітрі. Її вістря встромилося марсіанину в основу черепа й увійшло глибоко в плоть, після чого він завалився набік, а гайковий ключ з гуркотом упав на металеву підлогу.

Том дивився на нього всіма очима. Він і не думав убивати марсіанина, коли метнув у нього шаблю. У його наміри входило не дати жовтолицему розбити ілюмінатор, а потім зійтися з ним врукопашну. Утім, це було вже не важливо. Рано чи пізно один із них все одно мав загинути. Їм двом на цьому кораблі місця не було.

Він дістався похилою підлогою до приладової панелі. Ніс корабля задерся догори, і вони прямували у відкритий космос. Том узявся за важелі й спрямував корабель униз.

Його погляду відкрилася панорама Меркурія. Він пошукав очима куполи всіх дев'яти шахт, але виявив, що вціліли лише шість із них, від трьох залишилася лише гора уламків. Праворуч виднівся край гарячого боку планети, де вічно вирували розплавлені руди, а над озерами рідкого свинцю піднімалися випаровування, перемішані зі слабкими газами, що клубочилися над сонячною половиною Меркурія.

Між сутінковим поясом і цим бурхливим котлом, немов межа, тягнувся невисокий хребет, який здіймався то вище, то нижче над рівнем цього розплавленого моря. Іноді Том помічав, як в'язка рідина металу раптом починала спучуватися, і тоді слідував викид, який міг потрапити в сутінкову зону, де розпечена лава повільно текла ще кілька миль, перш ніж остаточно застигнути. Він підозрював, що саме в цьому явищі крилася загадка появи скелястих хребтів, біля одного з яких він натрапив на двох марсіан.

Ліворуч від нього простягалася крижана пустеля холодного боку планети. Там, навіки скуті холоднечею, збереглися жалюгідні залишки меркуріанської атмосфери і води, що перетворилися на лід та іній.

Він глянув туди, де височіли куполи, і побачив, що кораблі заколотників швидко піднімаються від Шахти Три. Велетенський транспорт, повільніший і неповороткіший, ніж маленькі ракетоплани, виднівся далеко внизу праворуч.

Том невесело усміхнувся. Кораблики зібралися атакувати його, а транспорт, надто цінний, щоб марсіани і селеніти могли дозволити собі втратити його, йшов геть, щоб не потрапити під шалений промінь.

Він подбає про це. Крім нього, нікому знищити цей транспорт. Надто небезпечно залишати його в руках заколотників, бо, маючи його, вони можуть покинути Меркурій. Цей транспорт був єдиним кораблем на планеті, який міг пересуватися в космосі. Він прилетів сюди всього за кілька годин до повстання з вантажем, призначеним для шахт, а тому здебільшого складався з вибухівки. Том не знав, розвантажили його чи

ні.

Кораблі стрімко наближалися до нього. Він бачив, як поблискує в променях сонця символ Марса, намальований на носі переднього з них. За першим слідувало ще щонайменше з десяток таких самих невеликих кораблів.

Вони перебували на надто великій висоті, щоб він міг атакувати транспорт. Доведеться прориватися. Том зрозумів, що має бути обережним. Він непогано вмів керувати кораблем, і в цьому полягала його перевага перед марсіанами і селенітами, які були досконалыми профанами. У всьому іншому перевага була на боці його супротивників. Їх було занадто багато проти нього одного, до того ж на кожному їхньому кораблі був стрілець.

Він різко смикнув корабель догори і заблокував важелі. Потім вибрався з крісла пілота і рушив до гарматного пульта. Там він направив сопло випромінювача трохи вперед і вниз. Три скорострільні гармати він націлив прямо вперед і прив'язав до кожної керуючої рукоятки по шматку мідного дроту. Рукоятку променемета він вичавив до упору і зафіксував її в такому положенні, після чого повернувся на своє місце, затиснувши в руці кінці дротів.

Він обережно поклав дротики так, щоб вони були під рукою, потім узявся за штурвал і, описавши довгу петлю, кинув корабель круто вниз.

До тих, як тепер з'ясувалося, тринадцяти ракетопланів, які першими почали його переслідувати, додалося ще кілька. Лише тоді Том повною мірою усвідомив, наскільки нікчемні його шанси. Сопло під днищем його корабля вивергнуло смертоносний тепловий промінь, і він на запаморочливій швидкості помчав назустріч ворогам. Він стрімко мчав до головного корабля. Том ясно бачив, як сіпається одне зі скорострільних знарядь, встановлених на ньому, і зрозумів, що його обстрілюють. Однак поки що жоден з атомних зарядів не влучив у ціль, і він дуже сумнівався, що заколотники взагалі влучать - на такій-то відстані. Величезна навіть для професіонала, а в марсіан і досвіду-то ніякого не було.

За півмилі над головним кораблем він різко зупинився і злетів вертикально вгору, набираючи необхідну висоту. Від неї залежав успіх. Поки він тримається над нападниками, все буде добре, але варто йому опуститися нижче, як він одразу ж опиниться в їх владі.

Під ним корабель, що очолював погоню, потрапив нарешті в промінь Еллісона і, розвалившись на частини, полетів униз хмарою димлячих уламків. Ще один, втративши праве крило, на мить затріпотів у повітрі, але втратив керування і почав падати, дедалі швидше і швидше, всупереч усім відчайдушним спробам пілота виправити становище.

Натужно ревучи двигунами, корабель Тома перекувирнувся і знову почав зниження. Майже просто під собою землянин побачив три кораблі заколотників і смикнув мідний дріт. Одне зі скорострільних знарядь грізно застрочило, і ракетоплан противника зник у хмарці білого диму. Рука Тома рвонула рукоять, і корабель відгукнувся на різку зміну курсу обуреним стогоном металу. Однак ще одне суденце марсіан, що пролетіло прямо під носом корабля землянина, теж розчинилося в білій хмарі, яка почала повільно осідати на поверхню планети.

Том припинив зниження, і в цю мить один із марсіанських кораблів зробив мертву петлю, а в найвищій точці фігури, яку виконував Том, із його днища вирвався промінь, що, на превелику радість землянина, пролетів далеко в стороні від його корабля.

Праворуч, над самим краєм гребеня, що відділяв сутінкову зону від розпеченого боку планети, Том побачив транспорт, сріблястий і неповороткий. У просторі між ними не було жодного корабля! Затамувавши подих, Том кинув корабель у полого піке. Вони зі свистом понеслися на транспорт, і серце в Тома радісно заспівало.

Мабуть, там помітили його маневр, оскільки незграбний транспорт заворушився і повільно почав розвертатися в спробі сховатися. Але його конструкція не була пристосована для перегонів. У нього не було жодного шансу вислизнути від швидкого, немов блискавка, корабля землянина.

Коли до транспорту залишалося не більше сотні футів, Том із криком рвонув рукоятку назад, і маленький кораблик із ревом злетів угору. Внизу під ним транспорт, що потрапив під промінь, розвалився на дві частини і полетів у кипляче море.

Нахиливши машину, Том глянув униз крізь невеликий ілюмінатор у боці корабля. Він здивовано ахнув і тут же зупинився.

Там, куди звалився транспорт, бив велетенський гейзер із розплавленої руди і каменю. Частина величезної гряди відкололася і повільно занурювалася в цей киплячий котел. Немов жажливим розпеченим язиком лизнувши простір над собою, гейзер обрушився вниз, і величний потік розплавленого металу ринув у пробоїну, що утворилася в хребті. Над морем закрубилися величезні хмари щільного газу, закривши те, що відбувається, білястою пеленою. Кораблі марсіан, немов опале листя на осінньому вітрі, підхопило і розкидало ударною хвилею небувалої сили, і вони, втративши керування, понеслися вниз, до поверхні Меркурій. Єдине, що врятувало Тома від подібної долі, - те, як він поспішно набрав висоту після влучного пострілу в транспорт.

Транспорт дійсно був навантажений вибухівкою і приземлився всього за кілька годин до початку загального повстання. Очевидно, його не встигли розвантажити, і він вибухнув, коли покалічений корабель звалився в кипляче море.

На висоті трьох миль Том зупинився і глянув на поверхню сутінкового пояса. Розплавлений метал повноводною рікою виливався крізь пролом у скелі і швидко розтікався поверхнею планети, не зустрічаючи на шляху жодних перешкод. У повітрі не було видно жодного корабля.

І ось на очах у Тома розпечений вал налетів на Шахту Номер Три і, на коротку мить вставши на дибі, накрив її. Навіть з такої величезної висоти Том бачив зворушливо маленькі фігурки, які намагалися врятуватися від гігантської хвилі. Він знав, що в громіздких скафандрах їм не втекти далеко.

Частина розплавленого металу, схоже, вже почала застигати, але новий вал перехлеснув утворену перепону і помчав далі. Один із потоків мало-помалу подолав сутінковий пояс, але його зупинило крижане дихання іншого боку Меркурія, не дозволивши вторгнутися у свої промерзлі володіння.

Том помітив, що метал, який застигає, потроху повертає назад бурхливий потік, який продовжував хльостати крізь пролом у скелі. Уже за кілька годин посеред сутінкової зони постане нова перепона, що простягнеться від бурхливого океану до скутого морозом льодовика, і під цією перепонуою буде поховано невдале повстання на Меркурії. Землянин знову затвердив своє панування.

На приладовій панелі спалахнув синій вогник. Том простягнув руку і, увімкнувши тумблер, нахилився над маленьким мікрофоном.

- Том Кларк, геолог Вселенської Гірничодобувної компанії, планета Меркурій, прийом, - сказав він.

- Джеймс Сміт, командир судна "Зоряний людожер", планета приписки Земля, на зв'язку, - відгукнувся далекий голос. - Ми зараз перебуваємо недалеко від орбіти Венери. У складі флотилії п'ять кораблів, і ми прямуємо придушити повстання на Меркурії. Тримайтеся!

- Відішліть назад чотири кораблі, - сказав Том. - Потрібен тільки один, щоб забрати вцілілих. Заколот придушено.

- Скільки вцілілих? - коротко запитав голос.

- Лише один, - відповів Том.
- Це я.

4. Інструменти

Венера зламала багатьох. Тепер вона взялася за Гарві Буна, і найгірше було те, що Бун знав це, але вдіяти нічого не міг.

Утім, винна тут була не тільки Венера. Чимало попрацював і Арчі - штуковина в банці, що говорить. Мабуть, неправильно називати Арчі просто штуковиною. Арчі слід було б називати «воно» або «вони». Незважаючи на те що люди розмовляли з ним і вивчали його майже сотню років, насправді ніхто толком нічого не знав про нього.

Гарві Бун працював на Венері офіційним спостерігачем від Інституту Сонця. Звіти, які він регулярно відправляв на Землю з ракетами, навантаженими радієм, поповнювали і без того величезний банк даних про Арчі. Даних, які практично ні про що не говорили.

Венера і сама по собі досить погана. Люди гинуть від найменшої тріщини на скафандрі або неполадок радієвого щита. Але ця планета вміє вбивати й інакше. У неї були кращі способи, а точніше кажучи, гірші.

На будь-якій чужій планеті важко жити і залишатися при своєму розумі. Та й слово «чужий» мало що пояснює, поки людина не зіткнеться з цим віч-на-віч і не отримає між очей.

Венера - чужа подвійно. Деяким постійно здається, ніби хтось стежить за ними, стежить весь час і чекає, тільки от незрозуміло чого.

На Венері весь час щось крадеться за тобою, залишаючись на самій межі тіні. Тебе не полишає відчуття, що ти тут чужий, недоречний, непроханий гість. Щось постійно тисне на психіку, і нерідко люди починають самі шукати смерті або, ще гірше, перетворюються на живих мерців.

Гарві Бун сидів, зіщулившись у кріслі, у кутку лабораторії і раз у раз прикладався до пляшки з віскі, поки Арчі сміявся над ним.

- Щось із нервами? - поцікавився він, - Зовсім розхиталися?

Бун закинув пляшку, рука його тремтіла. Навіть ковтаючи віскі, він не зводив очей, що горіли ненавистю, з банки зі свинцевого скла.

Бун знав, що Арчі говорить правду. Навіть у його затуманений алкоголем мозок могла не проникнути очевидна думка - він божеволіє. Він бачив, що Джонні Гаррісон, начальник станції, спостерігає за ним. І доктор Стіл. Док був психологом, а вже якщо

він починав стежити за кимось, це означало, що тому час було братися за розум. Адже слово доктора - закон, принаймні має бути законом.

Пролунав стукіт у двері, і в кімнату впевненою ходою увійшов доктор Стіл.

- Доброго ранку, Бун, - сказав він. - Привіт, Арчі.

Арчі відгукнувся механічним, млявим голосом.

- Налий собі випити, - запропонував Бун.

Док заперечно похитав головою, дістав із кишені сигару, взяв ніж і акуратно розрізав її навпіл. Одну половинку він поклав назад у кишеню, а другу сунув до рота.

- Ти що, ніколи не закурюєш? - роздратовано запитав Бун.

- Ні, - весело відповів док, - вважаю за краще так. Як справи, Арчі? - продовжував він.

- Вічно ти ставиш мені це запитання, док. - Незважаючи на механічне дзижчання, у голосі Арчі чулися буркотливі нотки. - Що може зі мною трапитися? Я завжди в повному порядку.

- Чомусь я весь час забуваю, що ти особливий, - розсміявся док. - Хотів би я, щоб і люди були такими ж. Хлопці, як я, їм були б узагалі не потрібні.

- Молодець, що зайшов, - проскрипів Арчі, - з тобою завжди приємно поговорити. З тобою в мене ніколи не виникає відчуття, що ти щось винюєш.

- Він каже це навмисне, щоб розлютити мене, - огризнувся Бун.

- Не турбуйся, я йому не дозволю, - заспокоїв док Буна. - Гадаю, через сотню років це справді може набриднути, - знову звернувся він до Арчі, - Тільки все це марна праця. Схоже, так досі ніхто нічого про тебе й не з'ясував. Може, просто занадто глибоко копали, - промовив він, і його сигара перемістилася з одного кута рота в інший.

- Що ж, можливо, ти маєш рацію, - відгукнувся Арчі, - Ти нагадуєш мені Мастерсона - дуже вже відрізняєшся від усіх цих типів, які зараз мене вивчають.

- Що, не любиш їх? - Док підморгнув Буну, і той сердито блиснув на нього очима.

- А за що їх любити? - запитав Арчі. - Я для них дивовижний виродок, науковий об'єкт, над яким їм веліли ставити досліди. А Мастерсон, як і ти, ставився до мене немов до свого приятеля.

- Звичайно, чорт забирай, а як же інакше? - здивувався док.

- Решта лише жаліють мене.

- Від мене тобі жалю не дочекатися, - сказав док. - Іноді я ловлю себе на думці, що хочу стати тобою. Мені припала б до душі твоя філософія.

- Людській расі моєї філософії не зрозуміти, - заперечив Арчі. - Сумніваюся, що я зміг би її пояснити, адже у вас у мові й слів-то таких немає. Мені теж нелегко далася земна філософія. Я опанував історію, економіку, політологію, стежу за поточними подіями, але іноді, і навіть дуже часто, ніяк не можу зрозуміти, в чому ж суть. "Яка нісенітниця!" - думаю я і тут же починаю переконувати себе, що, напевно, чогось не зрозумів. Або упустив щось: нестандартний поворот думки або ж один з основоположних чинників.

- Навряд чи ти щось упустив, Арчі, - заспокоїв його док. - Багато чого з того, що ми робимо, справді нерозумно. Навіть за нашими стандартами. Чого нам бракує - так це розсудливості.

Док підняв очі на великий, написаний олією портрет, що висів на стіні над столом Буна, - про самого Буна він майже забув. З портрета йому посміхалися добрі сірі очі, лоб був вкритий зморшками, хвилясте сиве волосся виглядало як срібна корона.

- Побільше б таких учених, - сказав док. - Як нам не вистачає людей, здатних зазирнути в майбутнє.

Це був портрет Мастерсона. Людина, яка виявила розумне життя у величезних

хмарах радону, що висіли над величезними покладами радієвої руди. Мастерсон був більше ніж просто провидець. Він був геніальним ученим, пристрасно захопленим своєю роботою.

Щойно він випадково виявив щось схоже на розумне життя, він почав розробляти свою гіпотезу. У цій самій лабораторії він здійснив справу всього свого життя, і тепер тут на столі стояв результат його роботи: свинцева банка - Арчі.

Мастерсон під високим тиском помістив радон в екранувальну банку з чутливою системою управління. Скільки невдач довелося йому пережити! Але вони його не зломали, і він вперто продовжував вчити радон розпізнавати спеціальні електричні імпульси, що проводяться через банку. І нарешті радон, розпізнавши в цих імпульсах сигнали, що посиляються іншим розумом, навчився працювати з системою управління і виробляти з її допомогою звуки.

Можна лише здогадуватися, наскільки нелегко їм це далось. Скільки років виснажливої праці пішло! Адаже і Мастерсон, і Арчі буквально навпомацки пробиралися в темряві один до одного, бо їхній досвід, спосіб життя і спосіб мислення були нескінченно різні. Два чужих один одному розуми...

- Давненько все це було, правда, Арчі? - запитав док.

- Важко сказати, - прогудів мікрофон, - час мало що значить для того, що нескінченно.

- То ти безсмертний?

- Може, і не безсмертний.

- А ти сам-то не знаєш? - стрепенувся док.

Реакція Арчі, що послідувала потім, не раз доводила до сказу всіх його дослідників. Він просто не відповів.

У кімнаті повисла тиша. Док чув, як на станції раз у раз клацали розсунві двері й тихо гуділо обладнання.

- І так завжди, - вибухнув Бун, - вічно він витворює такі штуки. Заткнеться - і слова з нього не витягнеш, ніби онімів. Часом узяв би і...

- Припини, Арчі, - суворо велів док, - зі мною тобі не потрібно грати в хованки. Я не буду тебе випитувати. Я просто зайшов трохи розвіятися. Хочеш, що-небудь зроблю для тебе?

- Почитай мені свіжу газету, - сказав Арчі.

- О, для мене це справжнє задоволення, - заявив док.

- Тільки не комікси, - попередив Арчі, - не розумію, що ви в них знаходите.

За вікнами станції настала ніч, яка на Венері тривала цілий тиждень. Знову пішов сніг, пориви вітру гнали величезні білі заряди, але не справжнього снігу, а параформальдегіду. З нього склалися величезні гряди хмар, що навечно закрили планету від космосу.

На гребені породи, що височів поруч із куполом станції, у захисному скафандрі стояв Гарві Бун і оглядав околиці.

Внизу виднівся один купол. То тут, то там на його поверхні спалахували плями світла від розгойдуваних вітром прожекторів над радієвими шахтами.

У шахтах працювали потужні машини, підключені до «мозку радону». У їхньому устрої застосовували ті самі принципи, що й для контакту з Арчі, тільки за спрощеною схемою. Мозок, отримавши і розпізнавши наказ, виконував його за допомогою керованих ним механізмів. Але цей мозок не володів людськими знаннями і не сприймав їх, на відміну від Арчі, який накопичував їх ось уже сто років.

Всюди сновигали люди. Усі вони були в блискучих кристалічних скафандрах, що захищали їх від цього пекельного варива, яке називалося атмосферою Венери. Один

вуглекислий газ, а від кисню й сліду не залишилося. Колись тут було повно кисню і водяної пари. Але кисень зник, залишивши замість себе вуглекислий газ і формальдегід, а той затвердів, з'єднавшись із водяною парою.

Налетівши, порив гарячого вітру підняв перед Буном хмарку формальдегіду, сховавши з поля зору станцію і людей, і його охопило тремтіння. Він стояв, відокремлений від усього світу вихором білої хмари, і йому ніяк не вдавалося позбутися відчуття, що до нього хтось підкрадається крізь цю пелену. Те, що ховалося в хмарі снігу, було страшніше самого страху, нестримніше за паніку, нестерпніше за жах.

Буну здавалося, що ще секунда - і цей жах навіки поглине його, але нарешті вітер забрав снігову хмару. Буря ухала і вила, немов бажаючи загнати його назад під купол. Танцюючі вихори снігу набували моторошних примарних образів. Плями світла внизу, над шахтами, фантастично перепліталися з білосніжними білими хмарами, що шалено мчали.

Незрозуміла паніка знову охопила його. У поривах вітру йому чулися якісь зловісні шорохи, якийсь дивний шепіт. Вітер, що розігрався, злісно завив і жбурнув у нього оберемок снігу.

Гарві Бун скрикнув і побіг. Невидимий жах слідував за ним по п'ятах.

Він вбіг під купол станції і замкнув двері лабораторії на замок, але для дикого страху двері не були перешкодою. Його так просто не позбудешся. Вилазячи зі скафандра, Бун помітив, як тремтять його руки.

- Потрібно негайно випити, - промовив він вголос.

Бун вийняв зі столу пляшку і відпив прямо з горла.

За його спиною пролунав сміх. Бун різко повернувся, його нерви були натягнуті як струни.

Із банки, що стояла на столі, на нього дивилося спотворене злістю обличчя. Бун розумів, що йому це ввижається. Ніякого обличчя там не було. У банці взагалі не було нічого, що можна побачити. Там був один тільки Арчі, а Арчі - це радон під тиском, який можна спостерігати тільки через спектроскоп.

Бун швидко провів рукою перед очима і знову глянув на банку. Обличчя зникло.

- Що? Попався? Скоро я тебе вб'ю, - хихикнув Арчі. - Ти вже був на волосині. Ще трохи, і ти зовсім збожеволієш. Ну, чого ти чекаєш? Невже на щось ще сподіваєшся? Все одно тобі кінець.

- Помиляєшся, - закричав Бун, задихаючись від люті. - Це ти попався.

Він щосили штовхнув кулаком по стопці паперів, що лежали на столі.

- Це я прикінчу тебе. Я знищу тебе. Я розповім усім, що ти таке насправді.

- Невже! - прокаркав Арчі.

- Будь ти проклятий! - глухо промовив Бун, ставлячи пляшку на стіл. - Мабуть, і справді час покінчити з тобою раз і назавжди. Занадто довго ти мучив мою душу. Ти в мене сам здохнеш.

- Це як? - зі знущенням запитав Арчі.

- А дуже просто, - проревів Бун. - Забуду насипати в тебе радон, і через тиждень ти помреш як миленький. Перетворишся на полоніум і...

- Куди тобі, ти не посмієш, - дражнив його Арчі, - Ти ж знаєш, що з тобою за це зроблять. Твоє інститутське начальство скальп із тебе зніме.

У банці знову з'явилося обличчя. До чого ж воно було огидне! Хвиля нестримного сказу захлснула вченого. Із лютим криком Бун схопив пляшку зі столу і люто жбурнув її. Пляшка пролетіла над Арчі і вщент розбилася об стіну над ним, обливши банку спиртним.

Арчі захихотів. Тепер перед обличчям матеріалізувалася ще й рука і зробила непристойний жест.

Із хрипким криком Бун схопив важкий стілець. Кімната наповнилася огидним сміхом Арчі.

Зовсім втративши голову від люті, Бун закричав щось незв'язне і з розмаху обрушив стілець на банку. Банка розлетілася на шматки.

У кімнаті різко підвищився рівень радіації. Заблимали спектрографічні детектори. Зашелестіли вентилятори, набрали обертів і пронизливо завили, очищаючи повітря і викидаючи радон назовні. За куполом станції в атмосфері пролунали шипіння і виття.

Але Гарві Бун нічого про це не дізнався, бо був мертвий. Нестерпний пекучий біль пронизав його, і за мить він упав загертво. Його обличчя і руки обгоріли і стали яскраво-червоного кольору, а там, де були очі, тепер зяяли дві діри.

У природному стані радон у сто тисяч разів активніший за радій.

* * * *

- До чого тут Арчі! - протестував Джонні Гаррісон, - Гіпноз! Це неймовірно. Не міг він загіпнотизувати людину. У нас немає жодних підтверджень цьому. Ми спостерігаємо за Арчі сто років...

- Не забудь, - перебив док, - що ми спостерігаємо за розумом. Тільки нам так і не вдалося з'ясувати, наскільки високий його рівень інтелекту. Ми знаємо одне: цей розум не схожий, та й не може бути схожий на людський. Ну добре, ми вступили з ним у контакт, ми спілкувалися з ним. Але це спілкування відбувалося на нашому рівні і доступними нам засобами. Розумієш, що це означає? - Док перемістив сигару з одного куточка рота в інший.

- Це мені ніколи не спадало на думку. - Обличчя командира станції зблідло, - Але це означає, що... це означало б, що інтелект Арчі настільки високий, що він зумів освоїти людський спосіб мислення.

Док кивнув головою:

- А хіба людина здатна на таке? Думаєш, людина може навчитися мислити, як Арчі? Навряд чи. Спосіб мислення Арчі, мабуть, настільки відрізняється від нашого, що нам до нього навіть не підступитися. І Арчі це зрозумів. Виходить, ми розробили механічну базу для контакту, а Арчі - інтелектуальну.

- Ти мене лякаєш! - вигукнув Гаррісон.

- Мені самому страшно, - зітхнув док.

- Досить ходити навкруги, - Гаррісон піднявся зі стільця. - Ми обидва думаємо про одне й те саме.

- Ти маєш рацію, - відповів док, - ні про що інше думати не виходить.

- Тепер усі вони знають, - сказав Гаррісон, - вони або воно, або що там ще, перебуває зовні - тепер це щось знає стільки ж, скільки й Арчі.

- Ти, на жаль, маєш рацію, - погодився док. - Арчі завжди залишався собою, хоча ми й досипали кожні три дні радон у банку. Це був тільки Арчі. А ось дослідни з радоновим мозком показали, що цей інтелект так і не опанував людських знань. Дивно, речовина одна й та сама, але чомусь той радон, яким ми поповнюємо Арчі, сам стає Арчі. Інтелект же решти радону не засвоює тих людських знань, що є в Арчі.

- А тепер, - додав Гаррісон, - він весь перетворився на Арчі. Я сказав Маку, що потрібно вимкнути машини, щойно радон у мозку добіжить кінця. Ми не можемо ризикувати. Це нам дорого обійдеться. Корпорація «Радій» зганьбиться на весь космос. Ми й так уже відстаємо від графіка...

Обличчя його змарніло, він повернувся до вікна і застиг, дивлячись, як вирує снігова

буря.

- Припини, Джонні! - порадив док. - Знову тебе картають думки про те, що скажуть у центральному офісі. Ти нервуєш, бо відстаєш від графіка. Напевно, одразу пригадав, що траплялося з тими, хто не зміг штовхати індустрію вперед і втримати на висоті стяг корпорації «Радій». Тобі лізуть у голову всілякі жажливі думки про таємну поліцію, звинувачення в саботажі і бог знає про що ще.

- Послухай, док, - з відчаєм у голосі промовив Гаррісон, - адже це мій головний і єдиний шанс. Я вже не такий молодий і повинен використати цей свій шанс. Покажи я себе на Венері з хорошого боку, і я забезпечений на все життя. Більше ніяких третьорозрядних постів на місяці Юпітера, ніяких мерзенних доручень на Марсі. На мене чекатиме Земля, а на ній легка робота.

- Зрозуміло, - сказав док, - запрацювала стара система страху. Ти боїшся «великих хлопців», Мак боїться тебе, люди бояться Мака. А всі ми боїмося Венери. Сонячна система з потрохами належить корпорації «Радій». Радієва монополія, холдингові компанії, централізоване правління - усе це дає їй таємне панування, хоча, мабуть, таємним воно ні для кого більше не є. Наш господар - Р. С. Вебстер. Він панує над нами, спираючись на таємну поліцію і своїх шпигунів. Влада в його руках тому, що радій - це сила, а він - господар радію. Ми в його владі, бо варто йому клацнути пальцями, як будь-який уряд щодуху мчить виконувати його накази. До нього над нами були його батько і дід. Настане час, і нашими господарями стануть його син і онуки. - Він усміхнувся, - Щось ти зовсім розкис. Облиш, Джонні. Ніхто цього не чув, крім тебе. А ти ж не проговоришся. Головне, обидва ми знаємо, що це чиста правда. Радій - джерело сили, що поневолила Сонячну систему. Уся система залежить від видобутку радію на Венері. Це та ціна, яку земляни платять за освоєння космосу, за свою сонячну імперію. Страшно подумати, скільки коштує один міжпланетний політ. Щоб підтримувати цю сонячну імперію, потрібні величезні гроші. А ніхто просто так гроші давати не стане. Ми чесно виконували свій обов'язок, і ось чим нам це обернулося.

Гаррісон тремтячою рукою налив собі бренді в склянку, проливши частину на стіл.

- Що ж робити, док?

- Хотів би я знати, - відгукнувся док.

Задзвонив телефон, і Гаррісон зняв слухавку.

- Шефе, - пролунав голос головного інженера, - час або підживлювати мозок, або відключати його. Рівень радону падає.

- Хіба я тобі не велів вимкнути його? - проричав Гаррісон, - Ми не можемо ризикувати. Ми не можемо віддати всі машини у владу Арчі.

- Але ж ми відстаємо від графіка, - з мукою в голосі стогнав Мак, - якщо відключити, то...

- Я сказав відключити! - заревів Гаррісон. - Спаркс зв'язується із Землею. Я зателефоную тобі пізніше.

Він повісив слухавку, потім знову підняв її і набрав номер служби зв'язку.

- Як повідомлення із Землею?

- Намагаюся з'єднатися, - пролепетав Спаркс, - але, боюся... ми наближаємося до Сонця. Ми відрізані від... Хвилину... Зв'язок з'явився... З'єдную...

У телефонній трубці пролунали тріск і клацання.

- Гаррісоне? Привіт, Гаррісоне! - здалеку почувся тонкий високий голос.

Незважаючи на перешкоди, Гаррісон миттєво впізнав, кому належить голос, і його обличчя перекошилося. Він так і бачив, як президент «Радій Інкорпорейшн» Р. С. Вебстер підстрибує на стільці, розлючений тим, що на Венері знову проблеми.

- Так, Р. С., це Гаррісон.

- Ну, - пропищав Р. С., - що сталося цього разу? Говори ж, приятелю, що там ще сталося?

Гаррісон коротко переказав суть справи. Двічі перешкоди переривали розмову, і Спарксі зі шкіри геть ліз, щоб відновити зв'язок.

- То чого ти боїшся? - заорала людина на Землі.

- Ну, просто, - пояснив Гаррісон, із жахом усвідомлюючи, наскільки безглуздо це звучить, - Арчі втік. А отже, тепер увесь радон знає те саме, що й він. Якщо ми заправимо мозок новим радоном, уже розумним... Розумієте, цей радон знатиме про нас усе... тобто...

- Ну і маячня! - закричав Р. С. - Що за нісенітницю ти несеш? У житті не чув нічого більш безглузлого.

- Але Р. С....

- Ось що, хлопче, - промовив Р. С., ледве стримуючи злість. - Хіба ми не відстаємо від графіка? Хіба ти перебуваєш на Венері не для того, щоб добувати радій?

- Так, - у розпачі відповів Гаррісон.

- Ну то копай радій! Наздоганяй графік. Заправляй мозок і берися за справу!

- Але ви не зрозуміли...

- Я сказав, заповнюй мозок і берися до роботи. Нема чого сидіти склавши руки.

- Це наказ? - запитав Гаррісон.

- Це наказ! - відрізав Р. С.

В слухавці зашурхотіли перешкоди, немов хтось здавлено хихикав над ними.

Гаррісон, не відриваючи очей, стежив, як від поверхні Венери з ревом відривається корабель і зникає в бурі білосніжного формальдегіду. Мак, що стояв поруч, задоволено потер руки, приховані захисним скафандром.

- Тепер ми майже наздогнали графік, - задоволено повідомив він.

Гаррісон мовчки кивнув, не відриваючи похмурого погляду від рівнини, що простягалася перед ним. Знову настала ніч, і вихори формальдегіду звивалися в якомусь диявольському джигу. Ніч, буря - і температура сто сорок градусів за Фаренгейтом. За день довжиною в тиждень на планеті стало ще спекотніше.

До його слуху долинали гул потужних, керованих мозком машин, що копають у шахтах руду, завивання вітру, що вільно гуляв над куполом станції та між ребристими загостреними пагорбами, легке пирхання системи охолодження в скафандрі.

- Коли зроблять банку для Арчі? - запитав він. - Новому спостерігачеві від інституту Сонця не терпиться скоріше взятися за роботу.

- Ще пара годин - і готово, - відповів Мак. - Багато часу пішло на розрахунки, але тепер із ними покінчено, і за справу взялися роботи.

- Шойно закінчите, одразу повідомте. Ми намагалися встановити контакт із радоном у машинах, але без толку.

- Є тільки одна перепона, - додав Мак.

- Що ще? - Гаррісон різко повернувся до нього.

- Ми не зовсім точно розраховували кути в цій банці. Ти ж знаєш, у ній є надзвичайно складні компоненти. Але ми вирішили поквапитися, щоб цей стукач з інституту одразу, шойно приїде, взявся за справу.

Але коли роботи...

- Ну?.. - поквапив його Гаррісон.

- Коли роботи дісталися того місця, де ми заплуталися, вони просто відкинули креслення вбік і продовжили роботу. Подумати тільки, навіть не зам'ялися.

Гаррісон і Мак обмінялися спантеличеними поглядами.

- Не подобається мені це, - заявив Мак.

- Мені теж, - похмуро зітхнув Гаррісон.

Він повернувся і повільно побрів до станції, а Мак вирушив назад до шахт.

А в цей час у кабінеті Гаррісона док знайомився з Роджером Честером, новим спостерігачем від інституту.

- В інституті накопичилися гори звітів, - говорив Честер, - я вивчав їх перед відльотом на Венеру. Читав їх цілими днями і ночами, відколи мені повідомили, що я маю летіти на зміну Буну.

Док акуратно розрізав нову сигару, одну половину поклав у кишеню, другу засунув собі в рот.

- І що ж ти шукав? - запитав він.

- Ключ до розгадки. Річ у тім, що я добре знав Буна. Ми дружили багато років. Він був не з тих, кого можна так просто зламати. Одній Венері з ним було б не впоратися. Але я нічого так і не виявив.

- Може, у Буна в паперах що-небудь залишилося? - припустив док. - Ти читав його звіти?

- Я їх сто разів перечитав, - зізнався Честер, - у них нічого немає. Деякі звіти взагалі зникли - ті, що за останні дні...

- Останні дні можна до уваги не брати, - сказав док. - Хлопець був уже явно не в собі. Я б не здивувався, якби він узагалі нічого не писав у ті дні.

- На нього це не схоже, - вперто промовив Честер.

- То що-небудь ти все-таки накопав? - Док неспокійно штовхнув сигару в інший куточок рота.

- Мало. Після Мастерсона ми майже не зрушили з місця. Навіть зараз, через стільки років, не віриться, що радон - розумний.

- З усіх газів радон найкраще пристосований для життя. Це важкий газ. Вага молекули - двісті двадцять два. Він у сто одинадцять разів важчий за водень і в п'ять разів - за вуглекислий газ. Молекулярна будова в нього досить проста, а ось будова атома - одна з найскладніших. Настільки складна, що в ній і справді могло зародитися життя. А якщо говорити про нестійкість - а для життя ця умова просто необхідна, - так це його радіоактивність. Хімічно він, мабуть, інертний, але фізично - це приголомшливо нестійкий, неймовірно активний газ.

До кабінету увійшов Гаррісон.

- Знову про Арчі базикаєте? - хмикнув він.

Начальник станції підійшов до свого столу і дістав пляшку і склянки.

- Уже два тижні, як Арчі втік, - проворчав він, - І нічого! Ми сидимо тут як на вулкані й чекаємо, коли він вибухне й пошле всіх нас у тартарари. Але все тихо. Що він задумав? Чого чекає?

- Це непросте запитання, Гаррісоне, - відповів Честер. - Уявіть собі форму життя, у якої немає жодних знарядь праці, жодних інструментів, просто тому, що вона не вміє їх робити. Та й навіщо вони їй, якщо вона все одно ніколи не змогла б ними скористатися. Не забувайте, що людина зобов'язана своїм розвитком багато в чому, а може і виключно, знаряддям праці. Почалося-то все з того, що одного разу йому довелося попрацювати власними руками...

Раптом пронизливо задзвенів телефон. Гаррісон схопив слухавку і почув голос Мака.

- Шефе, ці кляті роботи розбігаються, - кричав головний інженер, - а за ними й машини з шахт...

Обличчя командира перекошилося, ніби чиясь крижана рука стиснула його горло.

- Тут справжнє пекло, - Мак майже ридав. - Але банку Арчі вони залишили. Забув одразу сказати.

- Маку, - закричав Гаррісон, - швидко в трактор і їдь за ними! Ми повинні знати, куди вони попрямували.

- Але, шефе...

- Швидко за ними! - рявкнув Гаррісон.

Він жбурнув слухавку, тут же знову підняв її й набрав номер.

- Спарксе, зв'яжися-но із Землею.

- Зв'язку немає, - відрізав Спаркс.

- Чорт забирай, зроби ж що-небудь! Це питання життя і смерті.

- Не можу я ніяк, - запричитав Спаркс, - ми з іншого боку Сонця. Як тут зв'яжешся?

- Тоді пошли корабель.

- Який сенс? - здивувався Спаркс, - Корабель усе одно полетить навколо Сонця.

Скільки днів мине...

- Гаразд, - мляво відгукнувся Гаррісон, - залишимо це.

Він поклав слухавку і подивився на Честера.

- То що ти там казав про інструменти? Тепер у Арчі їх ціла купа. Він просто взяв і вкрав їх просто в нас із-під носа.

Кілька годин по тому в кабінет ввалився Мак.

- Нічого не знайшов, - доповів він, - як крізь землю провалилися.

Гаррісон уважно подивився на нього мутними, повними тривоги очима.

- Усе ясно, Маку. Чесно кажучи, я й не сподівався. Відійди від станції на п'ять миль - і ти чорт знає куди потрапиш.

- Що ж робити, шефе?

- Не знаю, - Гаррісон похитав головою, - Спарксу все-таки вдалося наіслати повідомлення. Він встиг зачепити Меркурій, коли той виходив з-за Сонця.

Сподіваюся, звіди повідомлення передадуть на Марс, а з Марса - на Землю.

Честер повернувся з лабораторії і сів на стілець.

Док поворушив у роті свою сигару.

- Ну, що сказав Арчі? - поцікавився він.

- Я наповнив банку радоном, - заговорив Честер, почервонівши до вух, - але відповіді не отримав. Якщо можна так сказати, він послав мене до біса.

Доктор усміхнувся, дивлячись, як зняковів хлопець.

- Не звертай уваги на витівки Арчі. Так само він поводився і з Буном. Постійно діставав, поки той зовсім з катушок не з'їхав. Розумієш, Арчі потрібно було якось вибратися на свободу. Він не міг діяти, сидячи під замком у цій банці. Ось він і змусив Буна випустити його. У Буна зовсім дах поїхав, а Арчі, це жук ще той, він свою лінію тримає твердо.

- Як думаєш, що в нього тепер на думці? - не витримав Гаррісон.

- Думаю, буде мотати нам нерви, поки ми не прийнемо його умови, - відповів док. - Він хоче довести нас до стану, коли ми будемо готові прийняти будь-які його умови.

- Які умови? Що йому від нас треба?

Сигара дока проїхала справа наліво і повернулася назад.

- Звідки я знаю? Може, нам узагалі ніколи не зрозуміти, за що він воює, а може, це просто боротьба за існування. Його життя залежить від радію. Немає радію - кінець радону, а отже, і Арчі.

- Маячня, - втрутився Честер. - На Венері його стільки, що хоч мільйон років копай, ніхто й не помітить.

- Хто знає, - заперечив док, - може, для Арчі мільйон років - що пара хвилин для нас.

- Чорт забирай, док, - рявкнув Гаррісон, - чому ви посміхаєтеся? Що тут смішного?

- Просто кумедно, - пояснив док. - Я частенько думав, що б зробили земляни, якби

зіткнулися з противником, який однією лівою поклав би їх на обидві лопатки.

- Він нас ще не вклав, - не погодився Мак, - принаймні поки що.

- Усе, що може перешкодити радію потрапити на Землю, становить для нас реальну загрозу, - заявив док. - І не забувайте, Арчі це цілком по зубах. Нема чого себе обманювати.

- Але ж він так розвалить усю Сонячну систему, - обурився Гаррісон, - Машини встануть. Шахти і фабрики закриються. Припиняться космічні польоти. Доведеться евакуювати з планет людей...

- Тобто ти хочеш сказати, - поправив його док, - що Арчі розвалить корпорацію «Радій», але не Сонячну систему. Система може обійтися і без корпорації. І навіть без радію. Адже жили ж ми без нього тисячі років. Єдина проблема в тому, що система прив'язана до радію. Не буде радію, впаде економіка, або доведеться шукати радію якусь заміну. А якщо заміни не знайдеться, треба буде починати з нуля і звикати до нового способу життя - хто знає, може, він виявиться набагато кращим...

- Це зрада! - завизжав Честер, схопившись на ноги.

Гнітюча тиша повисла в кімнаті. Три пари очей пильно втупилися на Честера. Здавалося, повітря так наелектризувалося, що ще трохи, і станеться розряд.

- Сядь, - різко наказав док.

Честер повільно опустився на стілець. Руки Мака судорожно стиснулися, ніби він здавив чийсь глотку.

- Агент Р. С., - похитав головою док. - Мені відразу здалося, що він не схожий на хлопця з інституту. Пам'ятаєте, він зізнався, що йому важко повірити в розумність радону. Співробітникам інституту не потрібно в це вірити, він це знає.

- Ах ти підлий шпигун, приїхав винюхувати! - гаркнув Мак, - Значить, тебе послали дізнатися, що тут відбувається у нас на Венері.

- Щоправда, як виявилось, нікудишній шпигун, - промовив док, пильно дивлячись на Честера. - Все ще палає ентузіазмом, все ще відданий корпорації. Ну так, усіх нас у школі напихали цією туфтою. Тільки ми подорослішали й вирости з неї.

Честер облизав пересохлі губи.

- Те, що корпорація сунулася в інститут, - продовжував док, - означає одне з двох: або Р. С. зовсім знахабнів, або його загнали в кут. Інститут був єдиною організацією, яка могла дати йому відсіч. Він ніколи раніше не смів пхати туди свого носа.

- Честере, сподіваюся, ти розумієш, що нам доведеться тебе знищити, - нарешті заговорив Гаррісон, який до цього моменту мовчав.

- Ви не посмієте, - прокаркав Честер раптово захриплим голосом.

- А яка різниця? - запитав Гаррісон, - Якщо не ми, то хто-небудь із людей Р. С. шльопне тебе. Ти допустив промашку. А тобі ж відомо, що Р. С. не дає своїм людям шансу промахнутися двічі.

- Але те, що ви тут зараз говорили, - зрада, - не вгамовувався Честер.

- Можеш називати це зрадою, якщо тобі так подобається, - огризнувся Гаррісон. - Тільки в якому куточку Сонячної системи ти б не опинився, скрізь говорять одне й те саме. Усюди, де люди працюють до останньої краплі поту і притлумлюють голос свого сумління, скрізь, де харчуються крихтами, що впали зі столу корпорації, точаться одні й ті самі розмови.

Раптом оглушливо задзвенів телефон. Гаррісон підняв слухавку.

- Це Р. С., - прокричав у слухавку Спаркс, - чутність погана, але, може, у вас вийде поговорити. Зв'язок іде через Марс і Меркурій.

- Вітаю тебе, Р. С., - прокричав Гаррісон.

У слухавці моторошно тріщало, але Гаррісон ледве розрізняв ледь чутні уривки фраз:

- ...чекайте... посилаємо людей... десять кораблів...
- Людей?! - закричав Гаррісон, - Не треба ніяких людей!
- ...і техніку, - проскрипів голос Р. С. - Машини з ручним керуванням... - Його слова потонули в тріскоті та завиваннях.

- Р. С., не потрібно посилати людей, - завив Гаррісон, - Вони всі перемруть тут як мухи. Ти посилаєш їх на вірну смерть. Пам'ятаєш, як було спочатку, ще до відкриття Мастерсоном радонового мозку? Люди не можуть працювати в радієвих шахтах - працювати і залишатися живими.

- Заткнися! - заревів Р. С. - Будуть працювати... нікуди не дінуться...

- Та вони збунтуються! - крикнув Гаррісон.

- Нехай тільки спробують. Я також посилаю поліцейських.

- Поліцейських! - вибухнув Гаррісон. - Цих чортових м'ясників Стрітера?

- І самого Стрітера теж! І його головорізів! Вже вони-то наведуть у вас порядок.

- Ось що, Р. С., - з гиркотою в голосі промовив Гаррісон, - у такому разі посилай і нового начальника станції. Будь я проклятий, якщо стану працювати зі Стрітером.

- Заспокойся, Гаррісоне. Ти прекрасний працівник. Просто останнім часом тобі не щастило. Але ти впораєшся.

- Я не змушуватиму людей працювати, - відрізав Гаррісон, - Принаймні так, як хочеш ти. Радій того не вартий.

- Будеш, куди ти подінешся, - розбурхався Р. С. - Інакше я накажу Стрітеру самому тебе спустити в шахту. Нам потрібні безперебійні надходження радію. Видобувати безперервно, це наказ!

- До речі, - сказав Гаррісон, раптово заспокоївшись і подивившись на Честера, - пам'ятаєш того хлопця з інституту, що приїхав на місце Буна?

- Так, здається, пригадую...

- Він кудись пропав, - продовжував Гаррісон. - Загубився десь у пагорбах. Ми все прочесали, але й слідів не знайшли.

Честер зірвався зі стільця і кинувся на Гаррісона, намагаючись вихопити телефонну слухавку в нього з рук. Гаррісон від несподіванки похитнувся, але с'як-так відштовхнув його.

- Ти щось сказав, Р. С.? Нічого не чути. Перешкоди.

- Я сказав, ну його до біса. Нема чого витрачати час на пошуки. Є речі важливіші.

Тут Честер знову кинувся на Гаррісона, намагаючись вирвати трубку в нього з рук. Мак миттєво підскочив до Честера і підняв свій величезний кулак, після чого той, описавши дугу, влучив Честеру прямо в підборіддя. Голова молодого людини різко відкинулася назад, ноги відірвалися від підлоги, він усім тілом штовхнувся об стіну і повільно сповз донизу, як якась ганчір'яна лялька.

Док тут же підбіг до Честера і схилився над бідолохою.

- Схоже, ти перестарався, - буркнув він.

- А ти чого очікував? - огризнувся Мак.

- Він помер, - промовив док, - ти зламав йому шию.

А зовні нескінченна снігова буря замітала зазубрені пагорби й освітлені світлом шахти.

Док стояв біля вікна і спостерігав за метушнею, яка панувала біля шахт. Усюди снували сотні людей у скафандрах і сотні машин. Біля складів стояли три космічні кораблі: тривало завантаження. На всіх сторожових вишках були розставлені люди Стрітера з автоматами наготові.

До кімнати важким кроком увійшов Гаррісон.

- А в цю зміну скільки? - запитав док.

- Сім, - хрипким голосом відповів він.

- Екран вибухнув.

- Так більше тривати не може, Джонні, - сказав док, покусуючи сигару. - Це необхідно припинити, або станеться щось жахливе. Адже відправляти сюди людей - все одно що підписати їм смертний вирок. Остання зміна складається з одних кримінальників і волоцюг, яких заманили на корабель брехливими обіцянками.

Гаррісон із сердитим виглядом хлюпнув у склянку спиртного.

- Що ти на мене так дивишся? - огризнувся він. - Тепер це не моя турбота. Я вмиваю руки. На мені одні адміністративні обов'язки. Усім іншим заправляє Стрітер. Тепер він начальник. Це він змушує людей працювати. А щойно ті пискнуть, його дітлахи на вишках одразу ж починають палити.

- Я це знаю, - важко зітхнув док, - і я не дорікаю тобі, Джонні. Але не потрібно себе обманювати. Якщо будемо сидіти склавши руки, Стрітер візьметься і за нас.

- Сам бачу, - відповів Гаррісон і залпом осушив свою склянку, - Стрітер зрозумів, що з Честером щось сталося. Схоже, байка про те, що Честер загубився десь серед пагорбів, не спрацювала.

- А ми на це й не розраховували, - нагадав док. - Але доки ми робимо свою роботу, доки мовчимо, доки поводимося тихіше за воду, ніжче за траву, будемо жити.

Із лабораторії, двері в яку залишалися прочиненими, пролунав голос Арчі:

- Докторе, зайти, будь ласка, на хвилину.

- Звичайно, Арчі, із задоволенням. Чим можу служити?

- Я хочу поговорити з капітаном Стрітером.

- Капітан Стрітер, - попередив док, - людина не з приємних. На твоєму місці я б тримався від нього подалі.

- І все ж, - наполягав Арчі, - я хочу поговорити з ним. У мене є для нього цікаві новини. Будь добрий, поклич його.

- Ну гаразд, - погодився док.

Він повернувся в кабінет і набрав номер.

- Стрітер слухає, - пролунав голос у телефонній трубці.

- Арчі хоче поговорити з тобою, - сказав док.

- Арчі, - заревів Стрітер, - нехай цей жалюгідний клубок газу котиться під три чорти!

- Стрітер, - відповів док, - мені, звісно, наплювати на те, як ти вчиниш, але на твоєму місці я б поговорив з Арчі. Чесно кажучи, я б кулею помчав.

Док поклав слухавку, чим обірвав гнівне ревіння, що лунало з іншого кінця дроту.

- Ну що? - запитав Гаррісон.

- Він прийде.

Хвилин за десять заявився Стрітер, злісно виблискуючи очима.

- Попрошу вас, панове, надалі не турбувати мене через усілякі дрібниці, - суворо бурчав він.

- Туди. - Док вказав пальцем на двері.

Стрітер попрямував до лабораторії, сердито тупаючи важкими черевиками.

- У чому справа? - рявкнув він.

- Капітане Стрітер, - заскрипів голос Арчі, - мені не подобається, що ви тут влаштували. Мені не подобається все, що творить корпорація «Радій».

- Та що ти? — здивувався Стрітер, і голос його став підозріло бархатистим.

- А тому, — продовжував Арчі, — забирайся звідси. І щоб за півгодини тебе і твоїх людей тут не було — ні в шахтах, ні на планеті.

У відповідь почулися якісь хрипи. Від сказу капітан поліції ніяк не міг упоратися зі своїм мовним апаратом.

- А якщо ми не підемо? — нарешті скреготав він.

- А якщо ви не підете, доведеться вас змусити. Якщо за півгодини не звільните шахту, я почну бомбардування.

- Бомбардування?!

- Саме так. На ваші шахти з усіх боків націлені гармати. Це, звичайно, варварство, але ж інакше ви не розумієте. Я міг би застосувати й інші способи впливу, але, гадаю, бомбардування — найкращий.

- Та ти просто лякаєш мене, — гаркнув Стрітер. - Немає в тебе жодних гармат.

- Добре, - відповів Арчі. - Справа твоя. Роби як знаєш. Мені, загалом, начхати. Але пам'ятай: у тебе лишилося тридцять хвилин.

Стрітер розвернувся і гамірно протоптав назад до кабінету.

- Ви чули? - гаркнув він.

Док кивнув головою.

- На твоєму місці, Стрітере, я не ризикував би, — сказав він, — Арчі не жартує.

- Гармати! - прогарчав Стрітер.

- Так воно і є! - підтвердив Гаррісон. - Даремно ти йому не віриш! Коли роботи втекли, вони прихопили все наше обладнання.

Обличчя Стрітера скам'яніло.

- Припустимо, у нього справді є гармати. Але й ми маємо зброю. Ми боротимемося.

- Про що це ти? — засміявся док. — Хіба ж можна з ним воювати? Де ж він? У кого ти збираєшся стріляти? Він ніде та скрізь. Він непереможний. Його неможливо знищити. Арчі існуватиме завжди, поки на Венері є радій.

- Треба терміново зв'язатися із Землею, — рішуче сказав Стрітер. — Тут потрібна підтримка армії.

- Іди, клич свою армію, — хмикнув док. — Тільки не забувай, що ти боротимешся лише зі зброєю Арчі, а не з нею самою. Ти, може, й знищиш його гармати, але йому як з гуски вода. Він візьме та наробить собі ще гармат. А воювати із його зброєю нелегко. Адже вона буде розумна. Його зброїне потрібні генерали та накази, бо в нього будуть свої власні мізки. Тож тобі доведеться боротися з машинами, наділеними гострим та надзвичайно небезпечним інтелектом. Повір, Стрітер, у тебе немає жодного шансу.

Стрітер суворо глянув на Гаррісона.

- І ти так вважаєш? — спитав він. У його голосі чулася загроза.

- Арчі каже правду, — почав його переконувати Гаррісон, — Він може робити зброю, танки, космічні кораблі... та що там казати, все, що є у нас, тільки краще. Інструменти має, знання теж. І ще дещо на додачу: свій власний інтелект і свої знання, якими він з нами не забажав поділитися.

- Ви обидва заарештовані,— відрубав Стрітер.— Щоб сиділи на станції і носа не висовували, зрозуміло?

- Забирайся, - заволав Гаррісон, - Пішов геть, поки я тобі голову не відкрутив!

Стрітер кулею вилетів з кабінету, у вухах його ще довго брязкотів регіт Гаррісона.

Док глянув на годинник.

- Прошло п'ятнадцять хвилин. Цікаво, що зробить Стрітер.

- А нічого, — відповів Гаррісон, — адже він дурень зателефонує на Землю, йому вишлють на допомогу цілу армію.

- А я вірю. Зателефонуй краще Макові.

Гаррісон кивнув і потягся до телефону, а док тим часом пішов до лабораторії.

- Ну, як ти почуваєшся, Арчі?

- І чого ти завжди запитуєш, доктор? — промовив Арчі.

- Просто думав, може, оголосивши війну, ти почуваєшся якось інакше.

- Для мене це не війна, — відповів Арчі. — І навіть не пригода.

- Але нащо воно тобі, Арчі?.. Для чого ти все це починаєш?

- Мені здається, що ти міг би мене зрозуміти.

- Принаймні спробую, — пообіцяв док.

- Ти багато знаєш про мене, - почав Арчі, - Ти, мабуть, можеш уявити, як я жив раніше, до того як прийшли земляни Цілу вічність я був сутністю без фізичного життя. розвивався. У мене не було тіла, про яке треба було турбуватися, тому, обмежений жорсткими реаліями свого буття, я ж у нього й Заглиблювався. Я думав, роздумував і був задоволений своїм життям.

Я думав, розмірковував і був задоволений своїм життям, адже іншого я не знав. Моє життя й справді здавалося мені гарним - жодних тривог і незручностей фізичного існування. Часом мені навіть хотілося, щоб так залишалось завжди. Ворогів у мене не було. У мене навіть сусідів не було, а тому й воювати не було з ким. Я міг уявити, що я - це безліч, або що я - це один. Я був самодостатній. Я знав про фізичне існування. Але це жалюгідне існування не може порівнюватися з життям на Землі. Проте це теж свого роду фізичне існування.

Я зацікавився такою формою життя і навіть почав розробляти поведінкову модель для неї, якби вона була наділена моїм розумом. Я почав з уривчастих образів і поступово намалював закінчену картину гіпотетичної цивілізації, яка була в чомусь подібна до земної, а в чомусь сильно від неї відрізнялася. Такою ж вона бути не могла, бо, як ти знаєш, моя філософія далека від вашого способу мислення.

Його брязкітливий голос на секунду затих, потім він продовжив:

- Сам я, звичайно, не мав змоги випробувати свою теорію.

- Зате міг би використати для цього землян, — продовжив док, перемістивши сигару в роті.

- Ти маєш рацію, - відгукнувся Арчі, - Використовувати землян було гарною ідеєю.

- Якби ти зумів їх змусити.

- Я нікого не збираюся примушувати, — проскрипів Арчі, — Це буде лише експеримент.

- Ти думаєш, твій експеримент потрібен Землі? А якщо твоя філософія і ця твоя гіпотетична цивілізація обернуться для землян справжньою трагедією?

- Чесно кажучи, доку, мені на це начхати.

- Ось як, — сказав док.

- Але це ще не все, - сказав Арчі, - У вас з Гаррісоном і Маком проблеми.

- Проблеми? Та ми по вуха у лайні!

- На вас чекає корабель, — раптом заявив Арчі. — Він стоїть на північ від станції між пагорбами. Це найшвидший космічний корабель у всьому Всесвіті.

- Корабель! - вигукнув док. - Звідки він узявся?

- Я його збудував, — відповів Арчі.

- Ти?!

Слова лікаря розчинилися в страшному гуркіті, від якого здригнулася вся станція.

- Почалося! - крикнув Гаррісон.

Док забіг у кабінет і кинувся до вікна. З неба сипалися уламки машин та шматки руди.

За кілька хвилин світло-блакитне полум'я знову освітило радієві шахти.

Оглушливий вибух сколихнув станцію вщент. Дві вишки, які дивом устояли після першого вибуху, під натиском ударної хвилі другого розсипалися і зникли в хаосі.

- Фугасний заряд! - прокричав Гаррісон.

- Ще ого-го який! — озвався приголомшений док. — Якби він застосував ядерний, вся планета розлетілася б на шматки. Який дурень використовуватиме на Венері щось, крім простих фугасів!

До кабінету, накульгуючи, вбіг Мак.

- Дякую, що подзвонили, — прохрипів він.

У вікно було видно, як із шахт, наче злякані мурахи, тікають люди — до єдиного вцілілого корабля. На жалюгідні залишки радієвих розробок повільно осідав пил. Не вціліло жодного ліхтаря, і світ потонув у темряві. Раптом, ніби за чиеюсь командою, завив вітер і накрив низини та людей білою пеленою.

Коли снігова буря нарешті стихла, ніде не було видно жодної ознаки життя — все завмерло. З пускової ракети вцілілого корабля вирвалося полум'я. Величезний корабель почав плавно підніматися з поверхні, купол станції завібрував. Потім по небу чиркнув вогненний хвіст і миттю зник у хмарах. Густий сутінок і тиша огорнули станцію.

- Ось і все. Ми залишилися самі. Нам доведеться тепер чекати, коли приїдуть військові та...

- Помиляєшся, — похитав головою док. — На півночі між пагорбами стоїть корабель. Його збудував для вас Арчі. Візьміть із собою Спаркса. Він має бути десь тут.

- Для нас? - перепитав Мак. - А як же ти?

- Я не можу летіти. Мені треба ще дещо доробити.

- Плюнь на все, док, - почав переконувати його Гаррісон, - Арчі ж побудував його саме для тебе. З усіх нас він любить тебе одного.

- Ні, я вже все вирішив, - уперто мотнув головою док. - Я не полечу. До речі, Арчі сказав, що корабель надшвидкісний. Думаю, вам найкраще попрямувати до астероїдів і постаратися там загубитися. Вам треба перечекати якийсь час. Думаю, скоро все зміниться.

- Ти боїшся Р. С., боїшся, що він тебе схопить? - посміхнувся Мак.

- Ні, я цього не боюся, — заперечив док. — Гірше ніж зараз мені вже не буде. Тож тепер мені боятися нема чого. І потім із Р. С. покінчено назавжди. Він тепер — пусте місце, хоч сам цього ще й не знає.

- Make, — звернувся до головного інженера Гаррісон, — ну що ми його слухаємо? Зв'яжемо впертого дурня, віднесемо на корабель, та й справа з кінцем.

- Джонні, якщо ти так зробиш, я тобі цього ніколи не пробачу. Повір, мені справді треба залишитися.

- Гаразд, — відповів Мак, — Якщо цей чокнутий придумав собі, що йому треба залишитися, нехай залишається, а нам треба поспішати. Піду шукаю Спаркса. А то ще додумається подзвонити наволочі Стрітерові, попросити, щоб той не забув про нас, коли повернеться.

Гаррісон мовчки кивнув і попрямував до дверей.

- Навряд чи ми ще колись зустрінемося, док, — сказав він, узявшись за ручку і обернувшись до свого друга.

- Це точно. Жаль, що все так обернулося, Джонні. Брудна вийшла історія. А ще трохи, і ти був би на Землі, сидів би собі в м'якому кріслі і в вус не дув.

- Та ну тебе, - відповів Гаррісон, - які тепер до біса крісла?

Док стояв біля вікна і чекав, коли полум'я корабля, що злітав, осяє горби на півночі. Ось спалахнула заграва, і маленька вогненна точка почала підніматися все вище і вище до сонця. Док стежив за нею, не відриваючи очей.

Все вище та вище до сонця. Туди, де мерехтять зірки. Це і є шлях людства: стати володарем зірок. Людина проникне в найдальші куточки Всесвіту, прокладе нові шляхи між галактиками і побудує свої аванпости в найдоступніших сонячних системах.

Але щоб людство могло здійснити своє призначення, йому потрібен лідер, який

позбавить його таких шакалів, як корпорація «Радій», що породжуються ненавистю, жадібністю і заздрістю!

Можливо, людство справді ступило на невірний шлях і філософія його з самого початку була неповноцінною, а тому крапелька інопланетної філософії, нехай вона і здасться дивною на перший погляд, піде йому на користь.

Док зітхнув і відійшов від вікна.

У кімнаті повисла похмура тиша. Лише обладнання все ще гуло, та іноді включалися вентилятори.

Док дістав з кишені жилета нову сигару і обережно розрізав її навпіл. Одну половину він сунув собі в рота, а другу поклав назад у кишеню. А потім неквапливо попрямував до лабораторії.

- Як почувашся, Арчі? - Запитав док.

- Ну й дурень ти, — кинув Арчі.

- То чому?

- Я дав тобі шанс, — скреготав Арчі, — а ти ним не скористався. Тепер, що б не сталося, нарікай на себе.

- Мені треба було поговорити з тобою про дещо, — сказав док.

- Міг би поговорити перед відльотом.

- Ні. Це розмова віч-на-віч, не для сторонніх вух.

- Добре. — У голосі Арчі чулося нетерпіння. - Давай викладай.

- Я просто хотів тобі сказати одну річ, — сказав док. — Думаю, мої слова зможуть багато чого прояснити для тебе. Насправді, це я знищив ті записи, що Бун зробив перед смертю.

- Що?

- Я знищив його записи. Мені не хотілося, щоб ти опинився в руках. Дай тільки людству відчутти свою владу над собою, і ти небіжчик. Повір мені, це вже як двічі по два.

- Чому ж ти не сказав мені про це раніше? - пробурчав Арчі.

- Мені потрібен був час, — відповів док. — Я мав усе як слід обміркувати.

- Для роздумів часу в тебе було більш ніж достатньо.

Док перемістив сигару з одного куточка рота до іншого.

- Правильно. Проте я не міг ухвалити остаточне рішення. І прийшов до нього зовсім нещодавно.

- Що тобі допомогло?

- Корабель, - відповів док. — Корабель, який ти збудував.

- Зрозуміло, - буркнув Арчі.

- Не такий ти жорстокий, як хочеш здаватися, — посміхнувся док. — Може, раніше в тобі цього й не було, але за останні сто років ти отримав певне уявлення про людські емоції. І корабель став тому підтвердженням.

- Як же я тебе люблю, док. — Голос Арчі прозвучав майже ніжно. — Ти так схожий на Мастерсона.

- Я віддаю тобі людську цивілізацію, щоб ти провів свій експеримент, — вів далі док. - Це буде великий експеримент. Адже в руках у тебе чудовий матеріал. Тільки правильно поведься з ним. Направ людство до зірок і не дозволяй йому збиватися з курсу. А я прикрию тебе від корпорації Радій. Думаю, з тобою людство зможе досягти набагато більшого. Дивись, не розчаруй мене, Арчі.

- Про це я ніколи не думав, — пророкував Арчі. — Може, людство і справді заслуговує на краще.

- Не такі вони погані хлопці. До того ж, - посміхнувся док, - якщо твій експеримент

їм не сподобається, вони просто відвернуться від тебе. Адже якщо радій їм буде не потрібний, у тебе не буде засобів впливу на них. Але якщо ти програєш і переможе корпорація «Радій», людство втратить останній шанс і люди назавжди перетворяться на рабів.

- Навіщо ти все це мені розповідаєш? - запитав Арчі. - У твоїх руках були відомості, які могли мене занапастити. Але ти ними не скористався. І кажеш, що не збираєшся. Чому б на цьому не зупинитись?

- Якби ти був чоловіком, — заявив Док, — я б тобі врізав за такі слова. Я зовсім не буду із себе героя. У мене в голові є ще дещо.

- Що саме?

- Послухай, тільки Бун знайшов ключ до розгадки. А може, навіть він до кінця не розібрався в усьому. Але він міг би, якби він мав більше часу. Лише ти його вбив першим. Ти вже давно продумував план втечі, а його відкриття змусило тебе поспішити.

- Треба мені було якось захищатися, — вставив Арчі.

- Ці записи були для тебе дуже небезпечні, — сказав Док. — Якби вони дісталися людям, вони б знали, як тебе здолати.

- Але ж ти знищив записи. Тож тепер я в безпеці.

- Ні, — хитнув головою Док. - Ні, Арчі. Тому що тепер я все це знаю.

- Але ж ти нікому не розповіси.

- Ще як розповім, — відповів лікар, — я просто не можу не розповісти. У поліції Р. С. є безліч способів розв'язати людині язика. Бридкі, моторошні приймачі. Адже я психолог. Чи мені не знати. Вони здогадуються, що мені відомо набагато більше, ніж я вважав за потрібне їм повідомити. Честер дуже цікавився звітами Буна.

- Але якби ти втік разом із рештою, то міг би сховатися...

- А мене будь-якої миті могли б знайти, — заперечив Док. — У нашій же з тобою справі найменший ризик неприпустимий.

Він підійшов до важкого стільця.

- Це єдиний спосіб, Арчі. Краще нічого не придумати. Тільки так ми обведемо їх навколо пальця - ти і я.

- Є й інші способи, докторе, - Голос Арчі знову став холодним і механічним.

- Тут головне психологічний ефект, Арчі, - усміхнувся Док. - Спочатку Бун, тепер я. Це зробить із тебе справжнє опудало. Після другого такого випадку люди вважатимуть за краще триматися від тебе подалі, і навряд чи комусь захочеться серйозно тебе вивчати.

Він підняв стілець, прикидаючи, наскільки він важкий.

Його сигара перемістилася з одного куточка рота в інший. Док щосили розмахнувся й опустил стілець на банку.

5. Циліндр

Коли Бронсон повернув машину на звивисту дорогу, що вела до сходів Крамден-Голла, я відчув у навколишньому пейзажі зміни, хоча й не відразу зрозумів, які саме.

- Дивіться-но, пагода зникла! - нарешті здогадався я.

- Так, знесло якоесь вночі ураганом кілька років тому, - повідомив Бронсон. - Аж надто вона була квола.

В іншому все залишилося як і раніше. Єнотів Струмок нітрохи не змінився. Він спокійно розташовувався на своєму місці і, хоча дещо занепав, щосили намагався виглядати так, ніби все як було.

- Та й добре, що немає її, - продовжував Бронсон. - Усе одно вона була тут якоесь недоречно. Як на мене, так надто легковажна.

Машина підкотила до колонади й зупинилася.

- Заходьте, - сказав Бронсон. - Старий Пратер на вас чекає. А я поставлю машину і принесу ваші валізи.

- Дякую, що зустріли. Давненько ми не бачилися, Бронсоне.

- Років п'ятнадцять, - уточнив він, - а то й усі двадцять. Роки нас не балують. А ви не зазирнули до нас жодного разу.

- Так, - погодився я, - не довелося.

Машина від'їхала, і, щойно вона зникла з поля зору, я побачив, що мав рацію. Пагода нікуди не пропала; залита західним світлом, вона, як і раніше, стояла на своєму місці - точнісінько така, якою запам'яталася. Примостилася на оперезаній вигином дороги галявині. Біля кута пагоди тягнулася до неба сосна, а під стіною шелестів листям тис.

- Чарльзе, - пролунало ззаду, - Чарльзе, як я радий тебе бачити.

Я обернувся і побачив Старого Пратера, який шкандибав униз сходами.

Я швидко пішов назустріч, і ми трохи постояли, дивлячись один на одного в згасаючих променях заходу сонця. Старий Пратер майже не змінився. Мабуть, трішки постарів і потріпався, але поки що не горбився і тримався молодцем, демонструючи мало не армійську виправку. Від нього так само виходив уявний запах крейди. "Величний, як і раніше, хіба що з роками всі риси трішки пом'якшилися", - подумав я, дивлячись на нього.

- Тут усе як раніше, - сказав я, - тільки погано, що пагода...

- Ця штука, що набила всім оскому, завалилася. Ми замучилися розгрібати уламки. Ми піднялися сходами.

- Добре, що ти приїхав. Імовірно, здогадаєшся, що в нас проблеми. Бачиш, телефоном я не міг вдаватися в подробиці.

- Я захопився за можливість приїхати сюди. Зрозуміло, я сидів без діла відтоді, як мене викинули з Інституту часу.

- Але це було два роки тому. І ніхто тебе не викидав.

- Уже три, - заперечив я. - І викинули, причому досить явно.

- По-моєму, обід давно готовий. Краще поквапимося до столу, а то старий Еміль...

- Еміль тут?

- Ми ще тримаємося. - Старий Пратер тихенько хихикнув. - Бронсон, я й Еміль. Приходять і молоді, але в них не та школа. А ми стали сварливими. Часом навіть в'їдливими, особливо Еміль. Він прискіпливий понад усяку міру і може насварити, якщо запізнишся на обід або з'їси менше, ніж треба, - вважає це образою для свого

куховарства.

Ми дісталися дверей і ступили в хол.

- А тепер, - запропонував я, - може, будете люб'язні викласти мені суть цього розіграшу з пагодою?

- А, так ти її бачив?

- Ну звісно ж бачив. Уже після того, як Бронсон оголосив, що вона впала. Вона була там у той самий час, коли ви казали, що вона розвалилася. Якщо це хитромудрий жарт, який якимось чином стосується моєї роботи в Інституті часу...

- Це не трюк, а одна з причин твого приїзду. Поговоримо про це пізніше, а зараз треба поспішити до столу, інакше Еміль буде розлючений. До речі, я не згадував, що парочка твоїх однокашників буде обідати з нами? Леонард Есбері - ти, зрозуміло, не забув його.

- Докторе Пратер, усі ці роки я намагався не згадувати про цього хамовитого персонажа. Хто ще з випускників потрапив до обраного кола учасників справи про пагоду?

- Тільки одна людина - Мері Голланд, - відповів він, анітрохи не зніяковівши.

- Та, що розбила ваше серце, зайнявшись музикою?

- Чарльзе, якщо ти думаєш, що вона розбила моє серце, то помиляєшся і щодо моїх занять, і щодо цілей інституту. Світ не може дозволити собі позбутися музики, яку творить ця дівчинка.

- Отже, - проголосив я, - знаменитий математик, талановитий композитор і роззява - дослідник часу. Коли мова заходить про підбір команди, ви проявляєте чудеса винахідливості.

У його очах застрибали веселі рисочки.

- Ходімо-но за стіл, - усміхнувся він, - а то Еміль усіх собак на нас спустить.

2

Обід був гарний, простий і рясний: суп-пюре з курятини, салат і чудові реберця зі смаженою картоплею; було й непогане вино.

Старий Пратер досить часто вдавався до непослідовних і помпезних міркувань; господарем він був добрим, у цьому йому не відмовиш. Ми ж майже не переривали мовчання, перекинувшись лише кількома словами, які заведено вимовляти після довгої розлуки з давніми знайомими.

Я пильно роздивлявся тих двох, і вони відповідали мені тим самим, напевно гадаючи, з якого це дива Старий Пратер вирішив запросити і Чарльза. Що ж, питання цілком законне, і звинувачувати їх тут нема за що.

Як я зрозумів, Леонард Есбері залишився все тим же хамуватим типом. Його рідке чорне волосся було щільно прилизане, на обличчі застиг холодний хитруватий вираз. Говорив він, майже не розтискаючи тонких губ. Цей виродок подобався мені нітрохи не більше, ніж раніше.

А ось Мері зовсім інша справа. Вона була симпатичною дівчинкою, у нас навіть було кілька побачень - але й тільки, ні до чого серйозного це не призвело. Зате тепер краса покинула її, і Мері перетворилася на таку собі солідну матрону. У мене навіть виникла підозра, що за написаним на її обличчі умиротворенням ховається звичайна порожнеча.

Обидва вони абсолютно збили мене з пантелику. Я занепокоївся і почав шкодувати, що приїхав.

- А тепер, - заявив Старий Пратер, - перейдемо до справи. Бо, як я вважаю, нас збрала тут якась справа, причому вельми поспішна.

Він витер губи серветкою, зім'яв її, кинув на стіл і продовжив:

- Як на мене, Чарльз уже про дещо здогадується. Щойно прибувши, він помітив дещо таке, що ви обидва проґавили.

Леонард і Мері одночасно поглянули на мене. Я не промовив ні слова: виставу затіяв Старий Пратер, ось нехай він і розгрібає.

- Досить імовірно, що в нас є машина часу.

Мить усі зберігали мовчання, а потім Леонард нахилився вперед і запитав:

- Ви хочете сказати, що хтось винайшов...

- Прошу вибачення, - відповідав Старий Пратер, - цього я сказати аж ніяк не хочу. Машина часу впала в березовий гай біля невеличкого ставка позаду майстерень.

- Як це - впала?

- Ну, може, і не впала. Певно, слово "з'явилася" доречніше. Її знайшов Кульгавий, наш садівник. Дуже недалекий хлопець. Ви його, напевно, не знаєте: він прийшов лише кілька років тому.

- Тобто ви припускаєте, що її стало видно? - уточнила Мері.

- Ну так, просто стало видно. Її можна там побачити, хоча й не зовсім чітко, бо частенько вона здається дещо розпливчастою. Іноді біля неї опиняються якісь об'єкти, потім зникають - ми вважаємо, що вони просто блукають у часі. Навколо університетського містечка з'являються досить дивні міражі - пагода, наприклад. - Він обернувся до мене: - Схоже, ця конструкція має слабкість до пагоди.

- Тут нашим експертом буде Чарльз, - з погано прихованим глузуванням заявив Леонард. - Це ж він у нас дослідник часу.

Я не відповів, і протягом довгих хвилин узагалі не було сказано жодного слова. Нарешті мовчання стало нестерпним, і Старий Пратер спробував його порушити.

- Зрозуміло, всі розуміють, що цього вечора вони запрошені сюди не без причини. Ми повинні якимось опанувати ситуацію, і я переконаний, що кожен із вас зробить свій внесок у справу.

- Але, докторе Пратер, - заперечила Мері, - про цей предмет я знаю менше ніж нічого. Про час я навіть не замислювалася - хіба що як про абстрактне поняття. Я навіть не вчений. Усе моє життя присвячене музиці, і всі інші поняття мене не цікавили.

- Саме це я й мав на увазі, - відповідав Старий Пратер, - саме тому-то ти й тут. Нам потрібна незаплямована, неупереджена - я б сказав, незаймана - свідомість, щоб розглянути цей феномен. Нам потрібен розум людини, подібної до тебе, яка жодного разу не подумала про час, окрім як, за твоїми словами, "про абстрактне поняття". І в Леонарда, і в Чарльза тут є певна упередженість.

- Звичайно, я вдячна за запрошення і, цілком природно, заінтригована тим, що ви називаєте "феноменом". Але ви маєте зрозуміти, що стосовно часу в мене вкрай посередні уявлення і можливість моєї допомоги в роботі вельми і вельми сумнівна.

Слухаючи, я усвідомив, що цілком з нею згоден. Нарешті Старий Пратер примудрився обдурити самого себе. Його доводи на користь запрошення Мері в групу здалися мені цілковитою нісеніницею.

- Я теж мушу зізнатися, - підхопив Леонард, - що не приділяв часу серйозної уваги. Зрозуміло, у математиці - тобто в деяких розділах цієї науки - час є одним із чинників, і з таким я, звісно, знайомий. Але сам час мене ніколи не цікавив, і вам слід зрозуміти...

Старий Пратер зупинив його нетерплячим жестом.

- Не поспішай. Здається мені, ви надто поспішаєте скинути себе з рахунків. - Він повернувся до мене: - Отже, залишився тільки ти. Ти не сказав зовсім нічого.

- Певно, тому що мені нема чого сказати.

- Факт залишається фактом, - наполягав він. - Ти працював в Інституті часу. При думці про це я просто згораю від цікавості. Хоч ти зможеш розповісти, про що там ішлося. Особливо мені цікаво, чому ти звільнився.

- Я не звільнявся, мене виперли, викинули, дали під зад коліном. Передумови проєкту вам відомі. Початкова і найголовніша передумова полягає в тому, що якщо ми виберемося за межі Сонячної системи - якщо сподіваємося дістатися до зірок, - то маємо знати про концепцію простору-часу трішки більше, ніж тепер.

- До мене доходили деякі чутки про жахливий скандал, - втрутився Леонард. - За моїми відомостями...

- Не знаю, наскільки він був жахливий, - перебив я, - але, як я розумію, це був свого роду крах. Бачте, я збирався влаштувати розлучення: відокремити простір від часу, перетворивши їх на дві окремі сутності. Адже, будь вони прокляті, варто трохи подумати, і одразу зрозуміло, що це два самостійні чинники. Але вчені стільки часу базикали про просторово-часовий континуум, що він став науковим ідолом. Схоже, в науці превалює думка, що під час спроби розділити їх всесвіт розлетиться на шматочки, що вони якимось чином злиті - мовляв, це і породило всесвіт. Але якщо ти маєш намір працювати з часом, то й працюй з одним лише часом, без жодних додатків. Або ти працюєш із часом, або - з порожнім місцем.

- На мій погляд, це філософія, - зауважив Старий Пратер.

- Ви і дехто ще з тутешніх педагогів навчали нас філософського підходу. Пам'ятаю, як ви казали: "Думайте інтенсивно і навпростець, і до біса всякі викрутаси".

Він вельми неприродно закашлявся.

- Сумніваюся, що я наділив цей вислів саме такою формою.

- Ну звісно ні, у моєму виконанні це звучить дещо спрощено. Ваші слова були куди ввічливішими і набагато зеплутапішими. Ніякої філософії тут немає, це всього лише здоровий глузд - результат тих напружених і нехитрих міркувань, до яких ви завжди нас закликали. Якщо ти маєш намір із чимось працювати, то спершу розберися з чим або хоча б видай якусь теорію з цього приводу. Зрозуміло, теорія може бути і помилковою.

- Ось тому-то, - встромив шпильку Леонард, - тебе й позбулися.

- Ось тому-то мене і позбулися. Мовляв, це нереалістичний підхід, мовляв, ніхто цим не займатиметься.

Поки я говорив, Старий Пратер встиг підвестися з-за столу, підійти до стародавнього комода, що височів у кутку, і витягнути з шухляди якусь книжку.

Повернувшись до столу, він вручив книгу Леонарду і сів на місце.

Леонард відкрив книжку і зашелестів сторінками, потім раптово перестав гортати і вступився в текст.

- Де ви це взяли? - Він спантеличено подивився на Пратера.

- Пам'ятаєш, я говорив, що завдяки машині часу з'являються деякі об'єкти?

З'являються і зникають...

- Що за об'єкти? - запитала Мері.

- Різні, здебільшого - досить поширені. Пам'ятається, були навіть бейсбольна біта, зламане велосипедне колесо, ящики, пляшки, всякий інший мотлох. Усе з'являлося поблизу від цієї конструкції, але ми дозволяли об'єктам зникнути, боячись підійти до них надто близько. Не варто жартувати з ефектами часу - хто знає, до чого це може призвести.

- Але ж хтось же поцупив цю книгу? - засумнівався Леонард.
- Кульгавий. Він трохи тупуватий, але чомусь дуже цікавиться книжками - і зовсім не тому, що може вчитати що-небудь зрозуміле для себе. Особливо з цієї.
- Оце так, подумати тільки! - погодився Леонард. Потім помітив мій пильний погляд.
- Гаразд, Чарльзе, слухай: це математика, абсолютно новий розділ. Мені треба його вивчити.
- З майбутнього?
- З майбутнього, яке настане через двісті років, - пояснив Старий Пратер, - якщо вірити даті видання.
- А є привід не довіряти їй?
- Абсолютно жодного, - зі щасливою посмішкою відповів він.
- Ви не згадали лише про одне, - сказав я, - про розміри машини. Наскільки вона велика?
- Якщо ти думаєш про контейнер, у якому міг би поміститися пасажир, то ні - для цього вона замала. Це просто циліндр завдовжки не більше трьох футів. Зроблений із чогось на кшталт металу. З обох кінців є щось на кшталт решіток, але жодного сліду будь-якого механізму. Словом, на вигляд вона зовсім не схожа на уявлення про машини часу, але за результатами діяльності саме такою і є. По-перше, об'єкти то з'являються, то зникають. По-друге, міражі. Ми кличемо їх так через відсутність у нашій мові більш відповідного визначення. Наприклад, пагода, яка насправді завалилася, миготить то там, то тут. Ходять якісь люди - якісь чужинці. З'являться, а потім зникають. Виникають якісь примарні структури - частиною перебувають у теперішньому, а частиною начебто в майбутньому. Мабуть, у майбутньому, бо в минулому нічого подібного тут не було. Взяти хоча б човен на ставку. На тутешньому ставку ніколи не було човнів: він для цього надто малий. Якщо пам'ятаєте, це просто калюжа.
- Ви вжили заходів, щоб ніхто не тинявся в полі дії машини?
- Поставили навколо паркан. Зазвичай хто-небудь за ним наглядає, щоб відганяти геть прибудних відвідувачів. Завтра після сніданку насамперед сходимо подивитися на неї.
- А чому не зараз? - поцікавився Леонард.
- Немає сенсу. Ми майже нічого не побачимо - там темно. Однак якщо бажаєте...
Леонард відмахнувся:
- Та ні, завтра цілком зійде.
- Можливо, ви ламаєте голову ще над одним питанням, - додав Старий Пратер, - як вона туди потрапила. Я вже казав, що її знайшов садівник. Спочатку я заявив, що вона впала, потім поправився і сказав, що прибула. Поправка була не цілком коректною: є докази того, що машина впала - у березовому гайку деякі гілки поламані. Це може слугувати свідченням руху циліндра серед крон дерев.
- Ви сказали "впала", - наголосила Мері. - Упала звідки?
- Достеменно не знаємо, але є певні гіпотези щодо цього. Кілька ночей тому на захід звідси щось трапилось. Повідомляли, що в пагорбах впав літак. Як ви, можливо, пам'ятаєте, це дика пересічена місцевість. Кілька людей бачили, як він упав, було вислано пошукові групи, але штука в тому, що ніякого літака не було! У випуску новин повідомлялося, що спостерігачі могли вважати літаком метеорит, що падає. Цілком очевидно, що хтось втрутився і зам'яв цю справу. Я зробив кілька акуратних запитів своїм вашингтонським друзям, і з усього виходить, що впав космічний корабель. Не з наших - наші всі наперелік. Припущення полягає в тому, що це міг бути інопланетний корабель.
- А ви вирішили, що машина часу завалилася з чужого космічного корабля, -

підсумував Леонард. - Він зламався і...

- Але навіщо інопланетному кораблю машина часу? - запитала Мері.

- Це не машина часу, - втрутився я. - Це двигун. Двигун, що використовує час як джерело енергії.

3

Заснути я не міг і тому вирішив трохи пройтися. Місяць над східними пагорбами щойно зійшов, і його хворобливого світла ледь-ледь вистачало на те, щоб розігнати темряву.

Я заплющував очі і намагався задрімати, але вони відчинялися самі собою, і я просто витріщався в стелю - а точніше, в темний прямокутник на місці стелі.

"Треба ж, - думав я, - двигун! Час як паливо. Боже мій, значить, я правий!" Якщо ця штука в березовому гаю дійсно виявиться двигуном, то правий був я, а всі інші помилялися. Ба більше, якщо час можна використовувати як енергію, то Всесвіт для нас відкритий - не тільки найближчі зірки, не тільки наша Галактика, а весь Всесвіт, його найвіддаленіші куточки. Адже якщо можна маніпулювати часом - а використання його як джерела енергії свідчить, що таке можливе, - то жодні відстані нам більше не перешкода і людина зможе вирушати куди забажає.

Я дивився на зірки і готовий був крикнути їм: "Тепер відстані не рахуються! Нехай ви далекі, нехай ваші сестри шалено далекі, далекі настільки, що жоден промінчик світла, народженого в їхніх люто полум'янистих надрах, не в змозі досягти нашого погляду, зате нам самим тепер під силу досягти навіть самих тьмяних, навіть невидимих зірок!"

Ось що я хотів крикнути, але, звичайно ж, не став. Немає сенсу кричати на зірки - вони занадто безликі.

Я пройшов трохи вздовж дороги, а потім звернув на стежку, що веде до обсерваторії, яка височіє на пагорбі. Поглянувши ліворуч, я подумав: "Ось за цим піднесенням, у березовому гайку біля ставка..." Намагаючись уявити циліндр, що лежить у березовому гаю, я в тисячний раз ставив собі питання, чи це те, про що я думаю.

Коли я минув поворот звивистої стежки, з лавки мовчки підвівся чоловік, який сидів там. Я зупинився, трохи злякавшись його раптової появи: я-то думав, що в таку пору зможу побути один.

- Чарлі Спенсер? - запитав чоловік. - Невже Чарлі Спенсер?

- Не виключено, - відповів я.

Обличчя незнайомця ховалося в тіні, і впізнати його я не міг.

- Прошу вибачення, що перервав твою прогулянку. Я думав, що один тут. Я Кірбі Вінтроп - може, ти мене не пам'ятаєш?

Я порився в пам'яті, і ім'я одразу ж сплигло:

- Ти знаєш, пам'ятаю! Ти був на рік чи два молодшим. Я частенько гадав, ким же ти став.

Це, зрозуміло, було чистісінькою вигадкою; з якого дива мені про нього думати?

- Я залишився, - повідомив Кірбі. - У тутешньому повітрі є щось таке, що проникає в кров. Викладаю помаленьку, але більше займаюся дослідницькою роботою. Старий Пратер затягнув тебе через машину часу?

- Мене та інших. Що ти знаєш про це?

- Практично нічого - це не моя галузь. Я кібернетик - тому й залишився тут. Я часто піднімаюся на пагорб, коли тут тихо, і розмірковую.

- Коли мова заходить про кібернетику, то я тут дурень дурнем.

- Це досить велике поле діяльності. Я працюю над інтелектом.

- Нічого собі!

- Над штучним інтелектом, - уточнив Кірбі.

- Машина може стати розумною?

- На мій погляд, так.

- Ну що ж, чудово. Бажаю тобі успіхів.

Я відчував, що тепер, коли з'явилася нова людина, з якою можна поговорити про роботу, на Кірбі напало бажання почухати язиком; натомість я не мав жодної охоти стояти й посеред ночі вислуховувати балачки якимось не було.

- Мабуть, піду назад, - вирішив я. - Стало холоднувати. Може, тепер зможу заснути.

Я повернувся, щоб піти, але він зупинив мене запитанням:

- Чарлі, я хочу запитати тебе про одну річ. Скільки разів за своє життя ти говорив співрозмовникам, що здобув освіту в Єнотовому Струмку?

Питання настільки мене ошелешило, що я знову повернувся до нього.

- Цікаве запитання.

- Може, воно й так, але все-таки - скільки?

- Не більше, ніж було потрібно, - відповів я, хвилину похитнувся, чекаючи відповіді, але він мовчав, і тоді я вирішив підбити ризик. - Радий був побачитися, Кірбі.

І попрямував до будинку.

Але він знову гукнув мене:

- Скажи, що тобі відомо про історію Єнотового Струмка?

Я зупинився і подивився на нього.

- Нічогісінько, і навіть нецікаво.

- А от мені було цікаво, і я дещо перевірів. Ти знаєш, що сюди не вкладено жодного цента державних грошей? За всю його історію не було жодних субсидій на дослідницьку роботу. Наскільки мені відомо, за ними навіть не зверталися.

- Свого часу було зроблено якісь пожертви. У вісімдесятих якийсь Крамден вклав сюди грошенята, і Крамден-Холл названо на його честь.

- Це так, та тільки ніякого Крамдена не було і в помині. Хтось вклав гроші від його імені, але ніякого Крамдена на світі не було. Взагалі не було людей із таким ім'ям.

- А хто ж тоді був?

- Не знаю.

- Ну-у, - протягнув я, - по-моєму, тепер це ролі не грає. Єнотів Струмок на місці, а решта не береться до уваги.

Я знову повернувся, і цього разу він дав мені піти.

Я сказав, що радий був із ним побачитися, хоча ніякої радості не відчував: адже я його майже й не пам'ятав. Кірбі був для мене просто ім'ям, що прийшло з минулого, я навіть не пам'ятав його обличчя. До речі, він так і залишився ім'ям без обличчя: місяць світив йому в спину, і обличчя ховалося в тіні.

А потім ще ці дурні розпитування, скільки разів я згадував Єнотів Струмок та хто жертвував на нього. Чого ж Кірбі домагався і що його так хвилювало? "У всякому разі, - вирішив я, - мені на це начхати". Я не збирався стирчати тут так довго, щоб це почало мене чіпати.

Дійшовши до підніжжя сходів, що ведуть до Крамден-Холу, я обернувся і через дорогу оглянув прилизаний пейзажик, що затишно притулювся в її вигинах.

"Єнотів Струмок, - подумав я. - Бог ти мій, ну звісно ж це Єнотів Струмок!" Про таке місце ніколи не станеш згадувати без особливої потреби, бо назва звучить якимось аж

надто ніяково, і люди одразу починають питати, а де це та що там за школа... А відповідей-то й немає. "Не чув жодного разу, - скажуть тобі, - але ж така цікава назва!"

І вже тоді не скажеш, що вони не чули, бо й не повинні, бо він дбайливо захований подалі й отримав свою кондову назву саме для того, щоб жодна людина при здоровому глузді й твердій пам'яті не надумала їхати сюди вчитися. І не можна навіть сказати, що не студенти обирають школу, а школа обирає студентів, що для вербування інтелектуалів відправляють спеціальні місії, як інші коледжі відправляють місії для вербування здорованів у футбольні команди. Взагалі-то, "інтелектуали" - це надто вже сильно, оскільки далеко не всі ми - а я тим паче - були такими вже мозокоподібними. Радше від нас вимагалася наявність якихось специфічних здібностей, хоча ніхто достеменно не знав, яких саме, - на кшталт особливого підходу до розв'язання проблем і якоїсь філософії, теж не сформульованої. Зрозуміло, дехто знав у цьому толк, але напевно не запрошені в Єнотів Струмок обранці. Ми так і не зрозуміли, ні як нас відшукували, ні хто за всім стоїть. Я-то все життя вважав, що уряд: процес відбору здійснювався з якоюсь хитрю прихованістю, характерною для спецслужб. Хоча, якщо Вінтроп не збрехав, уряд тут ні до чого.

Звичайно, далеко не всі з нас влаштувалися так благополучно, як слід було очікувати, - взяти хоча б мене. А Мері... Ну, Мері, напевно, теж. Пам'ятаю, під час навчання вона виявляла такий інтерес до економіки, що це засмучувало Старого Пратера, та й інших, напевно, теж; а потім з економіки перекинулася на музику, що було ще далі від того ідеалу, до якого прагнув коледж. От Леонард - інша річ. Він був одним зі щасливчиків: блискучий математик, що просуває науку з області логіки в область інтуїції, що поклав початок багатообіцяючому прориву до розуміння не тільки устрою, а й сенсу існування всесвіту.

Я трохи постояв, дивлячись на газон і дорогу, що огинає його; мабуть, чекав, що пагода ось-ось з'явиться, але вона так і не з'явилася, і я пішов у будинок.

4

Машина часу виглядала саме так, як її описав Старий Пратер. Циліндр заклинило між березовими стовбурами; обводи його були трохи нечіткими, немов мерехтіли, але не настільки сильно, щоб його не можна було розгледіти. Мотлоху, занесеного з інших часів, майже не було: тільки тенісний м'ячик та старий черевик. А поки ми дивилися, зник і він.

- Перед вашим приїздом, - повідомив Старий Пратер, - ми провели деякі попередні дослідження; прив'язали до жердини фотоапарат і посунули ближче, щоб зняти всю поверхню - крім того боку, що на землі. Перший фотоапарат зник - якщо підібратися надто близько, то можна переміститися у часі, чи що, - але другий залишився тут, і на знімках ми знайшли дещо цікаве. Біля самої землі, за березою, є щось на зразок регулятора.

Старий Пратер вийняв з-під пахви папку, і ми скупчилися навколо, щоб подивитися на фотографії. Дві з них справді показували щось схоже на ручку управління - круглу латку на металі циліндра. На ній не було жодного маркування, тільки три невеликі виступи по краю - мабуть, раніше вони були пов'язані з якимось механізмом управління.

- І все? - запитав Леонард.

- Є ще пара зазубрених п'ятчків на кінцях циліндра. - Старий Пратер відкопав відповідні знімки. - І все.

- Мабуть, вони залишилися на тих місцях, - пояснив я, - де двигун часу кріпився на кораблі, - якщо це справді двигун часу і він справді стояв на космічному кораблі. Зазублини з'явилися, коли зламалися кріплення.

- Я дивлюся, ти в цьому майже впевнений, - не без глузування сказав Леонард.

- Тільки так, - відрізав я, - можна дати вичерпне пояснення того, що сталося.

- Здається мені, - зауважив Леонард, - потрібен ще хтось, крім нас трьох. Чарлі тут єдиний, хто має уявлення про те, що таке час і...

- Мої знання з цього приводу, - перебив я, - лише теоретичні. Я й гадки не маю, як запустити таку конструкцію, а працювати з нею на дотик не можна. Якщо це двигун часу, то зараз він працює на холостому ході; але ми, як і раніше, не знаємо, на що здатна сила часу. Можливо, вона не дуже велика, але не виключено, що сила варіюється. Якщо ми почнемо тикатися і раптом увімкнемо його на всю катушку...

- Можу уявити, - похмуро кивнув Старий Пратер. - Але якщо це станеться, то краще вже не виносити сміття з хати. Не до душі мені ділитися цим відкриттям із ким-небудь іще, тим паче з урядом. А крім уряду, звернутися нема до кого.

- Працювати було б простіше, - втрутилася Мері, - якщо витягнути машину з гаю на відкрите місце, де до неї легше підступитися і можна її крутити.

- Ми думали про це, - відповів Старий Пратер, - але побоялися підходити занадто близько. Звичайно, ми могли б її витягти, але...

- Як на мене, - сказав Леонард, - краще її поки що не чіпати. Найменший струс може запустити механізм, і тоді... Біда наша в тому, що доводиться тикатися наосліп, не маючи навіть поняття, що потрапило до нас у руки. От якби вимкнути її - але хотів би я знати, як це зробити. Може, диском, якщо припустити, що це вимикач? І потім, як до неї підібратися, щоб повернути його?

- Ви сказали, що Кульгавий дістав книжку, - повернулася Мері до Старого Пратера. - Як він це зробив? Він що, просто підійшов і взяв?

- Він примудрився зачепити її мотикою.

- А може, - запропонував Леонард, - у майстернях зуміють злагодити якусь штуку для роботи з цим диском? Прилаштують довгу ручку, щоб дотягнутися до нього і зачепитися за ці пухирці. Якщо у нас буде відповідний хапач, то справа в капелюсі.

- Чудово, - погодився я, - от тільки в який бік крутити?

Але я почав думати про це занадто рано. Хапач-то в майстернях зробили - за фотографіями. Першого разу він виявився трішки замалий, другого разу припав ідеально, та тільки без толку: він однаково прослизав повз горбки на диску, наче їх змастили олією. Загалом, вхопитися за них ніяк не вдавалося. У майстернях невпинно вдосконалювали хапач, роботу не переривали навіть на ніч, але і нам, і слюсарям уже стало ясно - цей номер не пройде.

Того ж вечора за обідом ми спробували обговорити це, але розмова якось не клеїлася. Занадто багато залишалось відкритих питань: недостатньо заглушити двигун, треба ще зрозуміти, як він працює. Але як дослідити механізм, паливом для якого слугує сам час? Звісно, якщо пощастить, то можна демонтувати його, ретельно фотографуючи і замальовуючи кожен етап. Не виключено, його вдасться навіть зібрати заново, але як і чому він працює, залишиться таємницею. Можна навіть розібрати його на складові, зрозуміти призначення і взаємозв'язок усіх елементів - але так і не вловити принцип дії двигунів часу.

Ми всі сходилися на тому, що розбирання буде пов'язане з небезпекою. Десь у глибині цього металевого циліндра ховається невідомий фактор, зіткнення з яким становить значну небезпеку. Для управління цим фактором у машину вбудовано

датчики і регулятори, і варто вивести систему з рівноваги, як опинишся віч-на-віч з часом - з тим фактором, який ми називаємо "часом". Але абсолютно ніхто на світі не знає, що ж таке час.

- Нам потрібно що-небудь отаке, - сказав Леонард, - здатне ізолювати час, захистити нас від нього.

- Так-так-так, - погодився я, - саме так. Штуковина, яка пригнічувала б фактор часу, щоб нас не закинуло в кам'яновугільний період або в те моторошне майбутнє, яке настане після теплової смерті всесвіту.

- Ну, не думаю, щоб ці сили були настільки вже великі, - заперечив Старий Пратер.

- Зараз це дійсно так, - відповів Леонард, - але Чарлі вважає, що двигун працює на холостому ході, можливо, ледве дихає. Якщо це й справді те, що ми думаємо, йому притаманна значна потужність - адже він переміщував космічний корабель на відстань багатьох світлових років.

- Пригнічувати фактор часу може тільки щось нематеріальне, - сказав я, - щось, що не належить до матеріального всесвіту. Щось, що не має маси, залежної від часу. Потрібен об'єкт, що не підкоряється часу.

- Може, світло? - припустила Мері. - Лазери...

Леонард покрутив головою.

- Або час впливає на світло, або у світла свій власний час. Воно переміщається тільки з однією швидкістю. І потім, воно матеріальне, хоч на перший погляд і здається безтілесним: у сильному магнітному полі пучок світла відхиляється. Нам потрібно щось, що перебуває поза часом і тому незалежне від нього.

- Ну, тоді свідомість, - не вгамовувалася Мері, - думка. Телепатичний сигнал, спрямований на двигун, який встановлює з ним якийсь контакт.

- Ідея підходяща, - погодився Старий Пратер, - але в цьому відношенні ми відстали на тисячі років. Нам невідомо ні що таке думка, ні як функціонує свідомість. Та й телепатів у нас немає.

- Ну, знаєте, - обурилася Мері, - я зробила що могла: видала кілька поганих ідей. Тепер ваша черга.

- А якщо застосувати магію? - запропонував я. - Поїдемо в Африку або на Карибське море і відшукаємо хорошого знахаря.

Я сказав це жартома, але гумор до них не дійшов, і всі троє втупилися на мене круглими очима, ніби три пугачі.

- Резонанс особливого роду, - промовив Леонард.

- Я розумію, про що ти говориш, - підхопила Мері, - але це не піде. Ти говориш про шаманську музику, а в музиці я знавець. Час є частиною музики, музика будується на ньому.

Леонард насупився.

- Я ляпнув, не подумавши. Я говорю про атоми. В атомарних структурах, імовірно, немає часу. Деякі дослідники висунули таку теорію. Якби ми могли підрівняти атоми, вибудувати їх у якомусь випадковому... - Він покрутив головою. - Ні, не піде. Сам Господь Бог не впорався б із цим, а якщо б і впорався, то навряд чи це допоможе.

- А сильне магнітне поле? - подав голос Старий Пратер. - Що, якщо оточити двигун сильним магнітним полем?

- Чудово, - сказав я. - Ось це може допомогти. Поле може зігнути й утримати час. Та ось тільки створити таке поле нам не під силу...

- А якби це і було нам під силу, - нагадала Мері, - то ми все одно не змогли б у ньому працювати. Адже ми говоримо про те, як керувати часом для дослідження двигуна.

- Тоді залишилася тільки смерть, - підсумував я. - Вже вона-то нікому часу не

підвладна.

- Що є смерть? - відрубав Леонард.

- От вже не знаю, - усміхнувся я.

- Оце ти головань, - злобно скривився він. - Ти завжди таким був.

- Ну-ну, - перелякався Старий Пратер, - чи не сьорбнути нам ще трохи винця? У пляшці залишилося...

- Ми все одно тупцюємо на місці, - зауважила Мері, - тож яка різниця? Смерть підходить нітрохи не гірше, ніж усе інше.

Я урочисто відважив їй блазнівський уклін, у відповідь вона скорчила пику. Старий Пратер скакав навколо столу немов коник, стурбовано наповнюючи келихи.

- Сподіваюся, - проголосив він, - хлопці в майстернях вигадують що-небудь, і ми зуміємо повернути цей циферблат.

- А якщо й ні, - сказала Мері, - зробимо це вручну. Вам ніколи не спадало на думку, що людська рука набагато досконаліший інструмент, ніж будь-який інший?

- Біда в тому, - додав Леонард, - що, хоч би яким гарним не був ваш інструмент, працювати з ним однаково незручно: мало того, що стоїш бог знає де, так ще й під абсолютно неймовірним кутом.

- Вручну це робити не можна! - запротестував Старий Пратер. - Там діють ефекти часу.

- На дрібні предмети, - незворушно парировала Мері, - на книжки, тенісні м'ячі та черевики. Там немає жодної живої тварини. І жодного разу не було нічого розміром із людину.

- Проте я якось не дуже маю бажання це перевіряти, - сказав Леонард.

5

І все-таки ми спробували - у нас просто не було іншого виходу.

Інструменти, що виходили з майстерень, не приносили користі, а кинути машину часу в березовому гаю ми просто не могли. Вона, як і раніше, працювала: за час наших спостережень з'явилися і знову зникли розбитий наручний годинник, пошарпаний блокнот і старий фетровий капелюх. А ще на ставку, який ніколи не знав жодного суденця, ненадовго з'явився човен.

- Я всю минулу ніч провів над цією працею з математики, - повідомив Леонард, - сподіваючись відшукати що-небудь корисне для нас, але так нічого й не знайшов. Зрозуміло, там є деякі нові й цікаві ідеї, але до часу вони не мають жодного стосунку.

- Можна збудувати навколо неї міцну огорожу, - запропонував Старий Пратер, - і залишити все як є, поки не вирішимо, що робити.

- Маячня, - відрізала Мері. - Господи помилуй, навіщо нам паркан? Тільки й діла, що піти туди і...

- Ні, - відповів Леонард. - Ні, так не можна. Ми не знаємо...

- Ми знаємо, - відмовила вона, - що він може переміщати дрібні об'єкти, але нічого важкого жодного разу не з'явилось. І всі предмети були неживими. Ні кролика, ні білки. Навіть мишки - і тієї не було.

- А може, миші там не водяться, - пожвавився Старий Пратер.

- Нісенітниця! Миші є скрізь.

- А пагода?! - заперечив Леонард. - По-перше, вона не так уже й близько від машини, а по-друге, вельми масивна.

- Зате нежива! - стояла на своєму Мері.

- Пам'ятаю, ви згадували якісь міражі, - повернувся я до Старого Пратера, - у яких були будівлі та люди?

- Так, - відповів той, - але вони виглядали примарними.

- Боже мій, якби я був упевнений, що Мері права! Може, машина справді не впливає на живих істот?

- Знаєш, це жахливий ризик, - заперечив Леонард.

- Та що з тобою? - запитала Мері. - Ніяк не зрозумію, що з тобою коїться. А, здається, зрозуміла. Ти ніколи не ризикуєш, чи не так?

- Ніколи. Це позбавлене будь-якого сенсу. Щеняча метушня.

- Саме так. У тебе комп'ютер замість мізків. Купа малесеньких математичних рівнянь, що замінюють тобі життя. Ти не такий, як ми. Я ось ризикую, і Чарлі теж риз...

- Гарзд, - втрутився я, - досить сперечатися, я сам усе зроблю. Ви кажете, що пальці кращі за всі інструменти, - отже, так і зробимо. Скажіть тільки, в який бік вертїти.

- Ні, це маю зробити я, - схопила мене за руку Мері, - Адже це я все затїяла, мені й розгрібати.

- А чому б вам обом, - по-хамськи, нахабно вимовив Леонард, - не витягнути по соломинці, щоб вирішити, хто піде?

- А ось це славна ідея, - обдарувала його посмішкою Мері, - але тільки не обом, а всім трьом.

Старий Пратер усе намагався що-небудь вставити, і тепер нарешті його прорвало:

- Це буде межею дурості! Скажете теж, соломинки! Ні за що. Не дозволю. Але якщо вже ви збираєтеся тягнути соломинки, то їх має бути чотири.

- Не піде, - відрізав я. - Якщо ми втрьох застрягнемо в часі й швидко помчимо в невідомі краї, то хтось повинен буде все пояснити, а ви чудово підходите на цю роль. Ви все чудово пояснюєте. За багато років ви добре на практикувалися.

Зрозуміло, це було чистої води безумство. Якби ми витратили на обговорення хоч тридцять секунд, то напевно кинули б цю справу, але думати ми не стали. По-перше, все це застало нас зненацька, а по-друге, кожен вклав у цей проект щось від себе особисто - і відступати було пізно. Звичайно, Леонард міг би відмовитися, але йому заважала гординя; якби він сказав: "Ні, я не беру участі", - на тому б усе й скінчилося, але це було б рівнозначно зізнанню в боягузтві, а вже такого він собі дозволити не міг.

Щоправда, обійшлося без соломинок: ми поклали в капелюх Старого Пратера три аркуші паперу, позначені цифрами 1, 2 і 3.

Одиниця дісталася Мері, двійка - Леонарду, тож я виявився третім.

- Ну, ось і порядок, - сказала Мері. - Я спробую перша. Якщо врахувати, що це моя ініціатива, то все справедливо.

- До біса справедливість! - заперечив я. - Скажіть мені тільки, в який бік крутити - якщо взагалі цей диск крутиться.

- Чарльзе, - манірно промовила Мері, - ти завжди був шовіністом, але ти прекрасно знаєш, що я від своїх прав не відступлюся.

- Господи ти боже мій! - вигукнув Леонард. - Та нехай собі йде першою! Вона ж усе знає наперед.

- Я, як і раніше, проти, - роздратовано заявив Старий Пратер, - але, всупереч мені, ви провели жеребкування. Я вмиваю руки. Я тут ні до чого.

- Браво, - схвалив я.

- Я поверну за годинниковою стрілкою, - вирішила Мері. - Зрештою, саме так...

- Звідки така впевненість? - перебив Леонард. - Тільки тому, що в людей прийнято... Але тут - я навіть не встиг її затримати - Мері стрілою рвонула в березовий гайок і

схилилася над диском управління. Я зачаровано стежив за кожним її рухом, а вона охопила диск пальцями і повернула. Я чітко побачив, як він повернувся.

Отже, вона мала рацію: людська рука краща за всі інструменти. Але не встиг я додумати цю думку до кінця, як Мері зникла, а навколо циліндра раптом завирував потік різноманітних предметів, які на мить вискакували з глибин часу - з минулого і з майбутнього - і тут же продовжували подорож у майбутнє або в минуле. На моїх очах з'явилися і зникли кишеньковий приймач, сорочка доволі крикливого забарвлення, рюкзак, пара іграшкових кубиків, окуляри, дамська сумочка і - бережи нас Господь! - кролик.

- Вона повернула не туди! - прокричав я. - Він перейшов у робочий режим!

Леонард швидко зробив крок уперед, затримався, повільно зробив ще крок. Я почекав ще мить, але він не ворухнувся. Ось тоді я простягнув руку і відштовхнув його вбік. Наступної миті я був уже в гаю і тягнув руку до диска, відчуваючи, як виступи впиваються в шкіру, а в мозку б'ється тільки одна думка: "Проти годинникової, проти, проти, проти..."

Я не пам'ятаю, як повертав диск, але раптово мотлох, що вкривав землю, зник, а разом із ним і циліндр.

Я повільно випростався і притулився спиною до берези.

- Трясця, куди подівся двигун? - запитав я і обернувся, щоб поглянути на інших, але їх і сліду не було.

Я стояв у гаю, і мене било тремтіння. Усе було як колись: стояв той самий сонячний день, гай мав такий самий вигляд, як завжди, ставок теж не змінився, хоча тепер на березі лежав невеликий двовесельний човен.

Побачивши його, я здригнувся, а потім випростався і напружився, щоб вгамувати тремтіння. Мій розум потроху неохоче мирився з тим фактом, вірити в який так не хотілося.

"Цікаво, вдалося мені заглушити двигун чи Леонарду все-таки довелося доробляти це?" - подумав я і тут же зрозумів, що вдалося, тому що ні Леонард, ні Старий Пратер на це не пішли б.

Тепер мене цікавило, куди і коли зник циліндр, де тепер Мері і звідки взявся човен?

Я пішов угору схилом, у напрямку до Крамден-Холу, по дорозі пильно вдивляючись у навколишній краєвид у пошуках змін. Але якщо вони й були, то настільки незначні, що я нічого не розгледів. Я згадав, що протягом багатьох років Єнотів Струмок практично не змінювався. Він спокійно розташовувався на своєму місці і хоча дещо занепав, але щосили намагався виглядати так, як все так і має бути, прикриваючись захисним шаром старої фарби.

Студентів поблизу не було. Коли я підходив до звивистої дороги, один із них зіткнувся зі мною ледь не ніс до носа, але не звернув на мене зовсім ніякої уваги. Під пахвою у нього була стопка книг, і, судячи з вигляду, він кудись поспішав.

Я піднявся сходами і увійшов у тихий морок холу. Поблизу нікого не було, хоча чулися чийсь кроки.

І тоді я несподівано відчув себе чужинцем, немов прийшов сюди не по праву. Прямо навпроти мене був кабінет Старого Пратера. Уже в нього знайдеться відповідь, свій я тут чи ні, а знайти відповідь здавалося мені дуже важливим.

Але вся будівля була пронизана якоюсь мерзлякуватістю, яка припала мені зовсім не до душі. До того ж тепер, коли кроки вщухли, до мерзлякуватості приєдналася ще й тиша.

Я збирався піти звідси, але потім роздумав, і в той момент, коли я повернувся назад, із дверей кабінету Старого Пратера вийшла людина. Він попрямував через хол мені назустріч, а я застиг на місці, достеменно не знаючи, на що зважитися. Мені

не хотілося йти, і водночас я пристрасно бажав, щоб чоловік узяв та й не помітив мене, хоча, звісно ж, він давно мене побачив.

Це відчуття випадіння з часу, зрозумів я, всього лише відчуття випадіння з часу, про який ми стільки базикали в хвилини дозвілля в Інституті часу. Якщо людина здійснить подорож у часі, чи буде вона відчувати себе не на своєму місці? Чи відчує зміну часових рамок? Чи відчуває людина час? Чи є певне місце розташування в часі елементом особистого середовища проживання?

Світло в холі було дуже тьмяним, а обличчя того, хто наближався, не вирізнялося нічим видатним: пересічний стереотип, одне з облич, які належать одночасно тисячам різних людей, які так слабо різняться між собою, що не сплутати їх важко. Зрештою ці обличчя зливаються в одну безлику маску.

Підійшовши ближче, чоловік сповільнив кроки і запитав:

- Чим можу служити? Ви кого-небудь шукаєте?

- Пратера, - відповів я.

І тут його обличчя раптово змінилося - тепер на ньому був написаний змішаний вираз страху і здивування. Він зупинився і вступився на мене.

- Чарлі? - із сумнівом запитав він. - Ви Чарлі Спенсер?

- Саме так, а тепер давайте повернемося до питання про Пратера.

- Старий Пратер помер.

- А ви хто такий?

- Ви повинні мене пам'ятати. Я Кірбі Вінтроп. Тепер я замість Пратера.

- Швидко впорався. Я бачив тебе лише минулої ночі.

- П'ятнадцять років тому, - уточнив Кірбі. - Ми зустрічалися на пагорбі обсерваторії п'ятнадцять років тому.

Його слова трохи приголомшили мене, але внутрішньо я вже був до цього готовий, хоча всерйоз ще не думав, не дозволяв собі думати. Якщо вже говорити чесно, то я відчув полегшення, що справа скінчилася тільки п'ятнадцятьма роками, а не століттям.

- А що з Мері? Вона ще не показувалася?

- Тобі, напевно, краще спершу чогось хильнути, а мені-то вже точно. Підемо вип'ємо.

Він узяв мене під руку, і ми разом пішли через хол до кабінету.

У приймальні Кірбі сказав дівчині, що сиділа там:

- Якщо будуть дзвонити, мене немає ні для кого. - І ввів мене в кабінет.

Ледь не силоміць посадивши мене в глибоке м'яке крісло, що стояло в кутку, він підійшов до невеликого бару, розташованого під вікном.

- Чому ти віддаєш перевагу, Чарлі?

- Якщо є, то трохи шотландського.

Він повернувся з двома склянками, вручив одну мені й сів навпроти.

- Ну, тепер можна й поговорити. Але спершу хильни ковток. Знаєш, усі ці роки я ніби як чекав твоєї появи. Тобто не те щоб чекав, коли ти з'явишся, а просто було цікаво, з'явишся чи ні.

- Боявся моєї появи.

- Ну, може, і не без того, але не дуже. Зрозуміло, я дещо збентежений, але...

Він обірвав фразу на півслові. Я відпив шотландського і нагадав:

- Я запитував про Мері.

- Вона не з'явиться, - похитав він головою. - Вирушила в протилежному напрямку.

- Ти маєш на увазі - у минуле?

- Саме так. Поговоримо про неї трохи пізніше.

- Я дивлюся, конструкція зникла. Я заглушив її?

- Заглушив.

- Я все думав, може, Леонард або Старий Пратер...

Він знизав плечима:

- Леонард - навряд чи. Не той випадок. А Старий Пратер... Ну, бачиш, Пратер цим ніколи не займався. Він узагалі ніколи нічим не займався, завжди тримався осторонь. Він залишався тільки спостерігачем - таким був стиль його життя; у цьому й полягала його функція. У його розпорядженні були люди, які виконували його...

- Зрозумів, - перебив я. - Отже, ви його забрали. Де він тепер?

- Він? Ти маєш на увазі двигун?

- Саме так.

- Зараз у корпусі астрофізики.

- Я щось не пригадую...

- Просто він новий. Це перший новий корпус у навчальному містечку за останні п'ятдесят років. Та ще космодром.

Я підвівся в кріслі, потім знову сів.

- Космодром?

- Чарлі, ми побували в системі Центавра і на 61-й Лебеда.

- Хто - ми?

- Саме ми. Інститут Єнотова Струмка.

- Виходить, він працює?

- Як звір.

- Зірки... - вимовив я. - Боже мій, ми досягли зірок! Знаєш, коли ми зустрілися тієї ночі на пагорбі... Тієї ночі я готовий був кричати зіркам, що ми йдемо їм назустріч. І що ж ви там знайшли?

- У Центаврі - нічого. Там просто три зірки. Це, звісно, цікаво, але планет немає, навіть у вигляді уламків: планетна система так і не сформувалася. У Лебеді планети є, цілих дванадцять штук, але приземлитися нікуди: одні є метановими гігантами, на інших ще не закінчився процес формування кори, а одна так близько від свого сонця, що там лише попіл та зола.

- Отже, інші планети все-таки існують.

- Так, мільйони, мільярди сонячних систем. Принаймні, ми так вважаємо.

- Ти весь час кажеш "ми". А як щодо інших? Що думає уряд?

- Чарлі, ти не зрозумів - цим відкриттям володіємо тільки ми, і більше ніхто.

- Але...

- Розумію. Вони намагалися, але ми відповіли "ні". Не забувай, що ми приватний інститут. Сюди не вкладено ні гроша з федеральних грошей, або грошей штату, або будь-яких інших...

- Єнотів Струмок, - видавив я, задихнувшись від такої несподіваної перспективи. - Добрий старий Єнотів Струмок, який завжди покладався тільки на самого себе...

- Довелося розробити систему безпеки, - самовдоволено продовжував Кірбі. - Уся ділянка буквально облутана найрізноманітнішими сенсорами, детекторами й охороною. Це влітає в копійчку.

- Ти сказав, що двигуна тут немає. Отже, ви змогли побудувати інші.

- Без проблем. Ми розібрали його на деталі, замалювали їх, виміряли і сфотографували. Зареєстрували все до останнього міліметра. Ми можемо побудувати сотні таких двигунів, та тільки...

- Ну?

- Ми не знаємо, як він працює, так і не вловили принцип.

- А Леонард?

- Леонард помер, уже багато років тому. Покінчив життя самогубством. Але я не

впевнений, що навіть якби він був живий...

- Ще одне. Ви не наважилися б возитися з двигуном, якби не знайшли спосіб ізолюватися від ефекту часу. Ми зі Старим Пратером потикалися навколо цієї...

- Розум, - коротко відповів Кірбі.

- Тобто як це - розум?

- Ну, пам'ятаєш нашу нічну розмову? Я сказав, що створюю...

- Розумну машину! - вигукнув я - Ти це хотів сказати?

- Так, саме це. Штучний інтелект. Тієї ночі я майже завершив роботу.

- Отже, Мері була на правильному шляху. Того вечора за обідом вона сказала: "Думка". Телепатична думка, націлена на двигун. Бачиш, річ має бути нематеріальною. Ми геть вивихнули мізки, але так ні до чого й не дійшли, хоча здогадувалися, що якийсь ізолятор має існувати.

І я замовк, чекаючи, поки інформація якось уляжеться у свідомості.

- Уряд напевно підозрює, - нарешті промовив я, - звідки у вас цей двигун - з космічного корабля, що розбився.

- Так, корабель був, і вони роздобули достатньо даних, щоб врешті-решт зрозуміти, як він був влаштований. Відшукали і трохи органічної матерії - достатньо, щоб отримати чітке уявлення про пасажирів. Уряд, зрозуміло, підозрює, що був і двигун, хоча не впевнений у цьому. А ми не зізналися в знахідці. За нашою версією, ми його просто винайшли.

- Але ж вони від самого початку мали здогадатися, що затівається щось дивне, - зауважив я. - Хоча б тому, що ми з Мері зникли і це треба було якось пояснити. Не стільки через мене, скільки через Мері, яка дещо значила на цьому світі.

- Мені соромно зізнатися... - Кірбі справді виглядав дещо збентеженим. - Ми нічого такого не говорили, але постаралися обставити все так, щоб здавалося, ніби ви втекли на пару.

- Ось за це Мері навряд чи сказала б вам спасибі.

- Що б там не було, - зауважив він на своє виправдання, - у студентські роки ви з нею зустрічалися.

- Ти казав, що Мері вирушила в минуле. Звідки ви знаєте про це?

Він трохи помовчав, але потім все-таки відповів запитанням на запитання:

- Пам'ятаєш нашу нічну розмову?

- Ми говорили про твою розумну машину, - кивнув я.

- Не тільки. Я говорив, що людини на ім'я Крамден на світі ніколи не було, що пожертви надходили від когось іншого, але приписувалися неіснуючому Крамдену.

- І яке це має відношення до нашого питання?

- Про це згадував Старий Пратер. Він розповідав мені про вашу суперечку, що закінчилася чи то витягуванням соломинок, чи то папірців із капелюха, чи чимось на кшталт цього. Леонард був проти. Казав, що заглушати двигун у такий спосіб великий ризик. А Мері погоджувалася, що це ризик, і твердила, що любить ризикувати.

Він запнувся і глянув на мене. Я похитав головою.

- Все одно не вловлюю. Яке це має значення?

- Ну, пізніше виявилось, що вона справжній гравець - і до того ж щасливий при грі ва-банк. Вона виграла на біржі цілий статок. З того часу про неї майже ніхто не чув. Вона себе не афішувала.

- Стривай-стривай! Вона цікавилася економікою. Прослухала кілька курсів і читала якісь праці. Цікавилася економікою і музикою. Мене завжди дивувало, що вона обрала саме цей інститут...

- Ти цілком правий. Я й сам часто роздумував про це ночами, і ось воно як

обернулося. Ти уявляєш, яких справ може накоїти людина на кшталт Мері та з її підготовкою, якщо її закинути на сто років назад? Орієнтується в економічній структурі, знає, що купувати, коли увійти в справу і коли вийти. Звісно, не у всіх деталях, а загалом, завдяки знанню історії.

- Це твої припущення чи факти?

- Є й факти, хоча й не дуже багато. Усього кілька, але їх цілком достатньо для кваліфікованої оцінки.

- Отже, крихітка Мері Голланд залетіла в минуле, заробила собі статки, пожертвувала їх на Інститут Єнотового Струмка...

- Більше того. Зрозуміло, було зроблено початковий внесок, з якого все і почалося. А потім, п'ятнадцять років тому, майже одночасно з появою машини часу, пішли додаткові пожертви, які перебували на депозиті нью-йоркського банку впродовж багатьох років із розпорядженням про виплату в зазначений час. Досить кругленька сума. Цього разу було вказано й ім'я жертвувача: Женев'єва Ленсінг. За тими мізерними відомостями, які мені вдалося зібрати, це була ексцентрична старенька, чудова піаністка, яка ніколи не грала на публіці. А ексцентричною її вважали за те, що в ті часи, коли ніхто про це навіть не замислювався, вона була твердо переконана, що в один прекрасний день люди полетять до зірок.

Я промовчав, він теж не вимовив більше жодного слова, а лише тихо встав, дістав із бару пляшку і знову наповнив склянки.

Нарешті я за совався.

- Вона знала. Знала, що на будівництво космічного корабля і космодрому будуть потрібні додаткові вкладення.

- На це вони й пішли. І назвали корабель "Женев'єва Ленсінг". Мені страшенно хотілося назвати його "Мері Голланд", але я не наважився.

Я допив віскі і поставив склянку на стіл.

- Ось що, Кірбі. Ти не міг би прийняти мене на день-другий? Мені треба якось освоїтися. Боюся, що відразу мені буде не по собі.

- Ми в будь-якому разі не зможемо тебе відпустити. Не можна допустити, щоб ти повернувся. Не забувай, ви з Мері Голланд втекли п'ятнадцять років тому.

- Але не можу ж я вічно стирчати тут! Якщо ти вважаєш, що так потрібно, я візьму інше ім'я. Думаю, що через стільки років мене ніхто не впізнає.

- Чарлі, тобі не доведеться просто стирчати тут. У нас є для тебе робота. Можливо, з усіх, хто живе на світі, цю роботу можеш виконати тільки ти.

- Не уявляю...

- Я ж казав, що ми можемо будувати двигуни часу. Ми можемо використовувати їх, щоб подорожувати до зірок, але не знаємо принципу їхньої роботи. Миритися з цим не можна. Роботу виконано менше ніж наполовину. Усе тільки починається.

Я повільно встав.

- Отде, все-таки тепер Єнотів Струмк і я навіки нерозлучні.

Він простягнув мені руку:

- Чарлі, ми раді, що ти знайшов свій дім.

Поки ми трясли один одному руки, я раптом зрозумів, що зовсім не зобов'язаний усе життя стирчати в Єнотовому Струмку: колись я вирушу до зірок.

6. Космічні тварюки (Space Beasts)

Розділ 1 ПОЛУМ'Я В КОСМОСІ

Це було абсолютно неможливо. І все ж... Все ж загадкове створіння ширяло у відкритому космосі на блискучих крилах. На крилах, які залишалися нерухомими, але водночас у них незбагненним чином відчувалися міць і швидкість, як під час погляду на широку річку, що величаво несе свої води. Поцятковані червоними прожилками, вони відливали зеленню в променях далекого Сонця.

Тіло істоти було немов би виткане з потоків світла. На мить перед очима капітана Джонні Лоджа промайнула голова абсолютно немислимих обрисів. Ніколи раніше йому не доводилося бачити нічого подібного. Від цієї голови виходило відчуття чистого як крапля води зла та первозданної жорстокості.

Карен Франклін, що стояла поруч із ним, задихнулася від подиву.

- Космічна тварюка, - сказав Джордж Фостер, другий пілот, - Що ще це може бути?

І правильно, інших припущень ні в кого не виникало. Ось тільки самим своїм існуванням тварюка руйнувала всі людські уявлення про устрій світобудови. Її не могло бути, наука давним-давно виключила можливість появи чогось подібного. І все ж ось вона, космічна тварюка, - ширяє у вакуумі поруч із "Карен", одним із найкращих реактивних космічних кораблів Сонячної системи, з легкістю підтримуючи його швидкість.

- Чортове породження порожнечі... - пробурмотів Джордж. - Мені здається, воно обігнало нас, проскочило повз, а потім підпірнуло. Я все не можу зрозуміти, навіщо йому потрібні ці крила? Воно ж пересувається на реактивному принципі. Дивіться, знову вихлоп.

Від крилатої істоти відокремилася хмарка білястого газу, попливла геть і швидко розтанула в безповітряному просторі. При цьому чудовисько стрімко рвонулося вперед, його зелені крила спалахнули в розсіяному сонячному світлі.

Карен Франклін присунулася ближче до капітана. Їхні погляди зустрілися, і йому здалося, що в глибині її синіх очей промайнуло щось схоже на страх.

- Отже, усі ці історії про пояс - правда, - промовила дівчина, - Ті, що ходять серед рудокопів астероїдних копалень.

Джонні серйозно кивнув.

- Так, виходить, не всі їхні вигадки - пустопорожні байки, - сказав він. - Принаймні, деякі легенди точно не брешуть.

Він знову повернувся до ілюмінатора і почав розглядати незвичайну істоту. Космічна тварюка!.. Він чув історії про цих створінь, але вважав їх не більше ніж міфами, які часто народжуються у віддалених куточках Сонячної системи.

Одним із таких ведмежих кутів був пояс астероїдів. Така собі "нічийна земля" -

небезпечна для навігації, малопродатна для життя, абсолютно непередбачувана. Про астероїдне кільце мало що відомо, тому що космічні кораблі обходять його стороною, і на те є причини. Єдині, хто більш-менш знає пояс, це рудокопи малих планет, але це плем'я космічних бродяг тримається осібно.

Космічна тварюка виявилася реальністю. Заперечувати це було вже пізно. Джонні протер очі і знову подивився в ілюмінатор. Не допомогло - загадкова істота і не думала зникати.

Протоплазма не може існувати в міжпланетному просторі. Там занадто холодно і немає атмосфери. Протоплазма... У ній-то і проблема. Всі відомі форми життя складаються з протоплазми, але чи можна з цього зробити висновок, що протоплазма - основа будь-якого життя? Протоплазма сама по собі не є життям. Життя - це щось інше, якась до пуття не вивчена сукупність явищ - змін, розвитку, руху... Життя - таємнича штука, воно вміє зберігати свої секрети. І скільки вчені не б'ються над його загадкою, рішення щоразу вислизає. Їм вдалося виявити й описати ту хитку грань, по один бік якої є життя, а по інший, згідно з нинішніми даними, його немає. Ця розпливчата грань - та зникаюче мала гіпотетична область, де життя набуває форми, вигляду і здатності до руху. У всьому вивченому просторі Сонячної системи прояви життя мають у своїй основі протоплазму. Однак чи означає це, що інші прояви життя неможливі?

По лівому борту корабля плів у просторі астероїд, капітан бачив його металевий блиск в ілюмінаторі. Відстань до малого об'єкту становила всього кілька миль, курс "Карен" пролягав повз неї. Астероїд не загрожував кораблю, та все ж Джонні з тривогою поглядав на нього. Такі ось невеликі скелі неправильної форми відбивають дуже мало світла і тому залишаються майже невидимими. Їхні орбіти постійно змінюються, а швидкості часто величезні. Часом малі астероїди вдається засікти тільки тоді, коли вони затуляють зірки.

- Можливо, нам варто лягти на зворотний курс, Карен, - сказав капітан, - Ломитися напролом - нерозумно. Твій батько нас зрозуміє. Не подобається мені все це, - Він махнув рукою в бік космічної тварюки, що ширяла у вакуумі.

Дівчина вперто похитала головою.

- Тато давним-давно полетів би в цю експедицію сам, якби не нещасний випадок. Лікарі заборонили йому космічні польоти, інакше він був би зараз із нами, - Вона серйозно подивилася в обличчя Джонні, - Ми не можемо його розчарувати.

- Але ж це всього лише чутки! - вигукнув Джонні, - Ми носимося по всій системі в гонитві за чутками. Ми літали і до Іо, і до Титана. Ми навіть шукали міфічну планету на навколосонячних орбітах!

- Джонні, ти що ж, злякався? - запитала Карен.

Він відповів не відразу.

- Я хвилююся за тебе і за хлопців із команди, - сказав капітан після роздумів.

Дівчина мовчки повернулася до ілюмінатора і почала дивитися в оксамитову чорноту космосу, на космічну тварюку і мерехтіння найближчих астероїдів - осколків пояса.

Стримавши звіриний рик, що рветься з горла, Джонні теж втупився на тварюку. Найрізноманітніші думки вихором проносилися в його голові.

Усе почалося з елемента-7. П'ять років тому Джим Франклін, один із найбезстрашніших дослідників космосу і відчайдушних шукачів пригод, знайшов невеликий поклад цього металу на Ганімеді. Видобутої копалини вистачило лише на півдюжини космічних кораблів. Більше знайти не вдалося. П'ять років гарячкових пошуків по всій системі не дали жодних результатів. Крім першої знахідки, не було виявлено жодного фунта елемента-7.

Цінність цього рідкісного матеріалу полягала в його опірності до випромінювань, що пронизують космічний простір. Найтонший шар елемента-7, нанесений на обшивку корабля, слугував ефективним протирадіаційним екраном.

Однак лише три космічні транспорти мали подібний екран. Одним із них була "Карен". А як же інакше - адже це був корабель самого Франкліна, названий на честь його доньки. Якийсь багатій з Марса виклав аж мільйон доларів, щоб нанести покриття з елемента-7 на свою прогулянкову яхту. Велика корпорація, що займається пасажирськими перевезеннями, розорилася на захисні екрани для двох лайнерів, але один із них загубився на просторах космосу. Те, що залишилося від знахідки, купив уряд Землі, але замість того, щоб використати елемент-7 за призначенням, замкнув його в сховищі, що добре охороняється.

Продаж рідкісної копалини зробив Джима Франкліна вельми заможною людиною, і левову частку набутого багатства він вклав у пошуки таємничого родовища елемента-7.

Через два роки, під час короткого перепочинку між космічними експедиціями, Франклін відвідав ракетний завод на Землі, щоб подивитися на випробування нового двигуна. Під час випробувань вибухнула пускова установка. Три людини загинули, а Джим Франклін залишився в живих лише завдяки хірургам, які створили справжнє диво. Однак він залишився калікою і тепер до кінця своїх днів був прикутий до Землі. Лікарі попередили бувалого мандрівника, що він помре, якщо спробує відправитися у космос.

І тоді сімейну справу і пошуки елемента-7 взяла на себе його донька, Карен Франклін. У гонитві за рідкісним елементом її маленький, але надійний корабель спочатку вирушив до самого Сонця, потім здійснив висадку на малодосліджений Титан, а потім, долаючи жахливу гравітацію Юпітера, опустився на поверхню маленькою Io, чого раніше не вдавалося зробити жодному реактивному кораблю. І ось тепер "Карен" та її екіпаж забралися в саме серце пояса астероїдів. Вирушити в цю область космосу донька Франкліна вирішила, наслуховавшись розповідей коротуна з очима, що бігають, який наговорив їй з три короба в марсіанському космопорті Сандебар.

Джонні дедалі більше стверджувався в думці, що знахідка Франкліна була лише щасливою випадковістю... Той невеликий поклад на Ганімеді цілком може виявитися єдиним у всій Сонячній системі. Цілком імовірно, що його виникнення пов'язане з особливими умовами, якимось унікальним збігом обставин.

А раптом - ні? Раптом десь у системі, на якомусь байдужому кругляку, що бовтається в космосі, знайдеться ще одна жила елемента-7? Тоді вдасться захистити всі кораблі, які борознять космос! Елемент-7... Чудодійний метал, здатний протистояти найсильнішим потокам випромінювання, що мчать у космічному просторі - безладним, непередбачуваним. Він захистить навіть від рою радіоактивних метеоритів, які часом налітають на космічні кораблі, залишаючи після себе лише безпомічно пливучі у вакуумі "летючі голландці", повні мертвих та помираючих людей.

Роздуми капітана перервав голос Карен:

- Джонні, здається, я бачила світло. Як думаєш, мені не привиділося? Що тут може світитися?

Джонні, не кажучи ні слова, почав вдивлятися в темряву зовні.

- Он він! - закричав Джордж. - Я бачив його!

- Я теж, - сказала Карен. - Знову. Щось на кшталт блакитного променя далеко попереду за курсом.

Позаду них пролунав тремтячий голос:

- Що ви там побачили, Джонні? Світло?

Джонні розвернувся в кріслі, що крутилося. У дверях рубки стояв Бен Рамсі, він же Старий Бен. Його мішкуватий робочий комбінезон, шишкуваті кисті рук і перекошене обличчя були вимазані машинним маслом.

- Так, Бен, - сказав Джонні, - Попереду щось є.

Бен покивав.

- Я дивні речі чув про пояс. Жах всякий - про полум'я, що палає в космосі, про космічних тварюк... І ще про танцюючих привидів, що верещать і сміються, коли на корабель мчить величезна камінютка і проробляє здоровенну дірку в корпусі, ось...

Бурмочучи все це, Рамсі повільно шкандибав через рубку, сутулячись, розгойдуючись з одного боку в інший так і підволакуючи обидві покалічені ноги, що дивитися на нього було боляче. Жалість тупою голкою встромила серце Джонні. Старий Бен був єдиним вцілілим з корабля, що потрапив у рій радіоактивних метеоритів. Елемент-7 врятував би його... Щоправда, на той час про чудовий метал і гадки не мали. Елемент-7, з якого б вийшов прекрасний щит, здатний захистити людей від смерті, що нишпорить між планет...

- Знову світло! - крикнув Джордж, - Синій вогник блимнув кілька разів і згас!

- Це космічне полум'я, - сказав Старий Бен, його яскраві очі спалахнули від збудження, - Я чув усілякі вигадки про полум'я і космічних тварюк, та тільки не вірив...

- Так починай вірити, - похмуро сказав Джонні. - Тому що космічна тварюка теж тут як тут. Тягнеться паралельним курсом.

Бен зморщився і почав м'яти свою засмальцьовану кепку покаліченими брудними руками.

- Ти нічого не сказав, а, Джонні?

- Нічого, Бене.

Старий помовчав, переминаючись з ноги на ногу, потім промовив:

- Я забув, Джонні. Я прийшов, щоб доповісти. Я завантажив паливні комірочки і все перевірів, як ти просив. Усе в повному порядку.

- Зараз ми заглибимося в пояс, - сказав Джонні. - У сектор, куди рудокопи відмовляються потикатися. Тому ніхто з них не погодився попрацювати нашим провідником. Тож переконайся, що всі системи готові до термінового запуску.

Бен щось буркнув і шкандибав геть. Але в дверях він зупинився й обернувся.

- Пам'ятаєш ту мудровану штуку, яку я купив на розпродажі в Сандебарі? - сказав він, - Я ще взяв її не дивлячись...

Джонні кивнув. Придбання Рамсі стало однією з улюблених тем для жартів серед екіпажу. Коли вони були на Марсі, Бена занесло на знаменитий тамтешній ринок - і на очі йому потрапила скринька, вкрита химерними візерунками. Візерунки так сподобалися дідусеві, що він не втримався і купив скриньку, навіть не глянувши на її вміст. Бен любив усе незвичайне і чудове, і дивовижні орнаменти, схоже, зачепили якусь потаємну струнку в його душі. Але механізм, який опинився в скриньці, заінтригував усю команду - якісь яскраві трубки і безліч дисків... Ніхто так і не зміг вгадати його призначення. Старий Бен припустив, що це музичний інструмент невідомого походження, і, незважаючи на дружні жарти та глузування команди, вперто наполягав на своїй теорії.

- Я просто тут подумав... - пробурмотів Бен, - а може, цій чортовій штуковині потрібна радіація, щоб грати, а?

Джиммі усміхнувся.

- Може, і так.

Старий відвернувся і побрів геть.

Розділ 2 БОЙОВА ТРИВОГА

Джордж дав короткий імпульс маневровими двигунами лівого борту, корабель нахилився, смикнувся і підпірнув під астероїд, що мав нахабство перебігти їм дорогою. Джонні встиг помітити довгий і гострий виступ, який, якби пілот помилився, запросто міг би розпороти обшивку корабля.

Сині спалахи тривали, тепер у команди "Карен" з'явилася можливість як слід їх розгледіти: перед носовим ілюмінатором час від часу виникала дуга блакитнуватою світла, що розкреслює видимий простір від краю до краю і забарвлює все навколо в синюваті тони.

- Світло виходить з астероїда, - заявив Джордж, - І наш маленький друг веде нас прямо туди.

І справді, космічна тварюка трималася тепер прямо за курсом корабля і явно прямувала до джерела загадкового світла.

"Карен" йшла на реактивній тязі. Метеоритні екрани раз у раз спалахували, часом по них пробігали брижі, коли дрібні, наче автоматні кулі, уламки астероїдів вдарялися об щит і одразу перетворювалися на безпечний для корабля газ.

- Що далі, Джонні? - запитав Джордж.

- Уперед, - відповів капітан. - Тримай курс на блакитне світло. Подивимося, що це таке. Але будь готовий повернути назад і кинутися навтьоки за найменшої ознаки небезпеки.

Він запитально глянув на Карен, щоб отримати її підтвердження. Вона кивнула. На губах дівчини грала легка усмішка, очі горіли тим самим вогнем, що спалахував в очах Джима Франкліна, коли його пальці лягали на важелі пульта управління і корабель, гуркочучи й здригаючись, опускався на чергову незвідану планету або спрямовувався за межі досліджених районів космосу.

Кілька годин потому вони були за лічені милі від астероїда. Космічна тварюка трохи випередила їх, опустилася на поверхню і сіла на одному з кам'яних піків, що оточували невелику долину, де і спалахувало сліпуче блакитне світло.

Капітан розглядав пейзаж малого тіла, від подиву втративши дар мови. Загадкове полум'я виявилось зовсім не полум'ям. У тому сенсі, що на астероїді нічого не горіло. Світіння виходило від масивної кам'яної піраміди.

Але Джонні вразило не це. Ні загадкове світло, ні космічна тварюка, що розсілася на скелі, ні навіть розуміння того, що старі казки виявилися правдою, саме по собі не могло б настільки вибити його з колії.

Вся справа була в піраміді. Не буває пірамід природного походження. Природа ніколи не проводить прямі лінії, а піраміда вся складається з прямих ліній.

- Цього не може бути, - прошепотів капітан.

- Джонні, - пролунав хрипкий шепіт Джорджа. - Подивися на найвищий пік. І те, що прямо над ним.

Джонні перевів погляд на загострену скелю. Щось ледь помітно поблискувало в чорноті космосу над її вершиною. Немов сяйво піраміди відбивалося від полірованої металевої поверхні...

Капітан примружився, напружуючи очі, - і на мить, на вислизаюче коротку мить йому вдалося розгледіти, що це блищить.

- Корабель! - вигукнув він.

Джордж похмуро кивнув.

- Цілих два, а то й три, - заявив він. - Я помітив їх хвилину тому. Дивись, ось ще один.

Він показав пальцем, і Джонні побачив інший корабель - той начебто обернувся навколо своєї осі, і блакитне світло, що виходило від піраміди, на мить відбилося від його броні.

Джонні стиснув губи. Йому здалося, що шкіра його обличчя натягнулася, облягаючи череп, ніби пересохлий пергамент.

- "Летючі голландці", - сказав він, і Джордж кивнув.

Карен відвернулася від ілюмінатора і подивилася на них.

В її рисах знову відбився страх - щоки побіліли, губи стали безкровними. Слова дівчини звучали лише трохи голосніше, ніж шепіт:

- Мертві кораблі! Виходить...

Джиммі кивнув і закінчив за неї:

- Щось убило їхні екіпажі.

Безіменний жах дістався до них і вдарив по нервах. Чужий, нелюдський страх, який довго чекав свого часу в незвіданих областях пояса астероїдів.

- Джонні, - сказав Джордж тихо. - Нам краще забратися звідси.

Джонні рвонувся до пульта, але в цю мить пролунав крик Карен. Капітан глянув у бортовий ілюмінатор і похолов: над астероїдом, перетинаючи видимий простір, мчала ще одна космічна тварюка... Ні - дві, три тварюки. За кілька миттєвостей вакуум навколо корабля буквально кишив ними.

Руки Джонні самі лягли на важелі управління, а в голові його одна за одною проносилися лякаючі думки. Щось сталося з тими кораблями! Щось, через що вони залишилися дрейфувати в космосі й тепер бовтаються на орбіті астероїда з цією пірамідою, увінчаною загадковим полум'ям. "Летючі голландці", космічні тварюки, палаючі камені. Не дивно, що рудокопи обходять це зловісне місце десятою дорогою! Джонні подав важіль ходу до межі вперед, і в кормі корабля оглушливо заревіли реактивні двигуни. Корабель затремтів, немов його стрясали удари могутніх крил, немов якась невидима істота вчепилася в нього зубами і не бажала відпускати.

Кров відлила від обличчя капітана, серце пропустило удар. З кораблем коїлося щось недобре.

І тут пролунав скрегіт металу, що рветься, пронизливий свист повітря, що виривається з пролому, хрускіт міцних балок і ферм.

Напружено прислухаючись, Джонні вловив глухий стукіт аварійних перегородок, що автоматично опустилися по всьому кораблю.

Ракетні двигуни більше не відгукувалися на його команди. Відірвавши погляд від непотрібного тепер пульта, капітан подивився в носовий ілюмінатор.

Корабель падав на астероїд! Падав у долину з пірамідою, і корона синюватих променів була тепер просто під ними!

Величезне крило, виткане з язиків полум'я, на мить затьмарило собою добру чверть ілюмінатора. Кабіну наповнило синьо-зелене сяйво, у панелях приладів відбилися смарагдове світіння крила і блакитний вогонь піраміди. Химерні тіні заметушилися по переборках і блідих обличчях людей.

Космічна тварюка заклала віраж і спланувала до синього полум'я. У Джонні перехопило подих. Велетенська тварюка була потворна! Страх крижаною рукою стиснув його серце: у дзьобі чудовисько тримало понівечений шматок металу - зігнутої і зламану балку, вирвану з остова "Карен". А в пазурах тварини - якщо тільки це були пазури - був затиснутий маршовий двигун корабля.

Безпорадна "Карен" каменем падала на астероїд, ніс її був спрямований прямо на піраміду.

За коротку мить, що залишилася до катастрофи, перед очима Джонні, немов кадри, які швидко змінюються, промайнули все минуле життя й останні трагічні події.

Тварюка атакувала корабель, розірвала його корму на шматки, вирвала ракетні двигуни, висмикнула скріпи і балки, немов вони були зроблені з соломи. Тепер "Карен" неминуче впаде на цю брилу і розіб'ється об каміння цієї чортової долини. Даремна купа металобрухту, на яку вона перетвориться, стане надгробним пам'ятником команді - більша частина людей на борту вже мертва, а трьом уцілілим, Джонні, Карен і Джорджу, залишилося жити лише кілька секунд...

Корабель вдарився об піраміду і заковзнув по її гладкій поверхні. Кабіну наповнив несамовитий скрегіт металу об каміння. "Карен" перекинулася через ніс, потім ще раз, вдарилася розтерзаною кормою об підніжжя піраміди і завмерла, нахилившись.

У момент зіткнення капітана відкинуло в кут. Сяк-так йому вдалося встати на ноги. Голова паморочилася, кров із розсіченої шкіри на лобі заливала очі, і Джонні майже нічого не бачив. Тоді він навпомацки став дертися нагору по похилій підлозі.

І тільки тут до нього дійшло найдивовижніше - він був живий! Від цієї думки у Джонні ледь не підкосилися ноги. Вжити після такої аварії неможливо, але він був живий... живий, раз здатний кудись повзти.

Він прислухався, але так і не почув характерного свисту, який буває при витоку повітря. Кабіна залишалася герметичною.

Чийсь руки підхопили його під пахви і допомогли піднятися на ноги. Джонні схопився за спинку надійно закріпленого крісла пілота і встав. Крізь криваву муть перед очима проступило обличчя Джорджа. Губи другого пілота ворушилися, видавлюючи слова:

- Як ти, Джонні?

- Нормально, - пробурмотів він, - Не турбуйся за мене. Що з Карен?

- Вона ціла, - відповів Джордж.

Джонні витер лоб і озирнувся. Карен стояла біля перегородки, що нахилилася, спираючись спиною на дверцята шафки.

Вона заговорила неголосно, немов сама з собою:

- Нам звідси не вибратися. Це неможливо. Ми помремо тут. А на Землі, на Марсі й на Венері всі гадатимуть, що ж трапилося з Карен Франклін і капітаном Джонні Лоджем.

Капітан випустив спинку крісла, незграбно скотився підлогою туди, де стояла дівчина, і грубо струсонув її за плечі.

- Припини скиглити! - прикрикнув він. - Ми зобов'язані спробувати.

Вона подивилася йому прямо в очі:

- Ти думаєш, у нас є шанс?

Він слабо посміхнувся:

- А ти як думаєш?

Вона похитала головою:

- Ми застрягли. Нам ніколи не повернутися додому.

- Можливо, - погодився він, - Але не можна ж просто сидіти і чекати смерті. Давай одягнемо скафандри і вийдемо назовні. Зовні радіація, але нам можна її не боятися - скафандри покриті елементом-7. Поки що він нас непогано захищає.

Карен підняла підборіддя і подивилася нагору, туди, де колись була корма корабля:

- Люди, які були там...

Джонні похитав головою:

- Без шансів.

Джордж відкрив іншу шафу і витягнув скафандри. Потім зупинився і подивився на

капітана.

- Ти сказав, там радіація, - сказав він. - Ти мав на увазі, що синє полум'я - це випромінювання невідомого типу?

- А що ж іще? Чим ще можна пояснити подібне явище?

- Так ось що сталося з іншими кораблями, - вигукнув Джордж. - Усіх, хто був у них на борту, погубила радіація, адже вони були беззахисні перед нею. Ми вціліли, тому що "Карен" покрита елементом-7. Але тут звідкись з'явилася тварюка і розбила наш корабель.

Джонні осінило.

- Ті кораблі зовні, - повільно промовив він, ледве стримуючи хвилювання, - Можливо, деякі з них цілі й на ходу...

Джордж уставився на нього в усі очі.

- Не надто на це сподівайся, Джонні, - застеріг він, - Їх напевно зрешетили метеорити.

- Ми можемо їх підлатати, - сказав капітан, - Тож, задрай люк і залишайся поруч із ним. Нам нічого не загрожує, поки скафандри в порядку.

Розділ 3 ТВАРІ ПІРАМІДИ

Кошмарна долина піраміди була сповнена якоїсь чужорідної краси. Єдиним джерелом світла слугували блакитні промені, які, немов язики полум'я, танцювали на вершині масивної кам'яної споруди, і в цьому світлі все навкруги здавалося зловісним і моторошним, так що навіть у найхолоднокрівнішій людини волосся б встало дибки.

Пекельна застава, так подумки назвав Джонні це місце. Самотній і грізний аванпост темряви: обрій, окреслений зазубреними піками та скельними шпильями, що, наче списи, встромлялися в темряву космосу; корона синього полум'я, яка стримує натиск порожнечі й чорноти навколишнього вакууму. Скелі ловили сяйво піраміди, і здавалося, ніби вони світяться власним світлом. У тріщинах і ярах між піками, що оточували долину, лежав лід - газ, замерзлий у космічному холоді. Блиск синього полум'я розбивався об крижини на мільйони танцюючих іскор.

На піках, як на сідалах, розташувалися чудовиська. Космічні чорти. Вони не мали нічого спільного з живими істотами, відомими людині. Серед них не було й двох однакових. Немов злісні демони, вони завмерли, насторбичившись, на скелях і мовчки спостерігали. Танцюючі тіні робили їхні й без того кошмарні обриси ще жахливішими. Здавалося, це дияволи зібралися в гурток над казаном із грішниками і похмуро розмірковують, які тортури краще застосувати.

- Моторошнуваті звірятка, чи не так? - промовила Карен Франклін тремтячим голосом.

Одне з створінь розкинуло крила і злетіло з піку. З його "ракетних дюз" вирвалася хмарка білястого газу і швидко розтанула у вакуумі. Тварюка набрала висоту і спланувала до піраміди. На мить чудовисько зависло над її вершиною, а потім спрямувало вниз, ледь не занурившись у блакитне сяйво.

Карен скрикнула. Джонні дивився на космічну тварюку і не вірив своїм очам. Істота змінювалася! У світлі потужної радіації, що коливається, вона на очах набувала нової форми. Колишні риси її вигляду згладжувалися одна за одною, на їхньому місці з'являлися нові. Морда чудовиська, ясно видима в блакитному світлі, поступово

зникла, немов із тварини сповзала маска. Якусь мить істота залишалася абсолютно безликою, а потім на місці старої морди почала проступати інша, ще жахливіша, ніж колишня. Нові риси були сповнені крижаної злоби. Так могло б виглядати втілення первозданного зла. Крила тварюки теж змінювалися, кольорові сполохи пробігали по них; тіло поволі набувало іншої форми.

- Надшвидкі мутації, - сказав Джонні голосом, що зривається від хвилювання. - Полум'я змінює цих істот. Це щось на кшталт переродження. Вони злітаються сюди з усього космосу, щоб набути нових тіл, а можливо, і нового заряду життєвої енергії. Полум'я для них - чи то мисливські угіддя, чи то їжа, чи то засіб омолодження.

Ще одна тварюка полетіла до долини, граціозно вмостилася на гостру скелю і начохлилася.

У голові Джонні одна за одною народжувалися здогадки.

Мутація! Це означає, що полум'я - джерело життя. Що воно містить у собі щось, здатне вдихати нове життя, а можливо, наскільки б неймовірним це не здавалося, - навіть породжувати життя! Вчені Землі експериментують з різними видами випромінювань, намагаючись викликати ті чи інші мутації у відомих науці життєвих форм. Тут відбувається те ж саме, тільки в набагато більшому масштабі.

- Космічне джерело вічної юності, - пролунав у навушниках голос Джорджа, який майже точно висловив думку Джонні.

Тоді виходить, що піраміда була побудована з певною метою. Але хто її побудував? Чиї руки принесли, витесали і склали ці камені? Який розум задумав запалити на цьому астероїді полум'я, що горітиме протягом багатьох тисячоліть, і втілив цю ідею в життя?

Звісно, піраміду побудували не ці істоти, що сидять на скелях, ніби на сідалах. Можливо, то була якась дивна раса, що канула в небуття мільйони років тому. Народ, який був куди могутнішим, ніж людство Землі.

І чи справді піраміду звели з тією метою, з якою тепер використовують? Можливо, це маяк, який залишений тут, щоб вказувати мандрівникам дорогу додому? Або величний пам'ятник, поставлений на честь якогось подвигу або в пам'ять про когось?

- Стережися! - закричав Джордж.

Рука Джонні сама метнулася до пояса і вихопила бластер, відрегульований на стрільбу. Піднявши зброю, він побачив космічну тварюку, що падала просто на них. Здавалося, ще трохи - і вона звалиться їм на голови. Він вистрілив не цілячись, із силою втиснувши точку вогню, і чорноту космосу прокреслив червоний пунктир. Джордж теж відкрив вогонь, а Карен усе ніяк не могла витягнути зброю з кобури скафандра і тільки схлипувала від безпорадності й розпачу.

Розряди бластерів вдарили в оживий кошмар, і в небі малої планети спалахнув пекельний вогонь. Він поглинув космічну тварюку, але крізь його сліпуче сяйво проступали темні контури її тіла. Постріли зупинили чудовисько, але не знищили його, і воно зависло над людьми, спіймане в перехресний вогонь.

Раптово істота злетіла вгору, за межі досяжності людської зброї. Приголомшені раптовою атакою, Джордж і Карен дивилися, як палаюча тварюка корчиться в смертельній агонії і розкреслює вогненним зигзагом чорний оксамит космосу, що огортає астероїд.

Ще одна тварюка зірвалася з піку і кинулася на них. І ще одна. Знову промені бластерів ударили вгору і спіймали чудовисько, сповільнили його політ, зупинили і змусили відступити. Тепер уже три крилатих чудовиська танцювали смертельне фанданго [Примітка: фанданго - іспанський народний танець] над увінчаною блакитним вогнем пірамідою.

- Усе марно, - сказав Джонні тихо, - Вони не дадуть нам висунути ніс із нашої

шкаралупи. Якщо ми сядемо в аварійний бот і спробуємо дістатися до мертвих кораблів, тварюки нападуть на нас.

Він оглянув горизонт і чудовиськ, що розсілися на зубчастих скелях. Так, люди були тут непроханими гостями. Схоже, вони ступали священною землею. І, природно, тварюки намагалися прогнати святотатців. Джонні здалося, що блакитне полум'я, яке тисячоліттями горить на вершині піраміди, навіть тихенько дзвенить, ніби кришталеві крила...

Крила! Від самого початку йому здавалося, що у вигляді тварюк є щось безглузде, недоречне. Звичайно ж, це були їхні крила. У космосі від них немає жодної користі. Але тварюки користуються ними так само, як птахи в земній атмосфері. Джонні відчував, що близький до розгадки... Можливо, ці крила все ж мають якесь призначення? Або вони - пережиток минулого, тих часів, коли далекі предки цих створінь мешкали зовсім не тут? Можливо, тварюки походять з якоїсь планети, де є, або була, атмосфера? І їм з якоїсь причини довелося пристосуватися до життя в космосі? Або ці крила потрібні для рідкісних випадків, коли істоти відвідують світи людей чи інших розумних створінь, прикутих до планет?

Джонні згадав старі міфи про крилатих драконів, які колись мешкали на Землі. Можливо, колись тварюки побували на нашій планеті, і стародавні легенди - це слід, який вони залишили по собі?

Зусиллям волі капітан змусив себе зосередитися на нагальних завданнях. Треба взяти аварійний бот і знайти серед "летючих голландців" відповідний корабель. Серед усіх цих мертвих оболонки, що бовтаються на орбіті астероїда, має знайтися хоч одна, придатна для перельотів... Хоч одна, яка віднесе його, Карен і Джорджа геть від цього пекельного полум'я. Але поки тварюки стоять на сторожі, сподіватися нема на що.

Якби всі троє вцілілих могли втиснутися в бот, можна було б рвонути до "летючих голландців" на повному ходу, сподіваючись на удачу. Але в боті місця вистачає тільки для одного.

Що ж робити... Якби Старий Бен був живий! Бен обов'язково що-небудь би придумав. Кульгавий старий з обличчям, що вічно смикається. Джонні заплющив очі, і образ Старого Бена з'явився перед його внутрішнім поглядом. Зведені судомою губи ворухнулися: "Я тут, Джонні".

Джонні підскочив від несподіванки - він насправді почув ці слова у своїй голові! Почув чіткіше, ніж якби їх було сказано вголос.

Розділ 4 ОНОВЛЕНИЙ БЕН

- Хто це сказав? - різко запитала Карен.
- Старий Бен, мем, - відгукнувся беззвучний голос. - З вами говорить Старий Бен...
- Але, Бен, - запротестував Джонні, - ти ж був у руховому відсіку. Ти...
- Ясна річ, Джонні, - сказав голос. - Ти думаєш, що я помер. Напевно, так воно і є. Я повинен був померти.

Джонні затрясло. Так не буває. Не буває, і все. Мертві не розмовляють.

- Це все радіація, - пояснив Старий Бен, - Вона зі мною щось зробила. І тепер ви не

бачите мене. А я вас бачу, але ніби здалеку.

- Бен!.. - вигукнула Карен, але беззвучні слова змусили її замовкнути.

- Важко говорити. Поспішати треба. Рота, щоб говорити, у мене немає. Нічого нема. Зате я живий. Навіть живіший, ніж раніше. Я думаю з вами. І це нелегко, скажу я вам.

Джонні відчував, яких зусиль коштує Бену підтримувати з ними телепатичний зв'язок. Під забралом шолома на лобі капітана виступив піт і струмками потік по шиї - Джонні мимоволі намагався допомогти Бену... або тому, на що старий перетворився.

- Музична скринька, - по складах, з довгими паузами, повідомив Рамсі, - Музична скринька, яку я купив у Сандебарі. Дістань її і відкрий.

Вони чекали, але продовження не було.

- Бен! - заволав капітан.

- Так, Джонні.

- З тобою все гаразд, Бене? Ми можемо що-небудь для тебе зробити?

- Ні, хлопче, нічого не треба. Я щасливий. Я нарешті позбувся свого покаліченого тіла, в якому тужив, як у в'язниці. Більше мені не доведеться човгати і волочити ноги, не доведеться хизуватися з перемазаним машинним маслом обличчям. Я його навмисне мазав, щоб потворність не так видно було. Я вільний тепер і можу літати, де заманеться. Захочу - і буду всюди разом. Інші теж тут, тож самотньо мені не буде...

- Бен! Зачекай хвилинку! - у розпачі закричав Джонні, але той нічого не відповів.

Вони почекали, але тиша космосу, подібно до завіси, опустилася навколо них. Долина була царством тиші, блакитного світла і танцюючих тіней.

А Джордж тим часом уже біг до розбитої корми корабля. Джонні кинувся за ним, крикнучи Карен:

- Повертайся назад у шлюз і чекай нас! Там тобі нічого не загрожує!

У борту корабля з'явля рвана діра - робота космічної тварюки. Чоловіки залізли крізь неї в кормовий відсік і стали повільно пробиратися серед понівечених балок і розбитих перегородок. Машинне відділення перебувало в руїнах, але жодного мертвого тіла вони так і не побачили.

- Радіація, - сказав Джордж. - Вона перетворила їх на щось на кшталт... ну, на те саме, чим став Старий Бен.

Джонні гарячково розмірковував. Радіація, яка творить метаморфози з живими істотами. Дає космічним тварюкам новий вигляд і нові тіла. Перетворює людей на безтілесні сутності, які можуть переноситися в будь-яке місце, куди забажають, і навіть бути одночасно скрізь!

А отже, навіть якщо все складеться гірше нікуди, у трьох уцілілих з "Карен" все одно залишиться шлях до порятунку. Шлях, який потребуватиме сміливості, на якому доведеться пройти через великі випробування, але найголовніше, що він існує. Це новий шлях, дорога до інших форм життя, життя, яке набагато краще за те, що вони мають зараз. Старий Бен сказав, що він щасливий... ось що насамперед має значення. Просто здерти скафандри і незахищеними вийти в сліпуче світло полум'я...

Джонні в серцях вилаяв себе. Так не піде. Одна справа - скористатися цим виходом, якщо не залишиться жодного іншого, якщо зникне будь-яка надія на порятунок, але добровільно наважитися на таке... Ну вже ні. От якщо зникне всяка надія врятуватися, тоді, можливо, варто спробувати.

Вони знайшли дивну музичну скриньку і спільними зусиллями витягли її назовні. Це виявилось не так уже й просто: скринька виявилася важкою навіть в умовах низької гравітації астероїда, а ручок, за які можна було б ухопитися, на ній не було.

Зовні, перед самим шлюзом, вони розкрили кришку. І одразу ж світ навколо наповнився музикою. Вона складалася не зі звуків, а з ритмічної пульсації, з биття,

яке відчував кожен. Музика змушувала серце стискатися від гострої туги, музика так і кликала пуститися танцювати, музика перебирала чутливі струни душі легкими сріблястими пальцями. І струни плакали, струни народжували високі й чисті ноти, схожі на радісний дзенькіт дзвіночка, струни співали, наче вітер над водою, і гуділи, наче великий барабан. Музика заповнювала собою весь світ, ятрила всі почуття, волала до розуміння.

Джонні озирнувся на Карен. Обличчя дівчини за забралом шолома здавалося блідим овалом.

Вона зловила його погляд і вигукнула:

- Як красиво!

- Це знову радіація, - сказав Джордж, задихаючись, - Старий Бен мав рацію. Ця штука грає, коли потрапляє під дію радіації.

- Подивіться на тварюк! - крикнув Джонні.

Тварини по-пташиному, підстрибом з усіх боків шкандибали до корабля. Вони знімалися зі своїх високих скелястих сідел, планували до поверхні, тяжко опускалися і поспішали далі вже кам'яним ложем долини.

Джордж і Джонні витягли пістолети з кобури і стали чекати. Тварини підібралися ближче і завмерли, утворивши рівне півколо перед розбитим кораблем. У кожному вигині їхніх моторошних тіл відчувалася напружена увага і захоплення. Землян чудовиська нібито зовсім не помічали. Нерухомі, немов вирізані з каменю, вони слухали хвалебну пісню, що лунала з металевої скриньки.

Джонні трохи заспокоївся, проте продовжував міцно стискати рукоять бластера. Музична скринька, схоже, абсолютно заворожила тварюк - вони сиділи, ніби загіпнотизовані.

Джонні сказав Джорджу і Карен:

- Поки звучить музика, вони не рушать із місця. Залазьте в шлюз і пильно слідкуйте. Не можна втрачати такої можливості.

- Що ти збираєшся робити? - запитала Карен, у її голосі було занепокоєння.

- Один аварійний бот лівого борту вцілів, - відповів Джонні. - Від решти мало що залишилося. Я візьму його і подивлюся, що там із кораблями. Це наш єдиний шанс.

- Я тобі допоможу, - запропонував Джордж.

Джонні не відповів йому і повернувся до Карен.

- Будь ласка, будь обережна.

- І ти теж, Джонні. Бережи себе, добре?

Корабель був старий. Йому було не менше тисячі років, але на вигляд він здавався цілком придатним для перельотів. Обшивка в порядку, реактивні двигуни в цілості й працездатності. Метеорит пробив дірку розміром з долоню в рубці управління, але удар не торкнувся жодного приладу, а залатати пробоїни в обшивці труднощів не складе. Звичайно, таких дірок у корпусі могло виявитися чимало, але це не мало значення. Головне, щоб не постраждало ходове обладнання. На таких кораблях воно, як правило, найпримітивніше: паливні баки, камера згоряння і дюзи. Просто, як апельсин.

Джонні підійшов до пульта управління й оглянув прилади, важелі та кнопки. Дивитися було особливо нема на що. У ті дні, коли це корито вирушило борознити космічні простори, кораблі були найпростішими ракетами, не більше.

Але цей корабель зберігся краще за інших. Три інших, які оглянув Джонні, були пошкоджені так, що не полагодиш. В одному були розбиті паливні реактори. В іншому метеорити зрешетили обшивку і вщент рознесли пульт управління. У третього перекосилася одна з дюз.

Джонні повернувся до відкритого шлюзу і глянув на астероїд, що повільно

повертався вниз. Долина піраміди з її блакитним сяйвом якраз впливала з-за обр'ю, і здавалося, ніби в маленький світ прийшов світанок.

Через люк у переборці капітан пройшов у кормовий відсік. Треба було поглянути на паливні реактори та інше обладнання, щоб переконатися, що все гаразд. І слід було поквалитися. Карен і Джордж, що залишилися внизу, у залитій світлом блакитного полум'я долині, напевно переживають. Капітан легко міг уявити собі, як їм тепер: їхні болісні побоювання, страхи і надії.

Люк зі скрипом відчинився, і Джонні ступив у житлові приміщення ракети.

Кормовий відсік зовсім не здавався занедбаним. Він анітрохи не змінився відтоді, як капітан цього корабля, притягнутий світлом синього полум'я, змінив курс і попрямував углиб пояса астероїдів. Люди на борту потрапили в розставлену пастку так само, як і екіпажі інших "летючих голландців", що кружляють над цією брилою. Радіація позбавила їх людської подоби, але, можливо, не зачепила людські мрії, прагнення і надії. Усі вони були авантюристами. Побачивши незвичайне полум'я, вони вирушили поглянути на нього ближче, але не змогли повернутися.

На підлозі валялися уламки посуду - мабуть, він упав зі столу і полиць під час влучання метеорита. Ліжка стояли неприбрані - мабуть, у свої останні хвилини люди схопилися з них і кинулися до ілюмінаторів подивитися на загадкове світло.

Раптом Джонні відвідало неприємне відчуття, ніби за ним спостерігають. Він завмер і насторожено прислухався, поклавши руку на бластер.

А потім він розсміявся, хрипло і гірко. Нерви розхиталися, тільки й усього! Тут нікого немає і не може бути. Нікого, крім привидів людей, які мешкали в цій посудині десяток століть тому. Остання думка змусила Джонні знову насторожитися. А раптом привиди старої команди все ще на борту? А раптом істоти, на яких перетворила людей радіація, так і залишилися тут і тепер спостерігають за ним?

Капітан опанував себе і пішов далі, але страх незримо крався за ним по п'ятах, маленький глузливий страх, що знущався з нього та мерзенно хихикав.

Паливні реактори були справні, камери згоряння виглядали неушкодженими. Оглядаючи корабля зовні, з аварійного бота, переконав Джонні, що дюзи збереглися цілими. Можна вирушати в дорогу.

Він повернувся назад, у житлові приміщення, і зупинився на порозі. Подивився на робочий стіл. Можливо, пошукати бортжурнал? Час є. Можливо, вдасться дізнатися що-небудь корисне, наприклад, як звали капітана і членів екіпажу, пункт призначення корабля і порт його приписки на Землі...

Джонні завагався. Стіл притягував його, немов магнітом. Відкинувши сумніви, капітан рвучко зробив крок уперед... і наштотхнувся на невидиму перешкоду. Перешкода трохи прогнулася перед ним, але тут же пружно стала проти.

Джонні шарахнувся назад. Серце його відчайдушно калатало, руки й ноги похолоділи від страху, хвиля панічного жаху затуманила свідомість. Але рефлексивно працювали як годинник. Тіло саме відреагувало на небезпеку: права рука висмикнула бластер із кобури, Джонні позадкував, насторожений, як кішка, готовий у будь-яку секунду зустріти ворога.

Він не запам'ятав, як пробирався з житлового відсіку назад до рубки, а звідти обережно задкуватий п'ятами йшов до люка, що веде до шлюзу. Однак біля шлюзу Джонні все ж зупинився. Може, йому лише здалося, йому лише відчулася невидима перешкода там, у житловому відсіку? Може, там нічого й не було? Космос іноді утіває з людьми дивні жарти. Джонні був потрібен цей корабель. Йому і Карен з Джорджем, які чекали внизу, на астероїді. Він не міг дозволити собі бігти без оглядки, злякавшись власних фантазій.

Капітан вглянув через відкриту діафрагму люка. Внизу пропливала долина

піраміди. Десь там мала бути розбита "Карен", але, скільки Джонні не вдивлявся, гра тріпотливих тіней, що не припинялася ні на мить, не давала нічого розгледіти.

Тоді він повернувся на підборах, ступив у рубку... і налетів просто на невидиму стіну. Перешкода пружинила і прогиналася, намагаючись його засмоктати. Джонні почав вириватися, штовхати невидимого ворога важкими черевиками, молотити кулаками. Звільнившись, він шарахнувся до люка, завмер, балансуючи на його кромці, підняв бластер і натиснув на кнопку вогню. З дула вирвалося червоне полум'я і захлеснуло рубку. У рубці щось спалахнуло, і серед бурхливого вогню капітану на мить вдалося розрізнити свого ворога - мінливий силует, що корчився в агонії, нудотний і огидний.

Розгадка як громом вразила капітана. Мабуть, якась невидима тварина зробила з спорожнілого корабля лігво і залягла там у сплячку. Вона жила там і залишалася недоступною для поглядів доти, доки гарячий подих бластера не обпалив її і язика полум'я не облизали її огидну тушу.

Віддача від бластера штовхнула Джонні назад, він не втримав рівноваги і випав у відкритий космос. Відлітаючи геть від корабля, він бачив, як його ворог - величезна палаюча туша - намагається слідом за ним вибратися назовні через люк. Вилаявшись крізь зуби, Джонні прицілився і до упору втиснув кнопку вогню. Віддача вдарила в руку, і він перекинувся в невагомості, не в силах зупинитися.

Коли його знову розвернуло обличчям до корабля, він побачив, що за ілюмінаторами житлового відсіку вирує полум'я. Охоплене вогнем чудовисько в агонії металося по всьому кораблю.

Потім Джонні за інерцією перекинувся через голову і втратив корабель з поля зору. І тут невидимі руки підхопили його і плавно відштовхнули геть від "летючого голландця". Джонні закрутило ще крутіше, ніж раніше, і під час чергового перекиду він побачив, як на місці корабля розпускається величезна червона квітка, і її вогняні пелюстки тягнуться на всі боки.

Корабля більше не було. В одному з реакторів, мабуть, виявилася невелика тріщина, і, коли палаючий монстр дістався до машинного відділення, паливо здетонувало. Тієї ж миті вибухнули й інші реактори. Безшумний вибух перетворив корабель на хмару дрібних уламків, що мерехтіли в чорноті космосу, немов жовті та блакитні язика полум'я.

Джонні повільно плив у космічній порожнечі. Продумано використовуючи бластер, йому вдалося припинити обертання, але думки, як і раніше, кружляли в божевільному танці.

Він струснув головою і спробував тверезо оцінити ситуацію.

Корабель загинув. Аварійний бот теж перестав існувати. А сам капітан Джонні Лодж безпорадно дрейфував у відкритому космосі.

Розділ 5 САМІЙ У КОСМОСІ

Далеко внизу під ногами Джонні повільно обертався астероїд. Капітан бачив долину, освітлену тремтячим блакитним полум'ям. Долину, де на нього чекали товариші. Люди, які сподівалися на нього.

А він усе зіпсував!

Джонні було нудно думати про це. Від зла на себе в горлі встав тугий клубок, розум відмовлявся міркувати тверезо.

Що ж, єдине, що залишалось, - це повернутися на астероїд і померти разом зі своїми друзями. Вже це-то було капітану під силу.

Джонні підняв бластер і оглянув його. Якщо використовувати зброю як реактивний двигун, можна спуститися вниз, у долину.

Ретельно вивіривши напрямок, він натиснув на кнопку вогню. З дула вирвалося полум'я, і Джонні почав рухатися до астероїда. Він прикинув, як підкоригувати курс, і знову вистрілив. Але цього разу ніякої віддачі не було. Мабуть, бластер розрядився. Джонні гарячково почав шукати другу обойму. Зазвичай на поясах скафандрів висіло по три запасні обойми до бластера. Але в нього не виявилось жодної. Хтось не подбав укомплектувати скафандр.

Джонні дрейфував до астероїда. Поки що він рухався дуже повільно, але рано чи пізно гравітація космічної скелі підхопить його. Капітан розумів, що поверхні йому не досягти - сили тяжіння на це не вистачить. Він почне обертатися навколо астероїда по орбіті, перетвориться на ще один супутник кам'яної брили, що виділяє блакитне сяйво. Нарівні з мертвими кораблями.

Він заплющив очі і спробував відігнати геть виразне бачення власного майбутнього. Можна, міркував він, відкинути в потрібному напрямку пістолет, це додасть додаткового імпульсу. Ще можна розстебнути пояс з інструментами і відправити його туди ж. Однак усе це марно. До астероїда надто далеко. Капітану

Лоджу не залишалось нічого, окрім як чекати неминучої смерті.

Життя і смерть у космосі! Джонні коротко й гірко розсміявся. У міжпланетному просторі є життя, що б там не стверджували скептики. Космічні тварюки і невидима істота там, на кораблі... І бог знає, які ще форми життя. Життя, яке намагається триматися ближче до поясу астероїдів і час від часу здійснює паломництво до блакитного полум'я на вершині загадкової піраміди.

Можливо, це життя має в основі своїй кварц. А можливо, й ні, інакше як пояснити миттєве займання тканин при влучанні з бластера. Ймовірно, тут відбуваються якісь міжзоряні хімічні процеси, про які навіть не підозрюють земні вчені.

Міфи космосу... Історії, які розповідають божевільні рудокопи з астероїдів, коли повертаються додому з довгих мандрівок. Виявляється, все це правда. Полум'я, яке горить на вершині піраміди. Полум'я, яке дає нове життя і нові тіла. Можливо, полум'я - безмовний хранитель усього життя всередині Сонячної системи. Можливо, воно і є та сама велика і вічна "іскра життя", яка горить у всякій істоті. І поки полум'я горить, у Сонячній системі існує життя. А коли згасне - воно зникне. Радіація, яку полум'я випромінює, пронизує всю Сонячну систему, вдихаючи в неї життя.

Джонні знову розсміявся. Може, він уже божеволіє? Що ж, тим легше буде вмирати. Тут, в порожнечі, простіше зрозуміти, простіше повірити своїм очам, простіше прийняти істину.

Скоро народиться новий міф. Міф про музику. Скринька внизу гратиме й гратиме... Можливо, доти, доки не згасне сине полум'я. Лорелея космосу, сирена астероїда!

Музика, яка зачаровує монстрів... Можливо, існує - має існувати! - якийсь зв'язок між скринькою і полум'ям, скринькою і моторошними тварюками. Якщо кому-небудь вдасться розгадати, в чому ж він полягає, він дізнається відповіді на безліч запитань. Але капітану Лоджу їх дізнатися не судилося. Тому що він загине в космосі, і всі питання помруть разом із ним.

Раптом у долині піраміди блимнув червоний вогник. Згас, потім спалахнув знову - витягнута червона іскорка, що здіймалася все вище й вище. Джонні втупився на неї,

затамувавши подих і не наважуючись повірити своїм очам. Тонкий вогняний олівець упевнено набирав висоту, дедалі більше віддаляючись від кам'яної брили астероїда.

Хтось використав бластер, як ракетний двигун, щоб прийти на допомогу Джонні!

Джордж! Старий добрий Джордж!

- Джордж! Гей, Джордж! - закричав Джонні, збожеволівши від радості.

Але кричати було безглуздо. Джордж нічого не почує. Другий пілот вчинив нерозважливо і нерозумно, коли вирушив на пошуки капітана. Космос темний і безмежний, а людина - така мала. Джордж ніколи не знайде його. Ніколи.

Однак червоний вогник прямував прямо до Джонні. Джордж знав, куди летіти. А потім капітана осінило: ліхтар на шоломі! Ну звісно!

Джонні зрозумів, що врятований. Від полегшення сили зовсім залишили його. Утім, він усе одно нічого не міг вдіяти. Йому залишалося тільки чекати.

Червоний олівець швидко наближався. Іноді він зникав, але через кілька болісно довгих хвилин спалахував знову. Мабуть, це Джордж перезаряджав бластер.

Незабаром у світлі вогню, що виривається з бластера, Джонні вже вдалося розгледіти скафандр свого рятівника. Промінь трохи змінив напрямок - той, хто летів на виручку, скоригував курс і полетів прямо до капітана. Джонні відчинив обійми і приготувався зловити його. Зачекавши, коли Джордж наблизиться, він схопив його за пояс і притягнув до себе. Усередині капітанського скафандра пролунав скрегіт - металева рукавичка другого пілота вчепилася в його власний ремінь.

- Джордж, - сказав Джонні. - Чорт забирай, ти з глузду з'їхав. Але все одно дякую.

А потім лицьові щитки шоломів зішлись, і Джонні зміг розгледіти свого рятівника. Але ним виявився зовсім не Джордж. Це була Карен Франклін.

- Ти?! - вигукнув він.

- Довелося, - сказала Карен. - Джордж хотів летіти сам, але я веліла йому залишитися. Якби мені не вдалося дістатися до тебе... якби щось трапилося, він би що-небудь придумав і виручив нас. А я б не змогла. Тож рятувати тебе вирушила я.

- А даремно! Не треба було про мене турбуватися! - зло сказав Джонні. - Заслужив свою долю. Я знайшов відповідний корабель і спалив його. І аварійний бот разом із ним. Я знищив нашу останню надію.

- Стоп! - різко перебила його Карен, - Джонні Лодж, негайно припини базікати нісенітниці! Ми ще не програли. Я взяла запасні обійми. Навколо повнісінько покинутих кораблів, і ми можемо дістатися до них за допомогою бластерів!

Деякий час вони вперто дивилися один одному в очі через забрала шоломів. Потім Джонні трохи заспокоївся.

- Ти все така сама, Карен, - промовив він.

- І це все? Усе, що ти можеш мені сказати?

- Ні, - відповів він. - Не все. Я люблю тебе.

Джонні схилився над пультом управління і ретельно оглянув його. Корабель полетить. Звичайно, дорогою його, напевно, доведеться постійно підлатувати і підварювати, але, якщо в нього не влучить величезний метеор, усе буде нормально. Джонні виглянув в ілюмінатор і погрозив космосу кулаком. Йому здалося, що простір ехидно насміхався над ним у відповідь.

- Джонні! - почув він голос Карен. - Подивися, що я знайшла!

Джонні зітхнув і почав пробиратися через захаращену рубку в житловий відсік. Напевно, думав він, чергова знахідка - це якась старовинна книга або антикварні меблі. Минулого разу Карен відкопала підшивку стародавніх журналів п'ятсотлітньої давності і кіноапарат із зарядженою в нього стрічкою, яка, можливо, непогано збереглася.

Але він помилився. Це виявилася не книга і не антикваріат. Карен стояла біля люка

у вантажний трюм. Джонні квапливо підійшов ближче і заглянув униз. Трюм був сповнений мерехтливої руди. Руди, яка переливалася і виблискувала у світлі ліхтарів, укріплених на шоломах скафандрів. Незнайомої руди, хоча за час поневірянь Сонячною системою капітан Лодж встиг побачити чимало різних корисних копалин.

Він спустився трапом, підібрав шматок руди і придивився.

- Золото? - запитала Карен. - Срібло?

У Джонні перехопило подих.

- Ні те, ні інше, - відповів він. - Елемент-7.

- Елемент-7! - ахнула Карен, - Тут його вистачить на дюжину кораблів! Навіть більше!

У бортжурналі має бути записано, де цей вантаж було взято на борт. Можливо, на якомусь самотньому астероїді. А можливо, на одному з місяців Юпітера. Або навіть за межами Сонячної системи.

Джим Франклін не був першовідкривачем елемента-7. Безстрашні космопрохідці знайшли дивовижну руду давним-давно, п'ять століть тому, але дорогою додому з ними сталося нещастя. І донька Джима Франкліна, обшукавши трюми загиблого корабля, подарує світові давно загублений секрет родовища елемента-7.

- Ми побудуємо новий корабель, - пообіцяла Карен, - Ми організуємо нову експедицію і знайдемо поклад.

Джонні жбурнув шматок руди назад і встав.

- Іди-но в шлюз, - сказав він, - І посигналь Джорджу, щоб піднімався до нас. Він, напевно, уже зачекався там.

- Що ти збираєшся робити?

Джонні усміхнувся.

- Приготую це іржаве корито до старту. Щойно Джордж буде на борту, вирушаємо в дорогу. Ми доставимо на Землю найцінніший вантаж, який тільки доставляли з космосу.

7. Нечисть з космосу

Газета з барвистим описом найостанніших з безлічі кошмарних подій, які розігралися на Землі за останні шість місяців, пішла до друку. Заголовки кричали про те, що Шість Кутів, крихітне село в Пенсільванії, було знищено Кошмаром. Ще одна стаття на першій шпальті розповідала про Жах у долині Амазонки, який змусив наляканих тубільців піти вниз за течією річки. Інші статті оповідали про смерті, що трапилися там і сям, у яких звинувачували "Чорний Жах", як його називали.

Задзвонив телефон.

- Слухаю, - відгукнувся редактор.
- Вас викликає Лондон, - почувся у слухавці голос телефоністки.
- З'єднуйте.

Він упізнав Террі Мастерса, спеціального кореспондента. Трансатлантична телефонна лінія зовсім не спотворила його голос.

- Жах щосили нападає на Лондон, - повідомив Мастерс, - Їх тисячі, і вони повністю оточили Лондон. Усі дороги перекрито. Півгодини тому уряд оголосив у місті військовий стан. Здійснюються спроби організувати опір ворогові.

- Хвилиночку! - крикнув у слухавку редактор.

Він натиснув кнопку на столі, і за секунду дзвінок у відповідь підтвердив, що друкарський цех на зв'язку.

- Зупиніть машини! - у переговорну трубу наказав редактор, - Даємо інший матеріал на першу смугу!

- Добре, - слабо донеслося з труби, і редактор повернувся до телефону.

- А тепер давайте, - сказав він, і голос на тому кінці дроту забубонів, розповідаючи історію, яку ще за півгодини прочитав увесь світ і здригнувся в жахливому страху, переглядаючи сенсаційні заголовки.

- Вудс, - велів редактор "Прес" кореспондентові, - поїдьте і поговоріть із доктором Сайлесом Вайтом. Він зателефонував мені і попросив когось прислати. Це якось пов'язано з Жахом.

Генрі Вудс без жодного слова піднявся з крісла і вийшов із кабінету. Коли він проходив повз телеграфний апарат, той з методичною повільністю, що зводить з розуму, вистукував історію падіння Лондона. Лише півгодини тому з нього зійшли "блискавки" про напад на Париж і Берлін.

Вудс вийшов на вулицю, захарашену переляканими представниками людського роду. Шість місяців кошмару, численних загадкових смертей, винищення сіл, довели землян до краю. Тепер, коли Жах заволодів Лондоном, а Париж і Берлін відчайдушно боролися за життя, весь світ збожеволів від страху.

На кожному розі проповідники провіщали про кінець світу, приписуючи Жах волі Всевишнього, розгніваного загальною гріховністю, і переконували людей готуватися до вічності.

Щомиті очікуючи нападу Жаху, люди кидали роботу і збиралися на вулицях. Місцями рух було паралізовано по багато годин, практично жодні правила не діяли. Торгівля і транспорт занепали: на смерть перелякані люди тікали з великих міст, безуспішно намагаючись сховатися в сільській місцевості від смерті, що простувала країною.

З гучномовця на фасаді магазину музичних інструментів нісся екстрений випуск останніх звісток.

- Стало відомо, - розмірено читав диктор, - що приблизно десять хвилин тому припинилося будь-яке сполучення з Берліном. У Парижі відчайдушні спроби приборкати Жах виявилися марними. Вибухові речовини роздирають його на частини, але не знищують. Жах розлітається і тут же воз'єднується знову - не завжди в тій самій формі, що й раніше. Новий газ, один з найбільш отруйних, створених людством, не справив на цих істот жодного впливу. Електричні та теплові гармати не мали абсолютно ніякого ефекту.

В екстреному повідомленні, яке нам щойно передали з Риму, йдеться про те, що численний Жах був помічений з повітря на північ від міста. Схоже, в першу чергу вони нападають на столиці найбільших країн світу. З Вашингтона надійшло повідомлення, що до міста підтягнуто всі відомі оборонні засоби. Нью-Йорк також готується до...

Генрі Вудс проштовхувався крізь натовп, що тупцював перед гучномовцем. Гул збудження поступово змінювався мовчанням - німотою приголомшених людей, переляканою мовчанкою натовпу, що зіткнувся із силою, яку він не в змозі зрозуміти. Обложений світ із марною зброєю наготові стояв перед ворогом, якого ніхто не знав.

Кореспондент у розпачі почав озиратися в пошуках таксі, але зі зітханням покірності долі усвідомив, що жодна машина не проїхала б у такій тисняві. Трамвай, що загруз у потоці людей, які тіснилися й штовхалися навколо нього, стояв нерухомо - як символ поразки.

Схоже, єдиний із неосяжного моря охоплених страхом чоловіків і жінок, хто мав чітку мету, газетяр взявся торувати собі дорогу крізь натовпи, що загатили вулиці.

- Перш ніж перейти до суті справи, - через півгодини говорив доктор Сайлес Вайт, - давайте спершу ще раз згадаємо все, що нам відомо про цей так званий Жах. Розкажіть-но мені точно, що ви про нього знаєте.

Генрі Вудс неспокійно совався на стільці. Чому старий дурень не перейде прямо до справи? Шеф голову відірве, якщо цей матеріал не встигне в черговий номер. Він крадькома кинув погляд на циферблат. У запасі ще майже година. Можливо, у нього все-таки вийде. Якби тільки цей старий гриб перестав ходити околясами!

- Мені відомо рівно стільки ж, - зізнався він, - скільки й усім іншим.

Пронизливі очі сивого вченого пробуравили газетяра.

- Що саме?

Нічого не вдієш, зітхнувши, подумав Генрі. Доведеться танцювати під дудку старого хрича.

- Наскільки нам відомо, - почав він, - Жах з'явився на Землі приблизно шість місяців тому.

Доктор Вайт схвально кивнув.

- Ви дуже точно формулюєте факти, - зауважив він.

- Тобто?

- Ви говорите "наскільки нам відомо".

- Ну і що з цього?

- Потім зрозумієте. Продовжуйте, будь ласка.

Газетяреві раптом спала на думку неясна думка, що незрозуміло, хто в кого бере інтерв'ю: він у вченого чи вчений у нього.

- Уперше про їхню появу стало відомо, - продовжив Вудс, - ранньою весною. Тоді вони знищили невелике село в провінції Квебек. Усі його мешканці, за винятком жменьки тих, хто врятувався втечею, були виявлені мертвими - хтось убив їх і обгриз. Складалося враження, що людей зжерли дикі звірі. Біженці були самі не свої від страху і бурмотіли щось про чорні тіні, які посеред ночі напали з темного лісу на їхнє село.

Наступна згадка про них з'явилася приблизно через тиждень: у сільській глушині десь у Польщі вони вбили і зжерли мешканців кількох хуторів. Протягом ще одного тижня було знищено безліч сіл практично у всіх країнах світу. Із глибинки надходили чутки про вбивства, що кояться під покровом ночі, про чоловіків і жінок, які отримали жахливі каліцтва, про забиту худобу, про будинки, розгромлені якоюсь невідомою титанічною силою.

- Спочатку вони з'являлися тільки вночі, а потім, схоже, знахабніли й почали нападати навіть серед білого дня, причому їх стало більше.

Газетяр замовк.

- Ви це хотіли почути? - запитав він.

- Це тільки частина, - відгукнувся доктор Вайт, - але далеко не вся інформація. Який

вигляд має Жах?

- Ось з описом уже складніше, - сказав Генрі, - Судячи з повідомлень, вони мають найрізноманітніший вигляд. Одні великі, інші маленькі. Одні схожі на тварин, інші - на птахів або рептилій, треті приймають наймоторошніший вигляд, який тільки може породити уява істоти, що мешкає у світі, абсолютно чужому нашому.

Доктор Вайт піднявся, пройшовся кімнатою і став навпроти журналіста.

- Молода людина, - запитав він, - а ви самі припускаєте, що Жах прийшов до нас із абсолютно чужого світу?

- Не знаю, - відповів Генрі. - Мені відомо, що деякі вчені вважають, ніби вони прилетіли до нас із якоїсь іншої планети - можливо, навіть із якоїсь іншої сонячної системи. У всякому разі, на Землі ніколи ще не було нічого подібного. Вони завжди вугільно-чорного кольору і немов складаються з речовини, що нагадує дьоготь, - ну, знаєте, такі липкі на вигляд, бр-р. Зброя, що є в розпорядженні людей, не завдає їм жодної шкоди. Вибухівку проти них застосовувати без толку, реактивні снаряди теж. Вони спокійнісінько проходять крізь отруйний газ і їдкі хімікати і, схоже, отримують від цього задоволення. Хитромудрі електричні перешкоди виявилися марними. Висока температура цим тварюкам не страшна.

- Отже, ви теж вважаєте, що вони прилетіли з іншої планети або навіть з іншої сонячної системи?

- Я не знаю, що й думати, - зізнався Генрі. - Якщо вони прибули з космосу, у них мали б бути якісь засоби пересування, але тоді наші астрономи засікли б їх задовго до приземлення. Якщо ці засоби пересування маленькі, то їх має бути багато. Якщо ж транспорт один, то його розміри мають бути воістину грандіозними. Так чи інакше, вони не могли проскочити непоміченими. Ну, хіба тільки...

- Хіба тільки - що? - пожвавився вчений.

- Хіба тільки вони переміщалися зі швидкістю світла. Тільки в цьому разі вони залишилися б невидимими.

- Не просто невидимими, - пиркнув Вайт, - а неіснуючими.

Генрі хотів було поставити запитання, яке давно крутилося на язиці, але старий його випередив.

- Ви можете уявити собі четвертий вимір? - запитав він.

- Ні, не можу, - відповів Вудс.

- А предмет, у якого всього два виміри?

- Неясно.

Учений плеснув у долоні.

- Ось тепер ми підходимо до справи! - вигукнув він.

Генрі Вудс пильно подивився на співрозмовника. Старий хрич, мабуть, збожеволів. Який стосунок вимірювання мають до Жаху?

- Вам що-небудь відомо про еволюцію? - продовжував допитувати газетяра Вайт.

- Деяке уявлення маю. Це процес зростання - свого роду сходи, якими прості організми деруться вгору, поступово стаючи складнішими.

Доктор Вайт хмикнув і поставив ще одне запитання:

- Чи відомо вам що-небудь про теорію Всесвіту, що розширюється? Ви помічали, що все, що перебуває в досконалій рівновазі, має тенденцію виходити з-під контролю?

Генрі повільно піднявся на ноги.

- Докторе Вайт, - сказав він, - ви зателефонували в редакцію і сказали, що можете повідомити нам дещо цікаве. Я прийшов, щоб вислухати вас, але ви тільки й робите, що ставите запитання мені. Якщо у вас немає інформації, яку варто опублікувати в нашій газеті, то я, мабуть, піду.

Доктор простягнув руку, і Вудс помітив, що та злегка тремтить.

- Сядьте, хлопче, - велів він. - Розумію ваше нетерпіння, але я саме підійшов до суті моєї справи.

Газетяр послухався.

- Я розробив гіпотезу, - знову заговорив доктор Вайт, - і провів кілька експериментів, які, схоже, її підтверджують. Припускаючи, що гіпотеза правильна, я ставлю на кін свою репутацію. І не тільки її, але ще й життя кількох відважних людей, які цілком вірять у мене і мою теорію. Відверто кажучи, це не найголовніше, адже якщо я помилюся, світ приречений, а якщо матиму рацію, він буде врятований від повного знищення.

Вам ніколи не спадало на думку, що наші еволюціоністи могли помилятися, що сходи еволюції ведуть вниз, а не вгору? Теорія Всесвіту, що розширюється, думка, що все суще, вибите з рівноваги втратою енергії, що пришпорюється всесвітніми катастрофами, рухається до того часу, коли все занепаде, і космічний простір буде заповнений клубочком пилу світів, що зруйнувалися, підтверджують таку точку зору.

Сказане не стосується людського роду. Без сумніву, наша еволюція спрямована вгору: ми походимо від одноклітинних тварюк, що копошилися в мулі первісних океанів. За тим самим принципом, можливо, розвивалися й тисячі інших розумних видів на далеких планетах інших галактик. Однак ці приклади йдуть врозріз з основною еволюційною тенденцією всього космосу і є лише випадковими відхиленнями від загального курсу космічної еволюції, яка на тлі вічності є не більше ніж частка секунди на тлі мільйона років.

Отже, відкинувши ці варіанти як несуттєві, вважатимемо, що космічна еволюція рухається не у висхідному, а в низхідному напрямку: не від простого до складного, а, навпаки, від складного до простого.

Припустимо, життя і розум дегенерували. Як визначити, що така дегенерація мала місце? У чому вона могла проявитися? Яких змін зазнавало б життя, переходячи від однієї стадії до іншої? Яка була б природа цих стадій?

Учений, виблискуючи очима, подався вперед у своєму кріслі. Газетяр відповів просто:

- Поняття не маю.

- Господи! - вигукнув старий. - Та невже ви не розумієте, що справа у вимірах? Із четвертого виміру в третій, із третього в другий, із другого до першого, із першого до сумнівного існування або рівня, що перебуває поза межами нашого розуміння, або, можливо, до забуття і кінця життя. Чому б четвертому виміру не виникнути з п'ятого, п'ятому - з шостого, шостому - з сьомого... і так далі - аж до бог знає якого виміру?

Доктор Вайт помовчав, щоб дати співрозмовнику можливість усвідомити всю важливість його тверджень. Однак Вудс не виправдав покладених на нього надій.

- Але який стосунок це все має до Жаху? - запитав він.

- У вас що, зовсім немає уяви? - обурився старий.

- Ну, не знаю... По-моєму, є. Але я все одно не розумію.

- Ми маємо справу з вторгненням істот із четвертого виміру, - прошепотів старий із таким виглядом, ніби побоювався говорити вголос. - На нас напала форма життя, яка стоїть на сходах еволюції на один вимір вище, ніж ми. Кажу вам, ми боремося з ордою нечисті з космосу, яка за рівнем інтелекту незмірно перевершує людей. У тому, що стосується знання, між нами лежить прірва настільки широка і глибока, що вражає уяву.

Вони дивляться на нас як на тварин, якщо не на когось гіршого. Для них ми просто корм, щось придатне для їжі, як для нас - овочі, злаки і м'ясо домашніх тварин. Можливо, вони довгі роки стежили за розвитком людської раси, бачили, як

розростається життя в нашому світі, і клацали своїми жахливими щелепами, смакуючи задоволення. Вони дочекалися, поки стіл буде накрито належним чином, і тепер бенкетують.

Їхні думки та ідеали докорінно відрізняються від наших. Можливо, у нас із ними взагалі немає нічого спільного, за винятком первинної основи будь-якого життя: інстинкту самозбереження і необхідності харчуватися.

Можливо, вони прийшли сюди з власної волі. Я вважаю за краще думати так. Можливо, вони лише слідуєть за природним перебігом подій, підкоряються якомусь непорушному закону, встановленому невідомою нам вищою істотою, яка наглядає за космосом і вирішує, хто чи що має право на існування, а хто чи що - ні. Якщо це так, виходить, у мої міркування вкралася помилка, бо я вважав, що життя кожного рівня дегенерує разом із самим рівнем, що цей рівень підпорядковується тим законам еволюції, які керують життям на ньому. Я абсолютно переконаний, що це вторгнення - добре спланована кампанія, що якась раса з четвертого виміру знайшла спосіб пробитися крізь завісу сили, що відокремлює її рівень від нашого.

- Але чому ви впевнені, що ці істоти чотиривимірні? Я не бачу в них нічого такого, що передбачало б наявність додаткового виміру, - заперечив Генрі Вудс.

- Ну зрозуміло, вони тривимірні. Інакше вони не змогли б жити в нашому тривимірному світі. Ті двомірні об'єкти, які відомі нам, тільки ілюзії, проекції третього виміру. Як тіні. На одному конкретному рівні не можуть співіснувати різні виміри.

Щоб напасти на нас, їм довелося б розлучитися з одним виміром. Очевидно, вони це зробили. Можете уявити, якою неймовірною дурістю з вашого боку була б спроба напасти на двомірний об'єкт. Для вас він не мав би маси. Те саме вірно і для інших вимірів. І ще. Істота з будь-якого рівня не може заподіяти шкоди мешканцю вищого рівня. Цілком очевидно, що, хоча Жах втратив один матеріальний вимір, він, проте, зберіг певні якості четвертого виміру. Вони-то і роблять його невразливим для всіх засобів впливу, якими ми володіємо на нашому рівні.

Тепер газетяр, затамувавши подих, сидів на краєчку крісла.

- Але якщо все так, то в нас немає жодної надії. Що ми можемо зробити з цими тварюками? - ледь чутно запитав він.

Доктор Вайт присунув своє крісло ближче, і його пальці люто стиснули коліно співрозмовника.

- Хлопчику мій! - У голосі вченого чувся бойовий запал, - Ми повинні завдати їм удару у відповідь. І зробимо це! Ми вторгнемось на чотиривимірний рівень цієї нечисті!

Генрі Вудс схопився на ноги.

- Як? - вигукнув він, - Ви щось знайшли?

Доктор Вайт кивнув.

- Я знайшов спосіб перемістити тривимірний рівень у четвертий вимір. Ходімо, я вам дещо покажу.

Машина була величезною, але справляла враження нескладної конструкції: великий паралелепіпед, що стояв вертикально, з якогось дивного чорного металу, і паралелепіпеди меншого розміру, що примикали до нього з усіх боків. На верхівці великого паралелепіпеда було встановлено півсферу з якоїсь дивної речовини, що здалася Генрі схожою на матове скло. На одній стороні великого паралелепіпеда був пульт управління - на вигляд відносно простий: важіль, довга скляна панель, дві вертикальні трубки і три циферблати.

Поруч зі спорудою з п'яти паралелепіпедів на підлозі лежав обточений до опуклості диск з прозорого матеріалу, крізь який проглядала хитромудра плутанина дротяної сітки.

Прямо над ним зі стелі звисав ще один диск, але його опуклість була більш вираженою.

Дроти з'єднували диски між собою і тягнулися від них до прямокутної машини.

- Суть у тому, щоб правильно застосувати дві сили: електричну і силу тяжіння, - гордо пояснив доктор Вайт. - Належним чином прикладені, вони перетворять тривимірний рівень на чотирирівимірний. Щоб повернути об'єкт на тривимірний рівень, використовується зворотний процес. Принцип роботи машини...

Доктор Вайт ледь не пустився в розлогі пояснення, але погляд на годинник сказав Генрі, що номер ось-ось відправлять у друк, і газетяр не дозволив старому піти далеко вбік від теми.

- Зачекайте, - сказав він. - Ви пропонуєте відправити істоту з третього виміру в четвертий? Але хіба вона зможе там перебувати? Ви самі щойно сказали, що на кожному конкретному рівні може існувати лише один вимір.

- Ви нічого не зрозуміли, - рявкнув доктор Вайт. - Я не відправляю об'єкт із третього виміру в четвертий, а перетворюю тривимірну істоту на чотирирівимірну. Я додаю вимір - і істота автоматично переміщується на інший рівень. Я повертаю еволюцію назад. Третій вимір, у якому ми зараз існуємо, мільйони ер тому розвинувся з четвертого. Я відправляю об'єкт назад, через ці мільйони ер, на рівень, схожий на той, на якому незмірно давно мешкали його предки.

- Але, господи боже мій, чому ви так упевнені в успіху?

Очі доктора блиснули, і він потягнувся до дзвінка.

Слуга з'явився майже миттєво.

- Приведіть собаку, - рявкнув старий.

Слуга зник.

Доктор Вайт повернувся до Генрі.

- Молодий чоловіче, зараз ви зрозумієте, чому я переконаний в успіху експерименту. Я вже відправляв кішок і собак у четвертий вимір і благополучно доставляв їх у цю кімнату. А тепер продемонструю вам, як це відбувається. Запевняю вас, те ж саме я можу робити і з людьми.

З'явився слуга з маленьким песиком на руках.

Учений підійшов до пульта управління дивною машиною.

- Давайте,

Джордж, - сказав він.

Слуга, очевидно, вже давно працював зі старим і без пояснень зрозумів, що від нього вимагається. Він підійшов впритул до диска на підлозі й завмер. Собака тихенько заскулив, немов відчувши щось недобре.

Старий учений повільно повернув важіль праворуч, і тієї самої миті кімнату наповнив слабкий гул, який миттєво перетворився на оглушливий рев, щойно Вайт підняв важіль. З обох дисків вдарили дивні снопи блакитного світла, які перетнулися посередині й утворили світну фігуру у формі пісочного годинника.

Світло не переливалося і не виблискувало. Воно здавалося різким і колючим, і Вудс відчув неймовірну міць, що виходила від дивних блакитних променів. Як сказав старий? Перетворити істоту з третього виміру на істоту з іншого виміру? Так, тут без сили не обійтися.

Під його здивованим поглядом слуга зробив крок уперед і кинув песика прямо в сноп світла. Буквально на мить промайнувши в прозорому блакитному потоці, нещасне створіння зникло.

- Дивіться в кулю! - закричав старий.

Генрі підкинув очі до півсфери на верхівці машини...

І ахнув.

Усередині кулі, в самому її матовому серці, світилася картина, від якої голова у Вудса пішла обертом. Жодна людина не змогла б уявити те, що постало очам газетяра. Це було спотворене зображення химерного пейзажу, подібний до якого навряд чи існував на землі.

- Четвертий вимір, сер, - пояснив слуга.

- Ні, - поправив його старий, - Це лише тривимірний образ четвертого виміру - всього лише проекція, тінь, що дає нам уявлення про четвертий рівень.

Чорна пляма почала повільно затягувати пейзаж. Мало-помалу вона набула певної форми. Це спантеличило репортера. Пляма здавалася знайомою і була живою - вона рухалася. Вудс готовий був заприсягтися, що вже десь бачив її.

- А це, сер, той самий собака, - наважився зауважити Джордж.

- Був собака, - знову поправив його доктор Вайт. - Один бог знає, на що він перетворився тепер.

Він обернувся до газетяра.

- Вам достатньо доказів? - поцікавився він.

Генрі кивнув.

Учений повільно потягнув важіль. Рев вщух, світло померкло, проекція всередині півсфери стала розпливчастою.

- Як ви збираєтесь це використовувати? - запитав газетяр.

- У мене є дев'яносто вісім добровольців, які погодилися, щоб я спроектував їх у четвертий вимір, де вони зможуть розшукати істот, які напали на нас, і відплатити їм тим самим. Вони вирушать туди за годину.

- Де у вас телефон?

- У сусідній кімнаті.

Репортер вискочив за двері. Світло між двома дисками зовсім згасло, і на нижньому з'явився маленький песик. Стиснувшись у грудочку, він тремтів усім тілом і тихенько поскулював.

Вайт наблизився до диска, підняв тварину на руки й погладив по шовковистій голівці.

- Гарна собачка...

Маленька істота пригорнулася до нього, поступово заспокоюючись, уже починаючи забувати те моторошне місце, звідки щойно повернулася.

- Усе готово, Джордже? - запитав старий.

- Так, сер. Люди рвуться в бій, - відповів слуга і додав: - Якщо хочете знати мою думку, хлопці що треба...

- Це такі сміливці, яких ще не бачила Земля, - м'яко зауважив учений, - Кожен із цих шукачів пригод часто дивився в обличчя небезпеці й жодного разу не здригнувся. Природжені бійці. Єдине, про що я шкодую, це про те, що не вдалося набрати побільше їм подібних. Тисяча таких хлопців взяли б гору над будь-яким супротивником. На жаль. Всі інші претенденти на участь в експерименті виявилися боягузливими дурнями. Вони вирішили, що я старий, який вижив з розуму, і сміялися мені в обличчя. Мені! Єдиному, хто стоїть між ними і Жахом, і може врятувати їх від цілковитого знищення, - Його голос піднявся майже до крику, але потім знову повернувся до нормального тону: - Можливо, я посилаю дев'яносто вісім відважних героїв на вірну загибель. Але щиро сподіваюся, що це не так.

- Ви ж у будь-яку хвилину можете повернути їх назад, сер, - зауважив Джордж.

- Так-так, звісно, - не надто впевнено пробурмотів старий.

На порозі з'явився Генрі Вудс.

- Коли ми починаємо? - поцікавився він.

- Ми? - вигукнув учений.

- Ну так. Невже ви думаєте, що я залишуся осторонь? Боже, це ж найбільша сенсація всіх часів! Я збираюся взяти участь у цій експедиції як спеціальний військовий кореспондент.

- Вони повірили? Вони напишуть про це? - вигукнув учений, вчепившись у рукав газетяра.

- Ну, редактор спочатку поставився скептично, але, після того як я заприсягся всім, чим тільки міг, що це правда, погодився опублікувати матеріал. Тільки не розраховуйте, що заради нього затримують тираж.

- Цього я не очікував. Я просто ризикнув. І майже не сумнівався, що вони теж наді мною посміються.

- То коли ми починаємо? - нагадав Генрі.

- Ви говорите серйозно? Ви справді маєте намір приєднатися до тих хлопців? - недовірливо запитав старий.

- Ще й як! Спробуйте мене зупинити.

Доктор Вайт глянув на годинник.

- Ми починаємо рівно через тридцять чотири хвилини.

- Десять секунд.

Джордж із годинником у руках карбував слова, і сама їхня рубана чіткість видавала хвилювання, що переповнювало його.

Блакитне світло з шипінням металося від диска до диска, кімната здригалася від гуркоту машини, перед якою стояв доктор Вайт. Він тримався за важіль і не зводив погляду з приладів.

Люди, яким належало переміститися в інший вимір, щоб розшукати там невідомого ворога і битися з ним, вишикувалися в чергу перед диском. Очолював стрій високий чоловік із кучерявими руками-кувалдами, обвітреним обличчям і скуйовдженою копицею волосся. Слідом за ним стояв маленький задиристий кокні... Генрі Вудс був у черзі п'ятим. Дехто зі строкатої компанії шукачів пригод, розуміючи, що в третьому вимірі перебувати їм залишилося не більш як кілька секунд, явно боявся. Усі ці люди відгукнулися на загадкове оголошення, вельми приблизно уявляючи собі, що належить робити, проте безстрашно погодилися виконати запропоновану роботу. Так, для них це була робота, нехай і дивовижна. І вони взялися за неї, як бралися у своєму житті за інші, настільки ж небезпечні, хоча й не настільки незвичайні.

- П'ять секунд, - відрубав Джордж.

Тепер важіль було піднято. У молочному серпанку півсфери показався жакливо спотворений пейзаж. Світло стало різким, колючим, шипіння перетворилося на вереск. Машина рівномірно гуркотіла, справляючи враження жакливо потужного пристрою.

- Час!

Високий чоловік зробив крок уперед. Його нога ступила на диск. Другий крок - і його огорнуло блакитне світло, третій - і чоловік зник. Маленький кокні пішов за ним.

Відчуваючи, що ось-ось здадуть нерви, Генрі рушив слідом за четвертим чоловіком. Йому було смертельно страшно, хотілося вискочити з черги і втекти світ за очі - подалі від цього холодного, байдужого світла. На його очах троє людей увійшли в перехрестя блакитних снопів, замерехтіли - і немов випарувалися. На диск ступив четвертий.

На лобі у Вудса виступив холодний піт. Немов робот, він поставив ногу на диск. Номера четвертого вже й слід прохолов.

- Давай жвавніше, приятелю, - рявкнув за його спиною наступний доброволець.

Генрі зробив крок, спіткнувся об край диска і полетів головою вперед у колону світла.

Його охопив пекучий жар, який наступної ж миті змінився настільки ж палючим холодом. Немов чиясь велетенська рука раптом на секунду придавила Вудса до диска, а потім йому здалося, що тіло розширюється, вибухає і, розлітаючись на частини, розлітається в різні боки...

Він відчув твердий ґрунт під ногами, широко розплющив очі й побачив чужу землю - забарвлений у похмурі тони край безмежних сірих пусток і чорних стрімчаків, що нависають. У пейзажі, що розкинувся перед ним, було щось неправильне - щось невловиме, важковизначуване.

Він озирнувся навколо, очікуючи побачити інших. Нікого! Він був абсолютно один у цьому похмурому, безрадiсному краю. Сталося щось жахливе! Невже тільки він благополучно дістався з третього виміру? Невже сталася якась моторошна аварія? І він тепер один?

Його охопила раптова паніка. Якщо щось сталося, якщо всі інші десь в іншому місці, чи не вийде так, що машина не зможе повернути його назад, у його власний вимір? Що, якщо тепер він приречений вічно стирчати на цьому жахливому четвертому рівні?

Він глянув на своє тіло і збентежено скрикнув.

Ні, ця безглузда карикатура, кошмарна, огидна грудка плоті, щось на кшталт фантазмагоричного чудовиська, підглянутого у снах божевільного, не могла бути його тілом!

Однак ця потворність існувала наяву. Руки - хоча насправді додатки, що з'явилися на їхньому місці, були лише чимось на кшталт рук, служили для тих самих цілей, що й руки в третьому вимірі, - сказали йому те саме. Він став істотою четвертого виміру, але його чотиривимірний мозок ще не перебудувався повністю на чотиривимірні думки і продовжував чіплятися за непокірні залишки колишнього, тривимірного, мислення. Він поки що не володів своїми чотиривимірними очима і бачив усе, що його оточувало, крізь каламутну призму мільйонів ер тривимірного існування. Так, картина була набагато виразнішою, ніж у півсфері в лабораторії доктора Вайта, але він не зможе ясно розгледіти її, доки розум остаточно не позбудеться впливу третього виміру. А на це, ймовірно, потрібен час.

Він обмацав своє незвичне тіло додатками-руками і виявив горби м'язів, що перекочуються, потужні сухожилля, міцну, пружну плоть. Відчуття здоров'я нахлинуло на нього, і він заурчав, як тварина - як тварина з цього жахливого четвертого рівня.

Але жахливі звуки, що зірвалися зі слинявих губ, видавав не він, а голоси безлічі людей.

І тільки тоді до нього нарешті дійшло, що він зовсім не один. Тут, у цьому потворному тілі, зосередилися тіла, розуми, сила і дух усіх інших дев'яноста восьми учасників експерименту. У четвертому вимірі всі мільйони тривимірних об'єктів становили єдине ціле. Можливо, частина третього виміру, звана Землею, розвинулася - чи виродилася? - з якогось фрагмента четвертого виміру, що розпадається. Повернувшись на четвертий рівень, третій вимір автоматично підкорився загадковим законам еволюції і прийняв форму рівня-прабатька, неймовірно далекого від раси його нащадків. Він більше не журналіст Генрі Вудс, а сутність, яка в незапам'ятні часи породила на світ третій вимір. І він не один, бо містить у собі тіла й душі інших синів цієї давньої сутності.

Він відчув, що росте, відчув, як тіло збільшується в розмірах і наповнюється життєвою силою тих, хто кинувся в колону світла в лабораторії, щоб повернутися сюди і злитися з ним воєдино.

Утім, тіло не належало одноосiбно йому. Розум був не лише його розумом. Відтепер цей займенник відносився до загальної суми всіх добровольців, які

погодилися на експеримент доктора Вайта.

Раптово його охопило нове почуття - відчуття завершеності, чудової фізичної форми. Він зрозумів, що остання з дев'яноста восьми осіб ступила на диск і всі вони зараз зібралися тут, у цьому велетенському тілі.

Тепер його зір прояснився. Подробиці пейзажу, що вислизнули від його уваги раніше, тепер стали впізнаваними. Жахливі думки миготіли в мозку - важкі, похмурі, чорні думки. Пейзаж почав здаватися йому знайомим, уже колись баченим, рідним. Явища, які здавалися б немислимыми розуму з третього виміру, сприймалися як звичайнісінькі. Він нарешті здобув чотиривимірний зір, у мозку роїлися чотиривимірні думки.

У свідомість просочилися спогади, і його наповнили видіння: похмурі печери, осяяні пекельним полум'ям, безмежні моря, що безжально жбурляли хвилі заввишки в милю, на кручі, що здіймаються до навислих небес. Він згадав буру пустелю, засіяну червоними валунами, сріблясті скелі з каміння, що виблискуює, як метал. І десь у глибинах пам'яті виникло раptom щось іще - невиразно знайоме відчуття, в якому змішалися ненависть, всепоглинаюча пристрасть і пекуча жага крові якоїсь іншої істоти.

Він більше не був складовим організмом, складеним з мешканців третього виміру, а перетворився на істоту з іншого рівня, яку охопила пристрасна ненависть і непереборне бажання помститися. І раптово він зрозумів, хто і чому сколихнув у його душі ці почуття. Усвідомив і те, що істота, на яку вони спрямовані, десь поруч. Велетенські кулачищи стиснулися і знову розправилися.

Яким чином це стало йому зрозуміло? Можливо, завдяки якійсь здатності, притаманній мешканцям вищого рівня, але абсолютно не властивій землянам? Згодом він не раз ставив собі це питання, проте в ту мить знав лише, що десь зовсім поруч бродить заклятий ворог, і не намагався відшукати джерело цієї впевненості.

Бурмочучи щось говіркою, яку істота з третього виміру визнала б цілковитою нісенітницею, палаючи люттю, що червоною завісою застеляла свідомість, він попрямував схилом до безплідної рівнини, і від велетенських кроків, що неухильно наближали його до мети, здригалася земля.

Біля підніжжя пагорба він зупинився, і з горла вирвалося зухвале гарчання, що змусило похитнутися кручі навколо пустки. Скелі, немов передражняючи, відлунням відбили загрозливий рев.

І знову він заревів, виливаючи в цьому звуці пекуче презирство до ворога, який нишпорив десь поблизу.

І знову скелі відбили його виклик, але цього разу відлуння, що оголосило пустку, потонуло в іншому страхітливому крику...

У дальньому кінці пустки з'явилася велетенська постать. З гнівним гарчанням істота рушила йому назустріч, незграбно переставляючи потворні, безформні ноги. Незважаючи на криву ходу, вона стрімко наближалася і одну за одною вивергала жахливі погрози.

Зовсім трохи не дійшовши до супротивника, велетень зупинився, і лише тоді в його очах зажеврило усвідомлення.

- Ти Мал-Шафф? - проревів він своєю гортанною мовою, і на потворному обличчі відбилися здивування і переляк.

- Так, я Мал-Шафф, - пророкотав непроханий гість. - Згадай, Оуглат, той день, коли ти знищив мене і мій рівень. Я повернувся, щоб помститися. Розгадав загадку, про яку ти навіть не підозрював, і прийшов. Ти, дурень, і увити не міг, що, пославши своїх поплічників годуватися на інший рівень, знову напав на мене. І я тут для того, щоб убити тебе.

Оуглат кинувся на нього, і той, хто колись був Генрі Вудсом, газетярем, і ще дев'яносто вісьмома чоловіками, але тепер став Мал-Шаффом з четвертого виміру, кинувся назустріч ворогові.

Мал-Шафф відчув силу Оуглата, відчув гострий біль від удару велетенського кулака і змахнув жахливими руками, цілячи прямо в усмінене обличчя супротивника. Його кулаки врізалися в тверду плоть, і кістки під ними затріщали і подалися.

Ніздрі Мал-Шаффа наповнилися жахливим смородом смердючого подиху ворога і його немитого тіла. Він хитнувся на викривлених ногах, ухилився від потужного стусана і, кинувшись уперед, ткнув відстовбурченим великим пальцем суперникові в око.

Оуглат завив від болю і, нагнувши голову, кинувся на супротивника. Мал-Шафф відскочив назад, і його шишкуватий кулак грізно викинувся вперед, назустріч розлюченому ворогові, чії скорчені пальці тягнулися до його горла, а гострі пазури полосовали плечі. У розпачі він ударив, і Оуглат шкереберть відлетів убік. Одним стрімким кроком Мал-Шафф скоротив відстань, що розділяла їхню відстань, і з розмаху встромив кулак прямо в слиняву пащу Оуглата. Люто тіснячи ворога, який ледве тримається на ногах, він молотив кулаками немов кувалдами. Зрештою Оуглат похитнувся і ниць звалився на пісок.

Мал-Шафф кинувся на поваленого ворога і наподдав йому пазуристою ногою, безжально роздираючи плоть. У цій сутичці не було й мови про гру за правилами, про милосердя ніхто навіть не заїкнувся. Йшла нещадна битва не на життя, а на смерть; пощади бути не могло.

Повалене чудовисько завило, але виття обірвалося: моторошні щелепи з гострими іклами зімкнулися на тілі Мал-Шаффа, кігті в пошуках опори впилися глибоко в плоть.

Мал-Шафф, у свідомості якого вирував приголомшливий вихор дивних емоцій, обсипав супротивника убивчими ударами, рвав і шматував його кігтями. Вони каталися по піску, немов два титани, що зійшлися в поєдинку, і над місцем смертельної битви зависла густа хмара пилу.

У розпачі Оуглат, доклавши всю свою силу до останньої краплі, розірвав хватку супротивника і відкинув його вбік.

Два чудовиська схопилися на ноги з налитими малиною люттю очима і крізь хмару пилу буравили одне одного ненависними поглядами.

Рука Оуглата повільно підбралася до грізного чорного циліндра, що висів на ремені біля пояса. Потворні пальці обхопили зброю, і велетень навів її на Мал-Шаффа. Губи його розтягнулися, і обличчя спотворила огидна усмішка.

Стиснувши кулаки, Мал-Шафф спостерігав, як величезний палець ворога повільно натискає кнопку на циліндрі. Страх пригвоздив його до землі, тоді як на задвірках свідомості якийсь слабкий голос марно намагався пояснити весь жах незрозумілої штуки, що її тримав у руках Оуглат.

Потім із циліндра, немов гвинтоподібний стовп пари, вирвалася різнобарвна спіраль. Вона з усього розмаху вдарила в груди Мал-Шаффа, і в цю мить він помітив у червоних очах Оуглата мерзенну іскру радості.

Там, куди влетіла спіраль, захищало, але нічого не сталося. Дивно. Адже він так боявся цієї зброї і був упевнений, що вона передвіщає жахливу загибель, однак відчував зараз лише відчуття легкого пощипування.

Якусь частку секунди Мал-Шафф стояв стовпом, потім зірвався з місця і, розкинувши руки, рушив на Оуглата. З його горла полилися моторошні звуки - мова мешканців четвертого виміру:

- Хіба я не казав тобі, підлий син Саргоута, що розгадав загадку, про яку ти ніколи не підозрював? Хоча ти давним-давно знищив мене, я повернувся. Кидай свою

нікчемну зброю. Я з нижчого виміру і тому невразливий для твого знаряддя знищення. Ах ти жирний...

Він вибухнув потоком гидот, які ніколи не могли б спасти на думку істоті з третього виміру.

Оуглат, кожна риса обличчя якого була спотворена страхом, відкинув зброю і, розвернувшись, незграбно шкандибає геть рівниною.

Мал-Шафф кинувся за ним.

Мал-Шафф упевнено наздоганяв Оуглата і, коли їх розділяло всього кілька кроків, зумів схопити ворога за ноги.

Обидва впали на землю, але падіння змусило Мал-Шаффа розтиснути пальці, і обидва схопилися на ноги практично одночасно.

Пустку оголосив горловий рев, і між високими стрімчками заметушилося відлуння. Тепер усе вирішувала тільки сила. Від зубодробильних ударів, якими обмінювалися противники, вкривалася синцями плоть і тріщали кістки. Коли ті, хто бився, кидалися в напад або намагалися втекти від удару, масивні ноги залишали в піску глибокі борозни. Кров - кров істот із четвертого виміру - вкривала тіла обох і забарвлювала пісок у свій моторошний відтінок. Піт струмував струмками, дихання виривалося переривчастими поштовхами.

Мертве сонце повзло по пурпуровому небу, а ці двоє все ще билися одне з одним: Оуглат із стародавніх і Мал-Шафф, відроджений із мертвих. То була битва велетнів, що затьмарювала навіть титанічні сутички давним-давно забутих богів і героїв з тих часів, коли тривимірна Земля була ще юною.

Мал-Шафф не мав уявлення про час. Їхнє єдиноборство могло тривати і секунди, і години. Здавалося, минула вже ціла вічність. Він намагався битися за правилами, але в нього нічого не вийшло. У той час як одна частина його прагнула ухилитися від суперника, чекати, коли той відкриється, а доти берегти сили, інша частина гнала його вперед, примушувала невпинно молотити ненависне чудовисько, що зійшлося з ним у сутичці.

Складалося враження, що Оуглат збільшується в розмірі, стає більш моторним, набуває все нових і нових сил. Його удари ранили все болючіше, а точно завдати удару по ньому ставало все важче.

Але Мал-Шафф, пригнувши голову і невтомно працюючи кулаками, наполегливо намагався дістати ворога. Здавалося, чим сильнішим і більшим стає Оуглат, тим стрімкіше слабшає і зменшується в розмірах він сам.

Це було дуже дивно. Оуглату теж давно пора видихнутися. Його удари мали б стати менш точними, а рухи повільними й незграбними.

Однак нічого подібного не відбувалося. Оуглат ріс, безсумнівно черпаючи сили з якогось загадкового джерела. У його тіло звідкись текла свіжа енергія. Але звідки?

Величезний кулак вривався в щелепу Мал-Шаффа. Його відірвало від землі, і за мить він уже летів по піску.

Відчайдушно хапаючи ротом повітря, надто виснажений, щоб піднятися назустріч ворогові, який чорною горою маячив за хмарою пилу, Мал-Шафф раптом зрозумів, з якого джерела Оуглат поповнює запас сил. Він відкликав своїх поплічників із третього виміру! І ті, повертаючись у тіло свого прабатька, вливали в нього все нову й нову міць!

Це кінець, подумав Мал-Шафф, але через силу піднявся на ноги, щоб відбити напад свого споконвічного ворога. З бойовою піснею на губах, незмірно стародавньою зловісною піснею смерті, яка спливла в його пам'яті крізь туманну товщу незліченних тисячоліть, він завдав убивчого удару прямо в приголомшене обличчя Оуглата, який мчав на нього...

Молочно-біла сфера на верхівці машини в лабораторії доктора Вайта сяjala м'яким світлом, і всередині неї боролися дві фігурки.

Перед машиною, не знімаючи рук із пульта, стояв доктор Сайлес Вайт. За спиною у нього стовпилися журналісти і фотографи.

Уже кілька годин минуло відтоді, як дев'яносто вісім осіб - дев'яносто дев'ять, рахуючи Генрі Вудса, - увійшли до колони пронизливого блакитного світла і були переміщені крізь невимірну товщу часів на інший рівень існування. Усі ці години старий учений простояв як бовдур перед своєю машиною, не зводячи очей із кулі.

Вікно було відчинене, і з вулиці долинав голос торговця газетами: "Прес" опублікувала найбільшу сенсацію всіх часів. Телефон надривався, і Джордж зняв слухавку. У двері кілька разів подзвонили. Старий слуга з безпристрасним виразом обличчя ввів у кімнату журналістів, які засипали його незліченними запитаннями. Джордж відповідав коротко, не повідомляючи жодних подробиць. Репортери ледь не побилися за право скористатися єдиним телефоном у будинку, і врешті-решт стали тягнути жереб. Дехто побіг до сусідів, щоб зателефонувати від них.

Прибули фотографи, заблискали спалахами і заклацали камерами. У кімнаті творилося щось неймовірне. У ті рідкісні миті, коли телефоном не розмовляв хто-небудь із журналістів, апарат заливався пронизливими трелями. Владні голоси вимагали доктора Сайлеса Вайта. Джордж, не зводячи погляду з господаря, рівним тоном відповідав, що доктор Сайлес Вайт зайнятий і його не можна турбувати.

З вулиці долинав гортанний шум тисяч голосів. Будинок осаджували сотні охоплених страхом людей, і всі погляди були прикуті до вікон лабораторії доктора Сайлеса Вайта. Ланцюжки поліцейських ледь стримували натиск натовпу.

- Чому вони так повільно рухаються? - запитав один репортер, дивлячись на півсферу. - Дивіться, ледве ворухаться. Схоже на сповільнену зйомку.

- Це ілюзія, - відповів доктор Вайт. - Судячи з усього, між нами і четвертим виміром існує різниця в часі. Там він має текти повільніше. Можливо, причина в тому, що четвертий рівень набагато більший за третій. Насправді ті двоє люто б'ються. Це смертельна битва! Дивіться!

Гротескна рука однієї з фігур у димчастій півсфері повільно потягнулася вперед і поповзла, націлена в голову іншої фігури. Друга фігура так само повільно відхилилася вбік - занадто повільно. Кулак продовжував неспішно рухатися в тому самому напрямку і врешті-решт торкнувся голови, а тіло нападника плавно подалося в бік супротивника. Голова іншої дивної істоти неприродно вивернулася, відхилилася назад, і вона неквапливо перекинулася.

- Що каже Вайт?.. Та невже ви не можете вичавити з нього якусь заяву? Він мовчить? Гарненький же з вас репортер, якщо ви не здатні розв'язати людині язик. Запитайте його про Генрі Вудса. Складіть репортаж про те, як Вудс увійшов у блакитне світло. Запитайте Вайта, скільки ще це триватиме. Чорт забирай, та зробіть же хоч що-небудь! І не відривайте мене від справ доти, доки у вас не буде на руках справжнього матеріалу! Так, я сказав - справжнього матеріалу! Ви що, погано чуєте? Заради бога, роздобудьте хоч якусь цінну інформацію!

Редактор жбурнув слухавку.

- Брукс! - рявкнув він. - Зв'яжіться з військовим міністерством у Вашингтоні. Запитайте, чи мають намір вони підтримати Вайта. Давайте, ворухіться. За справу! Як із ними зв'язатися? Поняття не маю. Зв'яжіться - і все. Та швидше!

Друкарські машинки скрекотіли немов дозвольні кумочки, перекриваючи гул, що стояв у редакції. Навколо снували кур'єри, стискаючи в брудних руках білі аркуші паперу. Телефони дзвонили вроздріб, і в сизому диму від трубок і цигарок чулися різкі голоси змоклих журналістів, які гарячково втілювали в слова разючі події, що

стрясали світ.

Редактор, без краватки, розстебнувши воріт сорочки і закотивши по лікоть рукава, барабанив пальцями по столу. Останню добу в редакції коїлося справжнє безумство, і він ні на хвилину не покидав свого крісла. Він смертельно втомився. Коли видасться вільна хвилинка, коли напруга спаде, він засне як убитий. Але зараз збудження підтримувало його на ногах. Треба працювати. Таких новин світ не пам'ятав. Кожна нова замітка означала необхідність верстати все заново, готувати ще один екстрений випуск. Навіть зараз друкарські машини працювали на повну потужність, а газети, на яких ледь висохла друкарська фарба, за дві секунди розхапувала публіка.

У відділ міських новин, розмахуючи аркушем паперу, увірвався чоловік і поклав аркуш перед редактором. Усі, хто перебував у кімнатці, немов відчувши щось незвичайне, скупчилися навколо.

- Щойно прийшло, - видихнув чоловік.

Це було телеграфне повідомлення:

"Рим. Чорний Жах відступає по всьому фронту. Хоча він, вочевидь, так само невразливий для будь-якої відомої людям зброї, облогу з міста практично знято. Причина невідома".

Редактор пробіг текст очима.

Далі йшло ще одне повідомлення:

"Мадрид. Чорний Жах, який останні два дні оточував місто кільцем темного кошмару, рятується втечею, стрімко зникаючи..."

Редактор натиснув на кнопку. Почувся дзвінок у відповідь.

- Набірний цех, - крикнув він, - готуйте нову першу смугу. Так, ще один екстрений випуск! У всіх очі на лоб вилізуть!

Телефон залився відчайдушним дзвоном. Редактор схопив слухавку.

- Так. Що таке? Вайт заявив, що потрібна допомога? Зрозуміло. Вудс і всі інші слабшають? Сильно дісталось, кажете?.. Потрібні ще люди для відправки на інший рівень? Необхідне підкріплення? Так, зрозуміло. Загалом, скажіть йому, що він усе отримає. Якщо він може почекати півгодини, народ вирушить туди тисячами. Я буду не я, якщо ми цього не зробимо! Тільки скажіть Вайту, нехай протримається! Уся країна прийде на допомогу!

Він кинув слухавку.

- Річардс, - велів він, - зробіть заголовок: "Потрібна допомога", "Потрібно підкріплення" - ну, що-небудь на кшталт цього, розумієте? Так, щоб брало за душу. Скажіть майстрові, щоб відшукав найбільший шрифт, який тільки є. Хоч у цілий фут заввишки. Зараз він буде як ніколи доречним.

Редактор знову повернувся до телефону:

- Дівчино, зв'яжіть мене з військовим міністром у Вашингтоні. Так, особисто з міністром. І ні з ким іншим. Ви добре мене зрозуміли?

В очікуванні з'єднання редактор обвів поглядом запитальні обличчя журналістів, які обступили стіл.

- Через дві години, - пояснив він, для переконливості грюкнувши кулаком по столу, - уся армія Сполучених Штатів вирушить строем слідом за Вудсом!

Криваве сонце сідало за край дивного світу, але, здавалося, ніяк не могло зібратися з духом і остаточно пірнути за велетенські чорні стрімчаки, що нависають над чорнильними тінями біля їх підніжжя. Пурпурне небо потемніло і стало схожим на м'який чорний оксамит. Спалахнули величезні зірки.

У сутінках, що згущуються, темнів гігантський силует Оуглата - моторошного безформного велетня. Він став вищим, ширшим, величезнішим. Тепер голова Мал-Шаффа ледь сягала супротивникові до грудей; величезні ручищи здавалися

іграшковими порівняно з руками Оуглата, а ноги - прутиками.

Раз по раз він ледь ухилився від Оуглата, який намагався схопити його. Варто лише опинитися у владі ворога - і той розірве його на шматки.

Поєдинок перетворився на гру в хованки, точніше - в кішки-мишки, а мишкою цього разу був Мал-Шафф.

Сонце повільно опускалося, і все навколо занурювалося в сутінки. Гарячково міркуючи, як уціліти, Мал-Шафф чекав темряви. Він спритно підводив їхній поєдинок все ближче і ближче до непроникної темряви, що вкривала підніжжя могутніх круч. У темряві є шанс сховатися. Сил продовжувати цей нерівний бій більше не було. Залишалася лише втеча.

Сонце вже сіло. Темрява стрімко огортала простір безкрайнім покривалом, створюючи ілюзію, ніби саме похмуре небо опускається на землю.

Від непроглядної чорноти під кручами Мал-Шаффа відокремлювали всього кілька кроків. Він блискавкою кинувся в цю темряву і потонув у її обіймах.

Проревівши, Оуглат кинувся слідом.

Майже торкаючись плечима велетенської кам'яної стіни, що йшла на сотні футів угору, Мал-Шафф мчав уперед, і страх надавав прудкості його ногам, що підламувалися. За спиною чувся рев ворога. Оуглат розшукував його. Безнадійна витівка: у непроглядній темряві ворогові нізащо не знайти його - Мал-Шафф був упевнений у цьому.

Змучений і засапаний, він упав біля підніжжя стіни, хапаючи ротом повітря. Кров гула у скронях, і всі сили, здавалося, вичерпалися. Він лежав нерухомо і дивився на трохи менш темну пустку, що розстилалася попереду.

Так він лежав, відпочиваючи. Його погляд безцільно блукав пусткою і раптом натрапив на пагорб, що здіймався із землі на віддалі - праворуч від нього. Той здався Мал-Шаффу смутно знайомим. У голові з'явилися спогади про щось дуже важливе, пов'язане з цим пагорбом.

Раптово його охопило незрозуміле занепокоєння. Далеко позаду чувся розлючений рик Оуглата, але Мал-Шафф ледь помічав його. Поки землю огортала темрява, ворога можна було не побоюватися.

А ось пагорб викликав занепокоєння. Мал-Шафф раптом відчув, що має піднятися на вершину. Цьому рішенню не було жодних розумних пояснень. Тут, біля підніжжя стрімчака, він, безумовно, перебував у більшій безпеці, але його немов кликав якийсь голос, дружній голос із вершини пагорба.

Мал-Шафф піднявся на ноги, що гуділи, і рушив уперед. Кожна клітинка тіла відчайдушно протестувала, але він, вперто переставляючи ноги, механічно йшов далі.

Опинившись біля підніжжя пагорба, він заглушив дивний наполегливий голос, що лунав у нього в голові, і ненадовго зупинився, щоб дати відпочинок змученому тілу. Потрібно було набратися сил для підйому.

Він розумів, що попереду чекає небезпека. Щойно він покине рятівну чорноту біля підніжжя скелі, Оуглат неодмінно помітить його. А це вірна загибель. Лише на вершині пагорба він буде в безпеці.

Раптово пейзаж залило м'яке зелене сяйво. Щойно навколо було темно, хоч око виколи, а за мить раптом стало світло, наче вдень, - немов хтось увімкнув гігантський ліхтар.

Мал-Шафф з жахом озирнувся в пошуках джерела світла і над самим обрієм побачив величезну зелену кулю, що просто в нього на очах піднімалася небесними сходами.

Місяць! Величезний зелений супутник, що стрімко обертається навколо цього

проклятого світу!

Приголомшливий страх охопив Мал-Шаффа, і з високим пронизливим криком гніву він помчав уперед, забувши про тіло, що мучилося від болю, і про легені, що саднили.

На його крик луною відгукнувся здалеку інший, і з мороку довкола круч наприкінці пустки вискочила чорна постать. Оуглат напав на слід!

Мал-Шафф шалено понісся схилом, вибіг на гребінь і ниць кинувся на землю, знесилений майже до межі.

Дивне відчуття вдовolenня оволоділо Мал-Шаффом. Нові сили хлинули в нього, і колишнє збудження битви з колишньою міццю запульсувало в крові.

Щось незрозуміле відбувалося не тільки з його тілом, а й зі свідомістю. Світ навколо здавався незвичним, ніби приховував у собі якусь невловиму, незбагненну таємницю. Звідкись із глибин розуму вперто пробивалося запитання: хто він такий і що собою являє? Дивні думки! Він Мал-Шафф! Але чи завжди він був Мал-Шаффом?

У пам'яті спливла колона пронизливого світла, істоти, які вступали в це світло... Їхні тіла нічим не нагадували його власне, але він був однією з цих істот. А ще щось таке про виміри, про інші рівні, про те, що один рівень замислив напасти на інший...

Він сяк-так піднявся на криві ноги і забив по велетенських грудях могутніми ручищами з довгими кігтями. Потім закинув голову, і з його горла вирвався рев, від якого навіть у найвідважніших сміливців кров застигла б у жилах.

Внизу Оуглат, що блукав пустою, почув його клич і відповів на нього своїм, настільки ж кровожерливим.

Мал-Шафф зробив крок уперед - і закам'янів. У його свідомості пролунав різкий наказ повернутися на колишнє місце і чекати нападу там.

Він відступив назад і встав, нетерпляче переминаючись з ноги на ногу і відчуваючи, як із кожною секундою в нього вливаються дедалі нові й нові сили, і тіло, збільшуючись у розмірах, набуває ще більшої, ніж колись, потужності. Очі застигла червона пелена ненависті, з язика одна за одною злітали зухвалі образи на адресу того, хто в цю саму мить наближався до підніжжя пагорба.

Оуглат піднявся на вершину - і ніч перетворилася на непроглядне пекло. Сповнені гніву і люті крики, немов прибії, билися об чорні кручі. На губах оскаженілого велетня виступили бульки піни, червоні очі звузилися до щілинок, щелепи ходили ходуном.

Коли ворогів розділяло всього кілька футів, Оуглат кинувся в атаку.

Мал-Шафф був готовий до бою. Тепер вони зрівнялися один з одним у розмірах, і результат кривавого поєдинку був непередбачуваний.

Відчувши під пальцями м'яке горло ворога, Мал-Шафф посилив хватку. Збожеволілий Оуглат у відповідь обсипав його градом жажливих ударів, проте всі спроби величезного чудовиська вирватися з хватки суперника були безрезультатними.

Тепер над пустою стояла тиша. Сама ніч, здавалося, занурилася в похмурі роздуми, спостерігаючи за поєдинком на вершині пагорба.

Дедалі більшим і більшим ставав Мал-Шафф, аж поки не здійнявся над Оуглатом немов велетень.

Тоді він розтиснув пальці, але тільки-но Оуглат спробував утекти, простягнув руку і, схопивши ворога за шкірку, підкинув його високо над головою, а потім жбурнув на землю. Стрибнувши на розпростерте тіло, Мал-Шафф взявся топтати його, розплющуючи і вбиваючи в землю. З дикими криками він несамовито місив ногами те, що ще нещодавно було Оуглатом - Чорним Жахом.

Коли від супротивника не залишилося й сліду, Мал-Шафф відійшов убік і озирнувся.

І тут він уперше помітив, що на гребені пагорба в безмовності стовпилися інші

жахливі фігури. Він обвів їх поглядом, не знаючи, дивуватися їхній появі чи сердитися.

- Це ж Мал-Шафф! - вигукнув один із невідомих.

- Так, я Мал-Шафф. А вам яке діло?

- Але послухай, Мал-Шаффе, адже Оуглат давним-давно тебе знищив!

- А я, - відгукнувся Мал-Шафф, - щойно знищив Оуглата.

Чудовиська мовчали й неспокійно переминалися з ноги на ногу. Потім ще один велетень виступив уперед.

- Мал-Шаффе, - почав він, - ми вважали тебе мертвим. Але, як видно, помилялися. Ми раді, що ти знову серед нас. Оуглат, який колись намагався вбити тебе, але не зумів, загинув від твоєї руки. Туди йому й дорога. Залишайся і живи з нами в мирі та злагоді. Ми вітаємо тебе.

Мал-Шафф поклонився.

Немов і не було жодних думок про третій вимір. У пам'яті Мал-Шаффа промайнули дивні, щемливі спогади про буру пустелю, засіяну червоними валунами, про сріблясті скелі з каменя, що блищать, наче метал, і про безмежні моря, що обрушують хвилі на стрімкі стрімчаки, які здіймаються до небес. І не тільки про них. Перед його внутрішнім поглядом виникли величезні палаци з блискучих дорогоцінних каменів, химерні картини нічних святкувань у глибоких чорних печерах, осяяних сполохами воістину пекельного полум'я.

Він знову вклонився.

- Дякую тобі, Батазарє.

Не озираючись, Мал-Шафф покрокував униз схилом разом з іншими.

- Що?! - крикнув редактор у слухавку, - Що ви сказали?! Доктор Вайт мертвий?! Самогубство?! Так, зрозумів. Гей, Робертс, негайно сюди! Терміново візьміться за цей матеріал.

Коли будете писати, - сказав він, передаючи слухавку своєму підлеглому, - особливо підкресліть, що Вайт дуже розхвилювався через провал експерименту, а головне - через неможливість повернути людей назад у третій вимір. Розхвалюйте його на всі лади за те, що він поклав край Чорному Жаху. Це справжня сенсація.

- Я все зрозумів, шефе. Зроблю, - відповів Робертс і, звертаючись уже до співрозмовника на іншому кінці дроту, промовив - Гарзд, Білле, давай, викладай, що там у тебе...

8. Співочий колодязь

Відкритий усім вітрам, начисто виметений і вилізаний їхнім подихом гребінь

здіймався до самого неба - немов і каміння, і навіть земля потяглися, підвелися навшпиньки в марній спробі торкнутися недосяжного блакитного склепіння. Звідси відкривалися далекі обрії, і навіть яструби, що невпинно кружляли в пошуках здобичі над річковою долиною, ширяли десь унизу.

Але суть полягала не в одній лише висоті: над цією землею незримо витав дух давнини, напоївши повітря ароматом часу і відчуттям спорідненості з людиною, яка крокує тут, ніби цей грандіозний гребінь мав власну особистість і міг поділитися нею з прибульцем. І відчуття цієї особистості припало людині якраз впору, воно огортало душу немов теплий плащ.

Але водночас у глибині пам'яті того, хто йде, продовжувало лунати поскрипування крісла-гойдалки, в якому горбилася маленька зморщена старенька. Незважаючи на вік, енергія не полишала її, хоча роки висушили і зігнули колись стрункий стан, перетворивши його володарку на крихітну виснажену істоту, що майже злилася зі своїм кріслом. Ноги старої пані погойдувалися в повітрі, не дістаючи до підлоги, як у дитини, що залізла у прадідусеву гойдалку, і тим не менше вона примудрялася хитатися, не зупиняючись ні на секунду. "Чорт забирай, - дивувався Томас Паркер, - як їй це вдається?"

Гребінь скінчився; пішли вапнякові скелі. Стрімким урвищем здіймаючись над річкою, вони згортали на схід, огинали захисним валом річкову долину й захищали гребінь від її глибин.

Обернувшись, Томас подивився вздовж гребеня і приблизно за милю позаду побачив ажурні контури вітряка, що повернув свої величезні крила на схід - слідом за людиною. Призахідне сонце перетворило лопаті, що крутилися, на срібний вихор.

Вітряк обов'язково брязкає і гуркоче, але сюди його говірка не долинала через сильний західний вітер, що заглушає своїм посвистом усі інші звуки. Вітер невпинно підштовхував людину в спину, тріпав поли його не застебнутого піджака та обшлага штанів.

І хоча слух Томаса був заповнений говіркою вітру, на дні його пам'яті, як і раніше, поскрипувало крісло, яке розгойдувалося в кімнаті старого будинку, де витонченість минулих часів невпинно веде війну з безцеремонним вторгненням теперішнього, де стоїть камін із рожевої цегли з вибіленими швами кладки, а на камінній полиці - старовинні статуетки, пожовклі світлини в дерев'яних рамках і приземкувато-вигадливий чудернацький годинник, що відбиває кожну чверть; уздовж стін вишикувалися кремезні дубові меблі, на підлозі - стоптаний килим. Еркери з широкими підвіконнями задрапіровані важкими шторами, матеріал яких за багато років вигорів до невпізнання. По стінах розвішані картини в масивних позолочених рамах, а в кімнаті панує глибока темрява, і неможливо навіть вгадати, що ж там зображено.

Майстриня від Бога - компаньйонка, служниця, ключниця, доглядальниця і куховарка - внесла тацю з чаєм і двома стравами; на одній височіла гірка бутербродів з маслом, на іншій розкладено невеликі пиріжки. Поставивши тацю на столик перед гойдалкою, служниця пішла назад у сутінки таємничих глибин стародавнього будинку.

- Томасе, - надтріснутим голосом сказала стара пані, - будь люб'язний, налий. Мені два шматочки, вершків не треба.

Він незграбно встав із набитого кінським волосом стільця і вперше в житті почав ніяково розливати чай. Йому здавалося, що слід зробити це граціозно, з витонченістю й таким собі шармом галантності, - але чого немає, того немає. Він прийшов з іншого світу і не має нічого спільного ні з цим будинком, ні зі старою пані.

Його сюди викликали, і до того ж вельми категорично, коротенькою запискою на

хрусткому листку, від якого виходив слабкий аромат лаванди. Почерк виявився куди більш впевненим, ніж можна було припустити, - кожна буква сповнена витонченості та гідності, прищеплених старою школою каліграфії.

"Чекаю на тебе, - значилося в записці, - 17-го після полудня. Необхідно дещо обговорити".

У відповідь на цей заклик минулого, що долетів з відстані в сімсот миль, Томас погнав свій гуркотливий, пошарпаний і облуплений фургончик через пагорби Старої Англії, які палахкотили осінньою пожежею фарб.

Вітер чіплявся за одяг і підштовхував у спину, крила вітряка крутилися вихором, а внизу, над річкою, виднівся маленький темний силует ширяючого яструба. "І знову осінь, - подумалося Томасу, - як і тоді. І знову зменшені перспективою дерева в річковій долині. Тільки це інша річка й інші дерева".

На самому гребені не виросло жодного деревця - якщо, звісно, не брати до уваги невеликих садочків навколо колишніх садиб. Самих садиб уже немає: будинки або згоріли, або завалилися під натиском вітру і минулих років. Напевно, давним-давно тут шумів ліс, але якщо він і був, то понад століття тому впав під ударами сокири, щоб поступитися місцем ріллям. Поля збереглися, проте вже десятки років не знають плуга.

Стоячи біля краю гребеня, Томас дивився назад, на пройдений за день шлях. Він пройшов багато миль, щоб дослідити гребінь, хоча й не розумів навіщо; увесь цей час його начебто гнала якась потреба, яку він дотепер навіть не усвідомлював.

Його пращури жили на цій землі, вимірювали кроками кожен її фут, знаходили тут стіл і дах, заповідали її своїм нащадкам і знали так, як не дано пізнати за кілька коротких днів. Знали - і все-таки покинули, гнані якоюсь невідомою напастю. Ось це якраз і дивно. Щось тут явно не так. Відомості з цього приводу, що досягли вух Томаса, надмірної довіри не вселяли. Та нічого тут побоюватися, навпаки, цей край приваблює до себе. Він приваблює і близькістю до небес, чистотою і свіжістю вітру, і відчуттям спорідненості із землею, з камінням, з повітрям, з грозою... Так, мабуть з самим небом.

Тут залишилися сліди його предків - останніх, хто ходив цією землею до нього. Багато мільйонів років по гребеню бродили невідомі, а то й неймовірні тварюки. Цей край не змінювався мало не з часів створення світу; він стояв як вартовий - оплот сталості серед вічно мінливої землі. Його не здибали перипетії горотворення, не прасували льодовики, не заливали моря - багато мільйонів років стояв він сам по собі, не змінюючись ні на йоту, і лише неминуче вивітрювання ледь вловимо торкнулося його вигляду м'яким пензлем.

Томас сидів у кімнаті, що з'явилася з минулого, а навпроти погойдувалася в скрипучому кріслі стара дама. Навіть присьорбуючи чай і делікатно покусуючи мініатюрний бутерброд із маслом, вона не зупиняла свого погойдування ні на мить.

- Томасе, - старечим надтріснутим голосом сказала старенька, - для тебе є робота. Ти зобов'язаний її зробити, тільки тобі це під силу. Результат надзвичайно важливий для мене.

Подумати тільки, надзвичайно важливий - і не для кого-небудь, а саме для неї! І до того ж абсолютно байдуже, чи буде цей результат важливий або не важливий хоча б для ще однієї людини. Їй важливо, а на решту плювати.

Рішучий настрої старої дами в гойдалці виявився настільки кумедним, що затьмарив старомодну недоречність цієї кімнати, цього будинку і цієї жінки.

- Так, тітонько? Яка робота? Якщо я з нею впораюся...

- Впораєшся, - відрубала вона. - Нема чого розігрувати розумника. Вона цілком під силу тобі. Я хочу, щоб ти написав історію нашої родини, точніше, нашої гілки

генеалогічного древа Паркерів. Паркерів у світі багато, але мене цікавлять лише прямі предки. На побічні лінії уваги не звертай.

- Н-но, тітонько, - затинаючись від здивування, заперечив Томас, - на це можуть піти роки.

- Твоя робота буде оплачена. Якщо вже ти пишеш книжки на інші теми - чому б не написати історію сім'ї? Тільки-но вийшла друком книжка з палеонтології, над якою ти працював не менше трьох років. А до того були праці з археології - про доісторичних єгиптян, про караванні шляхи стародавнього світу. Ти писав навіть про стародавній фольклор і забобони, і, якщо хочеш знати, більш безглуздої книжечки я в житті не читала. Ти з відтінком зневаги називаєш свої праці науково-популярними, але витрачаєш на них силу-силенну часу і сил, розмовляєш з безліччю людей, риешся в заповнених архівах. Міг би постаратися і заради мене.

- Але таку книгу ніхто не видасть, це нікому не цікаво.

- Мені цікаво, - різко проскрипіла вона. - До того ж мова про видання і не йде. Мені просто хочеться знати, Томасе, звідки ми вийшли, що ми за люди, - словом, хто ми такі. Твою роботу я оплачу, я наполягаю на цій умові. Я тобі заплачу... - І вона назвала суму, від якої Томас ледь не ойкнув. Такі гроші йому й не снилися. - І плюс накладні витрати. Ти зобов'язаний ретельно записувати всі свої витрати.

- Але, тітонько, це можна зробити набагато дешевше, - вкражливо заперечив він. Ясна річ, старенька вижила з розуму і суперечити не варто. - Наприклад, найняти фахівців із генеалогії. З'ясування сімейних історій - їхній хліб.

- Я наймала, - пирхнула дама, - і надам результати в твоє розпорядження. Це полегшить завдання.

- Але якщо ти вже...

- Їхні дослідження навіюють мені підозри. Там не все чисто, тобто мені так здається. Вони дуже намагаються догодити, відпрацьовуючи свій гонорар, і потішити замовника. Прагнуть підсолонити пігулку, Томасе. Взяти хоча б маєток у Шропширі, про який вони тлумачать, - щось я сумніваюся в його існуванні, надто вже це солодкий початок. Я хочу знати, чи був такий насправді. Далі. У Лондоні жив купець - кажуть, торгував залізними виробами. Мені цього мало, хочу знати про нього більше. Навіть відомості, зібрані тут, у Новій Англії, здаються не дуже ясними. І ще одне, Томасе: не згадано жодного конокрада, жодного шибеника. Якщо такі були, я хочу знати про них.

- Але навіщо, тітонько? До чого стільки клопоту? Якщо цю книжку і буде написано, її ніколи не видадуть. Про неї знатимемо лише ти та я. Я віддам тобі рукопис, і цим усе закінчиться.

- Томасе, - сказала вона, - я стара недоумкувата маразматичка, і в запасі в мене лише кілька років недоумства й маразму. Не змушуй мене вдаватися до благань.

- Мене не треба благати. Мої руки, моя голова і моя друкарська машинка працюють на того, хто платить. Просто мені незрозуміло, до чого це.

- Тобі нема чого розуміти. Я легковажила все життя - вже дозволяй мені й наостанок чудити по-своєму.

І нарешті справу доведено до кінця. Довга низка Паркерів привела Томаса на цей високий, продувний усіма вітрами хребет із гуркотом вітряка й гайками довкола занедбаних садиб, із давним-давно не зораними полями й чистим джерельцем, поряд з яким так затишно приткнувся фургончик.

Зупинившись біля скель, Томас подивився вниз, на кам'яний осип схилу, який подекуди перемежовувався невеликими гайками біло-стовольних беріз. Деякі валуни на осипі були розміром із добру комору.

Дивна річ, якщо не брати до уваги садів на місці житла, ніякі дерева, крім беріз, тут

не ростуте; та й осип - єдиний на весь гребінь. Якби льодовики заходили сюди, появу валунів можна було б списати на їхній рахунок, але річ у тім, що грізні льодові поля, які в льодовиковий період пройшли весь Середній Захід, зупинили своє просування на північ від тутешніх місць. З якихось невідомих досі причин льоди щадили цей край, який на багато миль навкруги став оазисом спокою; вони огинали його з двох боків і знову змикалися на півдні.

"Мабуть, - вирішив Томас, - раніше там був вихід скельної породи, нині перетвореної вивітрянням на кам'яний осип".

І він почав спускатися схилом до порослого березами осипу - просто так, без жодної мети.

Поблизу валуни виглядали нітрохи не менш переконливо, ніж з вершини. Серед кількох великих каменів було розкидано безліч дрібних осколків, які, вочевидь, відкололися під дією морозів і весняних вод, не без допомоги палючих променів сонця.

"Грандіозний майданчик для ігор, - усміхнувся Томас, пробираючись серед валунів, перескакуючи через тріщини й обережно долаючи проміжки між ними. - Дитяча фантазія одразу ж намалює тут замки, фортеці, гори..."

Століттями серед каміння накопичувалися принесений вітром пил і опале листя, утворюючи ґрунт, у якому пустили коріння численні рослини, зокрема й айстри, що стояли в цвітінні, і золотушник.

Посеред осипу виднілася подоба печери: два великі валуни замикалися своїми верхівками за вісім футів від землі, утворюючи щось на кшталт похилих склепін тунелю футів дванадцять завдовжки і шість завширшки. Посеред тунелю височіла купа камінчиків. Мабуть, якийсь малюк багато років тому зібрав і сховав їх тут як уявний скарб.

Підійшовши туди, Томас нахилився і зачерпнув жменю камінчиків, але, торкнувшись їх, зрозумів, що камінчики-то не прості. На дотик вони здавалися слизькими, ніби відполірованими, і трішки маслянистими.

З рік чи трохи більше тому в якомусь музеї на Заході - здається, в Колорадо, а може, й ні - йому вперше довелося побачити й потримати в руках такі камінчики.

- Гастроліти, - пояснив бородатий хранитель, - зобні камені. Ми вважаємо, що вони містилися в шлунках травоядних динозаврів, але не виключено, що і всіх динозаврів взагалі. Точно не відомо.

- На кшталт тих, що знаходять у зобу в курей?

- Саме так. Кури скльовують дрібні камінчики, пісок і шматочки черепашок, щоб ті допомогли їм у травленні, - адже кури ковтають корм, не розжовуючи. Камінчики в зобу беруть на себе роль зубів. Є ймовірність, треба сказати - вельми висока, що динозаври чинили подібним же чином, ковтаючи камені. Ці камені вони носили в собі, тим самим шліфуючи їх, все життя і після смерті...

- Але звідки жир? Маслянисте відчуття?

- Невідомо. - Хранитель похитав головою. - Може, це жир динозаврів, ввібраний камінням за роки перебування в шлунку?

- А ніхто не намагався його зняти, щоб з'ясувати, чи так це?

- По-моєму, ні, - відповів тоді хранитель.

І ось тепер, тут, у цьому тунелі або як його там, - купа зобних камінчиків.

Присівши навпочіпки, Томас відібрав з півдюжини більших камінчиків, розміром з куряче яйце, відчуваючи, як у душу поволі закрадається стародавній атавістичний страх, який сягає корінням у настільки глибоке минуле, що давно мав би й зовсім забутися.

Багато мільйонів років тому - можливо, цілих сто мільйонів - сюди приповз

помирати чи то хворий, чи то поранений динозавр. Відтоді плоть його зникла, кістки перетворилися на попіл, і лише купа камінчиків, що ховалися в утробі доісторичного чудовиська, відзначила місце його останнього спочинку.

Затиснувши каміння в кулаці, Томас присів навпочіпки і спробував подумки відтворити драму, що розігралася колись. Тут, на цьому самому місці, тремтячий звір згорнувся клубком, прагнучи забитися від небезпеки якомога глибше в кам'яну нору, підвиваючи від болю, захлинаючись від слабкості власним диханням. Тут він і помер. А потім прийшли дрібні ссавці, щоб метушливо вгамувати свій голод плоттю загиблого велетня...

"А начебто тутешні краї не назвеш країною динозаврів, - подумав Томас. - Тут не побачиш мисливців до розкопок, які приїхали в пошуках цікавих скам'янілостей". Зрозуміло, динозаври жили і тут, але не було геологічних потрясінь, які могли б поховати їх і зберегти рештки для майбутніх дослідників. Але якщо останки все-таки десь поховані, то вони в цілковитій цілості - адже льодовики, що трощать все на своєму шляху, не могли ні зруйнувати, ні вкрити їх товстим шаром землі, як це сталося з багатьма реліктами.

Зате тут, серед валунів, уціліло місце останнього притулку однієї з істот, що пішли навки. Томас спробував уявити, який вигляд ця зникла істота мала за життя, але не досяг успіху в цьому. Динозаври дуже різноманітні; скам'янілі рештки деяких із них дійшли до нас, але багато хто з них нам і не снився.

Він поклав камінчики в кишеню піджака, виповз із тунелю і покрокував назад. Сонце зовсім опустилося, і зубчастий силует пагорбів далеко на заході розсікав сяючий диск майже навпіл. Вітер перед сутінками зовсім стих, і гребінь зачавівся в настороженій тиші. Вітряк приглушив свій гуркіт і лише тихенько постукував під час кожного оберту лопатей.

Не дійшовши до вітряка, Томас згорнув униз, до гирла глибокого яру, що збігав до річки, де біля джерела під покровом розлогого осоковика білів у сутінках, що наставали, його фургончик. Лепет струменів, що пробиваються зі схилу, було чути вже здалеку. У лісі нижче по схилу лунало попискування птахів, що влаштовуються на нічліг.

Томас роздмухав майже згасле багаття, приготував вечерю і сів біля вогню, думаючи про те, що настав час їхати. Роботу зроблено: він простежив довгий шлях Паркерів до кінця, до цього самого місця, де незабаром після Громадянської війни Нед Паркер вирішив заснувати ферму.

Маєток у Шропширі справді існував - заодно Томас з'ясував, що лондонський купець торгував вовною, а не залізними виробами. Конокрадів, шибеників, зрадників - узагалі будь-яких мерзотників - у роду не виявилось. Паркери виявилися простими трударями, не здатними ні на піднесені, ні на низькі вчинки, потихеньку тягнучи пересічне існування чесних йоменів і чесних торговців, які обробляли свої невеликі ділянки і вступали в дрібні угоди. Зрештою вони все-таки подолали океан і прибули в Нову Англію - але не в числі піонерів, а серед поселенців. Дехто з Паркерів узяв участь у Війні за незалежність, але нічим не відзначився. Та ж доля спіткала й учасників Громадянської війни.

Звісно, траплялися й помітні, хоч і не видатні, винятки, наприклад Моллі Паркер, яка дозволяла собі надто вільні висловлювання на адресу декого із сусідів і засуджена за свій довгий язик до ганебного стільця. Або Джонатан, засуджений на заслання в колонії за недоумкуватість і безнадійні борги. Був і такий собі Тедді Паркер, начебто церковнослужитель (тут відомості дещо розпливчасті), який затіяв довгу і болісну тяганину зі своїм власним парафіянином з приводу спірних прав

церкви на пасовище.

Але всі ці персонажі не варті й згадки, опинившись ледь помітними цятками на бездоганно чистому прапорі племені Паркерів.

Час їхати. Шлях сім'ї Паркерів - принаймні, шлях прямих предків Томаса і його старої тітоньки - пройдено і вивірено аж до цього високого гребеня. Знайдено колишню садибу: будинок згорів багато років тому, і місце розташування житла відзначено лише льохом, що встиг за десятиліття заповнитися різним мотлохом. Томас оглянув вітряк і постояв біля співочого колодязя, хоча колодязь так і не заспівав.

"Пора", - думав він без жодного ентузіазму, відчуваючи дивне небажання йти кудись подалі від цих місць, наче має статися ще щось, наче можна дізнатися щось нове, - хоча, звісно, все це дурниці.

Можливо, він просто закохався в цей високий пагорб, що наскрізь продувається, підпав під ту саму невловиму чарівність, що свого часу і прапрадід? Томасу раптом здалося, що він нарешті відшукав те єдине місце на землі, куди все життя кликало його серце, і відчув прив'язаність до цієї землі, яка, очевидно, сходила до його коріння і живилася ним.

Але це ж безглуздість. Він нічим не пов'язаний із цим місцем, а голос тіла, що підхльостується якимись фокусами біохімії, - всього лише омана. Можна затриматися ще на день-другий, віддавши таким чином належне почуттю прив'язаності, а там воно й саме мине, і тутешня магія втратитт усілякі чари.

Він зсунув вугілля в купу і підкинув дров. Дерево дружно зайнялося, і незабаром багаття весело палахкотіло. Відкинувшись на спинку похідного крісла, Томас втупився в темряву, за межі освітленого вогнем кола. Там зачаїлися якісь тіні, вичікувально завмерлі силуети - звісно, це всього лише кущ, сливове деревце або зарості ліщини. Східний небосхил осяявся, віщуючи схід місяця. Вітерець, що прийшов на зміну вечірньому затишшю, зашелестів листям розлогого осоковика, який осипав бівак.

Томас спробував сісти зручніше. Зобне каміння, що лежало в кишені піджака, боляче впалося в бік.

Він запхав руку в кишеню, витягнув гладкі камінчики й розклав на долоні, щоб краще роздивитися їх у світлі багаття. Поблискуючи в спокоях багаття, камені на вигляд і на дотик нагадували оксамит. Річкова галька ніколи не буває такою. Повертаючи камінчики з боку на бік, Томас виявив, що всі заглиблення і вм'ятинки відполіровані нітрохи не гірше, ніж інша поверхня.

Річкова галька полірується під впливом піску, коли вода омиває її або котить по дну. Зобне ж каміння отримало свій блиск завдяки тертю один об одного під натиском міцних м'язів шлунка динозавра. Напевно, був там і пісок - адже нерозбірливий динозавр висмикував рослини з піщаного ґрунту і заковтував їх разом з налиплими грудочками ґрунту і піщинками. І рік за роком камені піддавалися безперервному поліруванню.

Зацікавлений Томас продовжував повільно повертати камені вільною рукою, і раптом на одному з них спалахнув яскравий відблиск. Варто було повернути його назад, і відблиск спалахнув знову - на поверхні була якась нерівність.

Прибравши два інших камені в кишеню, Томас нахилився вперед і зайнявся пильним вивченням каменю, що залишився, піднісши його до світла і повернувши так, щоб нерівність була добре освітлена. На перевірку вона була схожа на рядок тексту, ось тільки письмена виявилися вельми дивовижними, та й безглуздо вважати, ніби за часів динозаврів, які ковтали каміння, могла існувати писемність. Хіба що нещодавно, десь з століття тому, хто-небудь... Та ні, маячня. Обидва пояснення

нікуди не годяться.

Затиснувши камінь у долоні, він пішов до фургона, пошарив у шухляді столу і відшукав невелику лупу. Потім запалив газову лампу, поставив її на стіл і в яскравому світлі підніс до письмен збільшувальне скло.

Нехай і не письмена, але щось усе-таки було вигравірувано, і штрихи мали такий самий запливчастий і гладкий вигляд, як і решта поверхні. Тож люди тут ні до чого. З'явитися природним чином гравірування теж не могло. Мерехтіння лампи заважало розгледіти письмена у всіх подробицях: там було щось на зразок двох трикутників - один вершиною догори, інший вершиною донизу, - з'єднаних посередині кучерявою лінією.

Розгледіти доскональніше виявилось просто неможливо. Гравірування (якщо це все-таки воно) було настільки тонким і дрібним, що деталі залишалися невиразними навіть під лупою. Може, потужніша лупа відкрила б погляду ще що-небудь, але такої в багажі Томаса не знайшлося.

Залишивши камінь на столі, Томас вийшов назовні і, вже спускаючись драбинкою, відчув якусь зміну. Він тут же завмер. І раніше в темряві промальовувалися чорні тіні - зарості ліщини і дрібних дерев, але тепер тіні стали більшими і почали рухатися. На жаль, зір був не в змозі виявити певні форми, хоча часом і вловлював якийсь рух.

"Це просто безумство, - твердив він собі, - немає там нічого. У крайньому разі корова або бичок". Йому говорили, що нинішні власники землі часом відпускають худобу на вільний випас, а восени зганяють її в загони. Але за час прогулянок гребенем Томас не зустрів жодної тварини, а вона неодмінно дала б про себе знати. Крім того, походжаючи навколо, вона стукала б копитами і сопіла, обнюхуючи листя і траву.

Повернувшись до багаття і сівши в крісло, Томас підняв палицю і поправив розвалені поліна, а потім влаштувався зручніше, запевняючи себе, що надто давно живе кочовим життям, щоб дозволити темряві будити уяву, - але запевнення мети не досягли.

Нехай за колом світла ніщо не ворушилося - всупереч його самозапевненню і удаваному спокою, у темряві все одно відчувалася якась присутність. Немов раптом у мозку прокинулося якесь нове, досі невідоме почуття, яке жодного разу не проявлялося. Дивно, як багато несподіваних здібностей і можливостей ще приховує людський мозок.

А величезні чорні силуети продовжували потихеньку пересуватися, мляво переповзаючи на дюйм-другий і зупиняючись - постійно на периферії зору, біля межі світлого кола, за межами видимості.

Томас завмер. М'язи його заклакли, натягнуті нерви вібрували, наче струни, напружений слух намагався вловити хоч один звук, що їх видає, але силуети рухалися беззвучно, та й сам їхній рух можна було лише відчутти, а не побачити.

Нове, невідоме досі почуття підказувало, що в темряві хтось є, тоді як розум усіма силами протестував проти такого припущення. Усе це бездоказові вигадки, твердила раціональна частина свідомості. Докази їй не потрібні, заперечувала інша частина, є просто знання.

Тіні все насувалися, збиваючись у купу, бо прибували в безлічі, рухаючись без єдиного звуку, з граничною обережністю, і кинута в темряву тріска легко влучила б у них.

Але Томас не став нічого кидати, заціпенівши в кріслі. "Я їх переупрямлю, - подумки повторював він. - Я їх перевправляю. Адже це моє багаття, моя земля. Я маю повне право залишатися тут скільки захочу".

Намагаючись розібратися у своїх почуттях, він не виявив у собі паніки, жаху, що

забирає розум і силу, - хоча чесно визнав, що все-таки наляканий. А заодно - всупереч власним твердженням - засумнівався у своєму праві перебувати тут. Розвести багаття йому ніхто не може заборонити, бо це суто людський привілей, вогнем користується лише людина. А от земля - справа інша. Претендувати на неї цілком можуть інші власники, які володіли нею з найдавніших часів за правом першості.

Багаття прогоріло. Над обрієм зійшов майже повний місяць, що осяяв околиці неясним, мертвотним сяйвом, і в цьому примарному світлі стало видно, що навколо вогнища нікого немає. Однак, придивившись пильніше, Томас зумів розрізнити якусь подобу рухомої маси в лісі, що ріс внизу.

Вітер посилювався, здалеку долинула тараторка вітряка. Озирнувшись через плече, Томас спробував розгледіти його, але світла було занадто мало.

Напруга потроху відпускала, і Томас здивовано почав гадати: "Що ж, чорт забирай, сталося? Фантазію мою буйною не назвеш, духів я ніколи не викликав. Немає сумнівів, сталося щось незрозуміле - але як це витлумачити?" У тому-то й заковика - жодних тлумачень він давати не збирався, вважаючи за краще, як і раніше, залишатися незалежним спостерігачем.

Зайшовши у фургончик, він узяв там пляшку віскі і повернувся до вогню, не обтяжуючи себе пошуками склянки. Потім витягнувся на стільці і, взявши пляшку за шийку, поставив її на живіт, шкірою відчувши прохолодне кругле денце.

І тоді йому згадалася розмова зі старим негром, що відбулася якось раз у глушині Алабами. Вони сиділи на похиленому ґанку старого охайного будиночка, під покровом гілок падуба, що захищав двір від спекотного післяполудневого сонця. Старий зручно розташувався в кріслі, покручуючи палицю між долонями, так що її гачкоподібна рукоятка безупинно оберталася.

- Якщо ви маєте намір написати свою книжку, як воно має бути, - говорив чорношкірий старий, - вам не слід зупинятися на нечистому. Даремно я це кажу, та якщо вже ви обіцяли не згадувати мого імені...

- У жодному разі, - підтвердив Томас.

- Я був проповідником довгі роки і за цей час дізнався про нечистого дуже багато. Я зробив його цапом-відбувайлом, я залякував ним людей. "Якщо будете кепсько поводитися, - казав я, - то він, дух нечистий, поволоче вас за ноги довгими-довжелезними сходами, а ваші голови битимуться об сходинки, а ви волатимете, ридатимете й благатимете про пощаду. Але він, дух нечистий, не зверне на ваші благання жодної уваги, не стане навіть слухати - просто протягне по сходах та й жбурне в геєну". Нечистий прекрасно вкладається в них у головах, вони рік за роком чують про нечистого, знають, який він собою, і знайомі з його манерами...

- І був якийсь толк? - поцікавився Томас. - У сенсі, від залякування дияволом.

- Хто його знає. Здається мені, що так. Часом. Не завжди, але часом допомагало. Словом, варто було постаратися.

- Але мені-то ви сказали, що треба дивитися глибше, не зупиняючись на нечистому.

- Вам, білим, цього не зрозуміти, а в нас, у мого народу, це в крові. Ви пішли надто далеко від джунглів. А ми всього кілька поколінь як з Африки.

- Тобто...

- Тобто воно означає, що вам треба повернутися. Назад, у часи, де людей взагалі не було. Назад, у стародавні епохи. Нечистий - це християнське втілення зла. Якщо хочете, це зло добродісне, бліда тінь справжнього, сьома вода на киселі порівняно з ним. Він дістався нам із Вавилону та Єгипту, але навіть вавилоняни та єгиптяни забули, а то й не знали, що є зло справжнє. Нечистий, скажу я вам, лише жалюгідна крихта ідеї, що його породила, неясний відблиск зла, яке відчували давні люди. Не

бачили, а то і є, що відчували - в ті дні, коли висікали перші кам'яні сокири та носилися з ідеєю вогню.

- То ви стверджуєте, що зло існувало і до людини? Що духи зла не є породженням нашої фантазії?

Старий трішки кривувато, не втрачаючи серйозності, посміхнувся:

- І чому це люди покладають усю відповідальність за зло лише на себе?

Томас пригадав, як приємно провів той вечір, посиджуючи на ґанку в затінку падуба, розмовляючи зі старим і потягуючи бузинове вино. Ця бесіда не єдина, були й інші - у різний час, у різних місцях, з різними людьми. І розповіді цих людей привели до написання короткого і не дуже переконливого розділу про те, що зразком для створення духів зла, яким поклонялося людство, послужило зло первородне. Як не дивно, розкуповувалася книга добре, її все ще перевидають.

Усе-таки вона коштувала витрачених сил; але найвдаліше те, що вдалося вийти сухим із води і безболісно викрутитися. Адже сам Томас не вірив ні в чорта, ні в диявола, ні в що інше - хоча чимало читачів не ставили їхнє існування під найменший сумнів.

Вугілля дотлівало, пляшка неабияк спорожніла. Місяць піднявся по небосхилу, і його світло пом'якшило різкі контури навколишнього пейзажу. "Гаразд, - вирішив Томас, - завтрашній день проведу тут - і поїду. Робота тітоньки Елсі завершена".

Залишивши стілець біля багаття, він пішов спати і, вже засинаючи, знову почув поскрипування тітонькової гойдалки.

На ранок, поснідавши, він знову вирушив на гребінь до садиби Паркерів, поруч із якою під час свого першого обходу околиць затримався лише ненадовго.

Біля льоху ріс могутній клен. Томас палицею розворушив суглинок - під ним виявився шар вугілля, що робив ґрунт схожим на чорнозем.

Неподалік виднілися зарості розмарину. Зірвавши кілька листочків, він розтер їх між пальцями, відчувши сильний запах м'яти. На схід від льоху доживали свій вік кілька вцілілих яблунь. Гілки їх були зламані вітром, але дерева ще примудрялися плодоносити, даючи дрібні, схожі на дички, яблука. Томас зірвав одне і впився в нього зубами. Рот наповнився забутим смаком - тепер таких яблук уже не знайдеш. Знайшлися в саду і грядка ревеню в повному цвітінні, і кілька засихаючих кущів троянд, покритих червоними ягодами, що чекали зимових птахів, і зарості ірисів, які розрослися настільки густо, що бульби випирали на поверхню.

Зупинившись біля ірисів, Томас озирнувся. Давним-давно, понад століття тому, його предок, солдат, що прийшов із війни, побудував садибу: будинок, комору, курник, стайню, засіки, стодолу, стодолу та ще щось - і оселився тут, щоб стати землеробом, пожив кілька років, а потім раптом покинув землю, зрештою, як і решта мешканців гребеня.

На шляху сюди, мандруючи за примхою крихітної дивакуватої старенької, що сиділа в скрипучій гойдалці, Томас зупинився в невеликому селищі Пістрявий Лісок, щоб дізнатися дорогу. Два фермери, які сиділи на лавці перед перукарнею, подивилися на нього чи то з німою недовірою, чи то з занепокоєнням.

- Гребінь Паркера? - перепитав один. - Невже вам треба на гребінь Паркера?

- У справі, - пояснив Томас.

- На гребені Паркера немає з ким робити справи. Там ніхто не буває.

Але Томас не поступався, і вони зрештою здалися.

- Насправді там один гребінь, тільки він розділений навпіл. Їдьте від селища на північ, там побачите цвинтар. Не доїжджаючи до цвинтаря, поверніть ліворуч і опинитесь на Військовому гребені. Далі тримайтеся по верху. Деякі дороги відвертають, а ви їдьте по маківці гребеня.

- Ви говорите про Військовий гребінь, а мені потрібен гребінь Паркера.

- Та все одно. Як Військовий гребінь скінчиться, піде гребінь Паркера. Він проходить високо над річкою - запитайте там по дорозі.

Тож Томас рушив на північ і, не доїжджаючи до цвинтаря, звернув ліворуч. Дорога по гребеню була далеко не першокласною - просто путівець. Чи то її не мостили, чи то мостили дуже давно, а потім кинули, тож від асфальту майже нічого не залишилося. Уздовж дороги тягнулися дрібні фермерські господарства, що притулилися до гребеня: напівзруйновані будиночки, що збилися в купку, оточені мізерними, виснаженими полями. Побачивши автомобіль, фермерські пси з гавкотом кидалися в погоню.

Милями п'ятьма далі зустрівся чоловік, який витягував пошту зі скриньки, і Томас під'їхав ближче.

- Я шукаю гребінь Паркера. Не скажете, далеко ще?

Чоловік захвав три або чотири отримані листи в задню кишеню комбінезона, підійшов до узбіччя й зупинився біля машини, зблизька виявившись великою, ширококісткою людиною. Його зморшкувате обвітрене обличчя вкривала тижнева щетина.

- Вважай приїхали, - відповів він. - Милі три буде. Але скажіть, незнайомцю, навіщо він вам?

- Хочу просто подивитися.

- Немає на що там дивитися, - похитав головою фермер. - Немає там нікого. А раніше люди були, з півдюрини ферм. Жили, обробляли землю, та тільки вже давним-давно, років шістдесят, а то й більше буде. Потім усі кудись перебралися. Землю хтось купив, та не знаю хто. Дехто тримає тут худобу - навесні купують її на Заході, пасуть тут до осені, потім зганяють і відгодовують зерном на продаж.

- Ви впевнені, що там нікого?

- Жодної душі. Раніше були. Те саме і з будинками. Ні житла, ні будівель. Деякі згоріли. Мабуть, дітлахи із сірниками бавилися. Напевно, думали, що так і треба. Гребінь має погану славу.

- У якому сенсі погана слава? До чого тут погана?..

- Взяти хоча б колодязь, що співає. Хоча особисто я не знаю, до чого тут колодязь.

- Не розумію. Перший раз чую про колодязь, що співає.

- Це колодязь старого Неда Паркера, - розсміявся фермер. - Він оселився там серед перших. Повернувся з війни і купив землю. Задешево - ветеранам Громадянської продавали землі уряду по долару за акр, а в ті часи вся тутешня земля була урядовою. Нед міг купити за той самий долар за акр жирну рівну землю в прерії Блейка, милях за двадцять звідси, але він був не з таких. Він знав, чого хоче. Йому потрібно було, щоб дрова були під рукою, щоб неподалік біг струмок, щоб поблизу було угіддя для полювання й риболовля.

- Наскільки я розумію, тут із цим не склалося?

- Дуже навіть склалося, якщо не рахувати води. Там було велике джерело, на яке він розраховував, але випало кілька посушливих років, і джерело почало вичерпуватися. Воно так і не вичерпалося, але Нед налякався, що раптом таке трапиться. Джерело б'є й донині, але Нед був такою людиною, що не хотів, щоб посуха застала його зненацька. І надумав пробурити колодязь. На самому верху гребеня, боже ти мій! Знайшов буровика і приставив його до справи. Натрапили на водоносний пласт, але води було мало.

Йшли все глибше і глибше, але все без толку, поки буровик не сказав: "Нед, єдиний спосіб знайти воду - це заглибитися до рівня річки. Але далі кожен фут обійдеться в долар із чвертю". Ну, в ті часи долар із чвертю був чималою сумою, але Нед уже

вбухав у цей колодязь стільки грошей, що велів продовжувати. Тож буровик продовжив. Про такі глибокі колодязі ніхто й не чув. Народ приходив тільки для того, щоб подивитися, як бурять. Це розповідав мені дід, а йому - батько. Добравшись до рівня річки, вони знайшли масу води. Цей колодязь ніколи б не пересох, але от як качати воду? Підняти її треба було страшенно високо. Тоді Нед купив найбільший, найважчий, найпотужніший вітряк з усіх, які бувають. Вітряк обійшовся в цілий статок, але Нед не скаржився. Йому потрібна була вода, і він її отримав. На відміну від більшості вітряків із цим проблем не було - його збудували на століття. Вітряк і зараз там, і все працює, хоча воду більше не качає: привід насоса багато років як зламався. Та сама історія з механізмом управління пропелером, чи то пак із важелем, який гальмує лопаті, тож тепер він крутиться без зупинки і втихомирити його немає жодної можливості. Торохтить без мастила все голосніше і голосніше. Рано чи пізно все ж таки замовкне - зламається, та й усе тут.

- Ви казали, що колодязь співає, а розповіли про все, але тільки не про це.

- Ну, це цікава штука. Часом він співає. Якщо встати на платформі над свердловиною, відчувається потік повітря. З чуток, коли цей протяг був сильним, то колодязь ніби як гудів. Кажуть, він і тепер гуде, хоча сам я толком не знаю. Дехто стверджував, що він гуде за північного вітру, але й тут поручитися не можу. Самі знаєте, у людей завжди готова відповідь із будь-якого приводу - є їм що сказати чи ні. Наскільки я розумію, ті, хто каже, що колодязь співає за північного вітру, пояснюють це тим, що сильний вітер із півночі дме прямо на звернені до річки скелі. У цих скелях є печери і тріщини, що йдуть під гребінь, і начебто деякі тріщини виходять прямо в колодязь, а там повітря мчить вгору по свердловині.

- По-моєму, це трохи притягнуто за вуха, - зауважив Томас.

Фермер поскреб у потилиці.

- Ну, не знаю, брехати не буду. Це все зі слів старожилів, а їх уже немає: перебралися звідси багато років тому. Раптом зірвалися зі своїх місць, та тільки їх і бачили.

- Усі разом?

- І тут я не в курсі, але навряд чи. Не могли ж вони виїхати всі скопом? Спершу одна сім'я, за нею інша, а там і третя, поки не роз'їхалися всі. Це ж було давним-давно, тепер ніхто й не згадає. Нікому не відомо, чому вони зірвалися. Знаєте, ходять дивні розповіді, тобто не зовсім розповіді, а просто всякі розмови. Хто його знає, що там було, - наскільки мені відомо, нікого не вбили і не поранили, просто всілякі дивацтва. Скажу вам, молодий чоловіче, що без крайньої потреби я на гребінь Паркера не ходжу, та й усі мої сусіди теж. Ніхто не скаже толком чому, та тільки не підемо.

- Буду обережний, - пообіцяв Томас.

Хоча, як виявилось, бути обережним було ні до чого - навпаки, щойно виїхав на гребінь, як нахлинуло незрозуміле відчуття батьківщини, ніби повернувся в край дитинства. Гребінь здіймався над околицями, немов хребет, що виступає над землею, і, крокуючи ним, Томас відчував, як охоплює його вплив особистості цього краю, огортаючи душу ніби теплим плащем, і водночас ставив запитання до себе, чи може земля володіти особистістю.

Тільки-но просілок, що проходив військовим гребенем, оминув останню ферму і розпочався гребінь Паркера, дорога одразу ж перетворилася на зарослу травною стежку, яка нагадувала, що колись тут їздили вози і ходили люди. Вдалині ажурним силуетом замаячив вітряк, що з легким торохтінням махав лопатями під подихами вітерця. Проїхавши повз, Томас зупинив фургончик і трохи поблукав схилом, доки в гирлі яру не натрапив на, як і раніше, живе джерело, потім повернувся до машини й

відігнав її з дороги вниз, під осок, що ріс біля джерела. Це було лише позавчора, і від'їзд можна відкласти ще на день.

Тепер, біля ірисової галявини, Томас озирнувся і спробував уявити, який вигляд усе це мало раніше, побачити околиці очима пращура, який повернувся з війни і отримав власний наділ. Мабуть, тоді ще водилися олені - адже старий марив полюванням, а справа була ще до великої пожежі на початку 1880-х, яка згубила безліч дичини. Були й вовки - справжній бич для овець, яких у ті дні тримав кожен господар, що поважав себе, а серед кущів огорожі посвистували цесарки, які теж були в кожному будинку. І дуже можливо, що подвір'ям бродили ще й павичі, гуси, качки та кури. У стайні били копитами добрі коні, які тоді відігравали важливу роль у господарстві. Але насамперед предметом гордості доброго землевласника були доглянуті комори, ситі стада, пшеничні та кукурудзяні поля, молоді сади. "Цікаво, а яким був із себе старий Нед Паркер, який ділив свій час між будинком і млином?" - гадав Томас. Повинно бути, щільним і кремезним, як водиться в Паркерів, старим з армійською виправкою, адже він провоював чотири роки. Ходив він, імовірно, заклавши руки за спину і високо піднявши підборіддя, щоб не випускати з поля зору предмета особливої своєї гордості і шанування - вітряка.

"Дідусю, - подумки вигукнув Томас, - так у чому ж справа?! Заради чого це все? Можливо, тобою володіло те саме відчуття спорідненості з цією землею, яке володіє мною? Чи зворушувала твою душу відкритість цього високого гребеня, що продувається всіма вітрами, чи відчував ти чарівність його особистості, яка нині чарує мене? Отже, вона існувала і тоді? Але якщо так - а це напевно так, - чому ж ти покинув цей край?!"

Відповіді, зрозуміло, він не дочекався - та він і не розраховував. Тепер відповіді вже нікому. Але навіть ставлячи ці запитання, Томас знав, що тутешня земля буквально просякнута інформацією і містить відповіді на все - достатньо лише зуміти розкопати. Тут таїться скарбниця знань - треба лише знайти правильний підхід. Цей стародавній край накопичував і запам'ятовував усе, не змінюючись ні краплі, поки століття проносилися над ним, як швидкоплинні тіні хмар, що біжать. З незапам'ятних часів стояв він над річкою немов вартувий, помічаючи все, що відбувається.

У річкових заводях хлюпалися квакаючі амфібії, навколо тихо паслися стада динозаврів і бігали хижі одинаки, які полювали на мирних травоядних, гасали буйні титанотеруси і величаво виступали мамонти й мастодонти - тут було на що помилуватися і відкласти в пам'яті.

Старий негр закликав озирнутися, відступити в стародавнє минуле, коли не було на землі людини, - у первісні часи. Можливо, в ті дні кожному благочестивому динозавру слід було на знак шанування свого первісного бога проковтнути камінь, вкритий магічними письменами?

"Ти збожеволів, - обсмикнув себе Томас. - У динозаврів не було богів. Тільки людина має розум, що дозволяє творити богів".

Покинувши галявину, він повільно покрокував угору пагорбом у бік вітряка, безслідно зниклою стежкою, прокладеною понад століття тому старим Недом Паркером.

Вітряк неквапливо помахував лопатями, відгукуючись на ранковий вітерець. Щоб розглянути його цілком, Томасу довелося високо задерти голову. "Забрався під небеса, - подумав він, - вище за всіх на світі".

Платформа колодязя була складена з тесаних дубових колод. Роки й дощі виснажили їхню поверхню, перетворивши її на пухку потерть, але вглиб гниття не пішло, і платформа залишалася такою самою солідною і міцною, як у перший день. Томасу вдалося відколупнути невелику трісочку, але під нею виявилася тверда

деревина. Ці колоди витримають ще не одне століття.

Стоячи поруч із платформою, Томас раптом звернув увагу, що колодязь звучить. Звук нічим не нагадував спів - скоріше, неголосний стогін, немов на дні стогнала спляча тварина, ніби десь далеко від поверхні землі ховався дехто живий, ніби в товщі скель билосся величезне серце, а у величезному мозку проносилися невідомі видіння.

"Це серце і мізки доісторичних динозаврів або їхніх богів, - подумав він і відразу обсмикнув себе. - Знову за старе?! Не можеш позбутися нічного кошмару з динозаврами?" Мабуть, знахідка зобних каменів справила сильніше враження, ніж здавалося спочатку.

Говорячи по суті, це цілковита безглуздість. Свідомість динозаврів була настільки невиразною, що її не вистачало ні на що, крім інстинктів самозбереження і продовження роду. Але здоровий глузд не в силах був здолати алогічне переконання у власній правоті, яке опанувало Томасом. Так, звісно, мізків у них було замало, але, можливо, існував якийсь інший, додатковий орган, що відповідав за віру?

І тут же Томаса охопила лють на себе за настільки незграбні вигадки - подібні ідеї під стать нікчемному фанатикові, що впав у дитинство, якогось культу.

Він розвернувся і стрімко покрокував назад тією самою дорогою, якою й прийшов, ошелешений несподіваним поворотом власних думок. "Цей край чинить на людину дивний вплив своєю відкритістю, близькістю до неба і своєю особистістю, ніби він відокремлений від решти землі і стоїть сам по собі", - думав Томас, одночасно гадаючи, чи не це змусило фермерів виїхати.

Увесь день він бродив гребенем, проходячи мильо за мильою, заглядаючи в затишні куточки, забувши про колишнє власне здивування й лють, забувши навіть про дивне передчуття, що їх викликало, і навіть навпаки - радіючи цьому дивацтву й приголомшливому відчуттю свободи та єдності з небом. Західний вітер, який набирив силу, поривчасто чіплявся за одяг. Навколишній ландшафт здавався напрочуд чистим, але не свіжовимитим, а таким, що наче ніколи не знав бруду, залишився незаплямованим і світлим від дня творіння. Здавалося, липкі руки світу не торкалися його.

Зустрічаючи зяючі льохи інших будинків, Томас майже побожно оглядав околиці, відшукуючи кущі бузку, залишки зниклих огорож, які розпадаються на порошок, сліди протоптаних колись стежок, які ведуть тепер у нікуди, вимощені плоскими вапняковими плитами ґанки і дворики, що все ще збереглися. За цими фрагментами він, як реставратор, відтворював образи родин, що жили тут, імовірно, розділяли його почуття щодо цієї землі - і все-таки покинули її. Пробував на смак вітер, висоту і стерильну старовину та намагався відшукати в них ту жахливу складову частину, яка змусила людей тікати звідси, - але знайшов не жах, а лише грубувату незворушність і спокій.

І знову йому згадалися дама в скрипучій гойдалці, і чаювання в старому будинку в Новій Англії, і крихітні бутерброди з маслом. Безсумнівно, вона злегка схилена, іншого й бути не може - інакше звідки таке пристрасне бажання дізнатися подробиці сімейної історії?

Про перебіг своїх досліджень Томас їй не доповідав, лише час від часу вельми офіційно сповіщав листом, що все ще працює. Історію Паркерів тітонька дізнається лише тоді, коли візьме у свої кістляві руки манускрипт. Безсумнівно, там вона знайде дещо дивовижне для себе. Так, у роду не було ні конокрадів, ні шибеників - зате були інші персонажі, які навряд чи змусять її пишатися подібною спорідненістю, якщо тільки вона шукає зачіпку для гордині. У цьому Томас упевнений не був. Серед інших Паркерів на початку дев'ятнадцятого століття жив лікар, який торгував

патентованими засобами і був змушений рятуватися втечею з багатьох міст, коли викривали його власне невігластво і недоброякісність його зілля. Були і работорговець, і перукар з містечка в Огайо, який утік із дружиною баптистського проповідника, і головоріз, який віддав кінці в спекотній перестрілці в одному скотарському містечку на Далекому Заході. І це плем'я дивних Паркерів завершилося людиною, яка прорубала колодязь і випустила на волю породження античного зла. У цьому місці Томас обірвав себе: "Ти ж не можеш поручитися за це, не маєш навіть найменшого підґрунтя для будь-яких умопобудов, просто піддався впливу тутешніх місць".

Коли Томас повернувся до фургончика, сонце вже сідало. Весь день він провів на гребені й не бажав більше затримуватися. Завтра в дорогу, залишатися сенсу немає. Може, тут і ховаються цінні знахідки, та тільки одній людині відшукати їх не під силу.

Під ложечкою смоктало: у роті в нього макової росинки не було з самого сніданку. Вугілля зовсім прогоріло, багаття довелося розводити заново, і повечеряти вдалося лише під час ранніх осінніх сутінків. Незважаючи на втому після денних блукань, спати не хотілося, і Томас продовжував сидіти без руху, прислухаючись до звуків ночі, що насувається. Східний горизонт осяявся світлом висхідного місяця, а серед пагорбів, що височіли над річковою долиною, перегукувалися дві сови.

Потім він вирішив усе-таки встати і сходити до фургона по пляшку - там ще залишалось трохи віскі, саме час докінчити. Завтра можна купити іншу, якщо захочеться. У фургончику він запалив і поставив на стіл гасову лампу і в її світлі побачив зобний камінь, що лежав на тому самому місці, де його залишили вчора вночі. Взявши камінь, Томас покрутив його, відшукуючи ледь помітні письмена, і підніс ближче до очей з неясною надією, що вчора прийняв дрібний дефект за слід різця. Але письмена були на колишньому місці. Породити подібні знаки не в змозі ніяка гра природи. "Цікаво, - подумав Томас, - чи може хоч хто-небудь на світі розшифрувати цей напис?" І тут же відповів собі: "Навряд чи". Адже письмена ці - що б вони не означали - вирізані за мільйони років до того, як на землі з'явилася хоч віддалена подоба людини. Поклавши камінь у кишеню піджака, він захопив пляшку і повернувся до багаття.

І відчув тривогу, що важкою хмарою повисла в ночі. Дивно, адже йдучи у фургончик, він нічого не помітив, але за час короткої його відсутності щось змінилося. Уважно оглянувши околиці, Томас вловив за межами кола світла якийсь рух, але заспокоївся, вирішивши, що це всього лише розгойдувані вітром дерева. Так, зміна дійсно відбулася: з півночі задув сильний штормовий вітер. Листя осокоря, біля якого приткнувся фургончик, заспівало похмуру пісню бурі. З вершини гребеня почулося гуркіт вітряка - і ще якийсь звук. Виття - ось що це було. Колодязь заспівав. Виття долинали лише часом, але, в міру того як Томас вслухався в його переливи, звук ставав дедалі гучнішим, насиченим і рівним, без перебоїв і пульсацій, немов гудіння органної труби.

І тепер за межами світлого кола справді хтось рухався - чути був важкий тупіт і глухі відгомони, ніби в темряві блукали незграбні гіганти. Віднести цей рух на рахунок уяви або розгойданих дерев, стало вже неможливо. Підскочивши з крісла, Томас заціпенів, осяяний сполохами багаття. Пляшка випала з рук, але він, відчувши сплеск паніки, не став нахилитися. Незважаючи на все його самовладання, нерви і м'язи гранично напружилися, охоплені стародавнім атавістичним страхом перед невідомим, перед тупотом у темряві, перед моторошним виттям колодязя. Намагаючись зібрати волю в кулак, він злісно закричав - не на тіні, а на себе самого, залишками логіки і розуму сколихнувши невимовну лютю на надприродний жах, що терзав його. Потім жах змив греблю логіки і розуму, Томаса охопила паніка, що не

піддається приборканню, він наосліп рвонув до фургона, заскочив до кабіни і тремтячою рукою, намацав ключ запалювання.

Мотор завівся з півоберта, і у світлі фар Томас побачив щось на кшталт безглуздо горбатих силуетів, що стикаються один в одного, хоча й цього разу вони могли виявитися лише видіннями. Якщо вони й існували насправді, то лише у вигляді тіней, більш щільних, ніж інші.

Поспіхом захлинаючись повітрям, Томас вичавив зчеплення, заднім ходом погнав машину півколом, поки не опинився обличчям до вершини гребеня, і переключився на звичайний хід. Чотириколісний привід зробив свою справу, і машина, повільно набираючи швидкість, покотилася вгору - у бік вітряка, де лише кілька годин тому було тихо і спокійно.

Ажурна конструкція чітко вимальовувалася на тлі залитого місячним світлом небосхилу. Відблиск висхідного місяця на лопатях, що крутилися, перетворив їх на блискучі клинки. І всі звуки перекривало пронизливе виття колодязя. Справді, неголений фермер казав, що колодязь співає тільки за північного вітру.

Фургончик вискочив на ледь помітну у світлі фар доріжку; Томас ривком вивернув кермо, щоб не проїхати повз неї. До вітряка залишалася не більш як чверть милі, і менше ніж за хвилину він залишиться позаду, а попереду буде затишний безпечний світ. Бо гребінь належить іншому світу, він стоїть усамітнено - відмежований від оточення, вихоплений із плину часу дикий край. Можливо, саме це надає йому особливої чарівності, відсікаючи тривоги й біди реального світу та залишаючи їх десь позаду. Але на противагу він має приховувати в собі щось жахливе, що давним-давно стерлося з пам'яті решти світу.

Крізь лобове скло здавалося, що вітряк якимось змінився, втративши свою монументальність, зате знайшовши натомість плавність ліній, - ба більше, він наче ожив і затіяв незграбний танець, не позбавлений, однак, своєрідної витонченості.

Самовладання потроху поверталася - у всякому разі, м'язи більше не сковував паралізуючий страх і паніка вже не забирала розум. За кілька секунд вітряк залишиться позаду, виття колодязя поступово затишне на віддалі, і весь цей жах, створений і посилений уявою, яка не в міру розігралася, забудеться сам собою - адже вітряк не може бути живим, а отже, і горбатих силуетів теж немає...

І тут Томас зрозумів, що все далеко не так просто. Це не гра уяви: вітряк дійсно живий, бачення не може бути таким виразним і докладним. Опори вітряка були буквально обвішані, сховані фігурами, що копошаться, деруться, розгледіти які не було жодної можливості: вони збилися в таку щільну масу, що жодну з них не було видно цілком. Вигляд у них був настільки відлякуючий, огидний і моторошний, що Томас задихнувся від хвилі жаху, що накопилася. Внизу, біля колодязя, теж роїлися величезні горбаті тварюки, що пересічно крокували йому навперейми.

Забувши про все на світі, він суто інстинктивно втиснув педаль газу мало не до підлоги. Машина здригнулася і рвонула вперед, прямо в гущу тіл, що скупчилися. "Ідіот, - промайнуло в мозку, - я ж вріжуся в них". Треба було спробувати об'їхати цих виродків, але тепер уже пізно: паніка зробила свою чорну справу. Тепер нічого не поправиш.

Мотор засмикався, чхнув і заглух. Машина прокотилася ще трохи і ривком зупинилася. Томас квапливо схопився за ключ запалювання. Мотор прокрутився і чхнув, але не завівся. Темні горби скупчилися навколо, розштовхуючи один одного, щоб подивитися на людину. Не бачачи очей, він, проте, відчував спрямовані на себе погляди, у відчайдушному поспіху намагаючись завести машину. Але цього разу двигун навіть не чхнув. "Залило, трясця, бензином", - підказав Томасу куточок свідомості, який поки що не захлинувся страхом.

Залишивши в спокої запалювання, Томас відкинувся на спинку сидіння, відчуваючи, як на душу спадають льодовий холод і заціпеніння. Страх пішов, паніка розсіялася - залишилися лише холод і заціпеніння. Відчинивши дверцята, він обережно ступив на землю і покрокував геть від машини. Осаджуваний чудовиськами вітряк нависав над головою, масивні горбаті постаті перегороджували шлях, розгойдуючи головами - або тим, що їх заміняло. Відчувалося, як сіпаються хвости, хоча ніяких хвостів видно не було. Від тих, хто облягає, були вільні лише лопаті вітряка, що скрекотіли на вітрі.

- Пустіть, я пройду, - голосно сказав Томас, крокуючи вперед. - Дайте дорогу. Пустіть, я пройду.

Його повільні кроки ніби підлаштовувалися під якийсь ритм, биття одному йому чутного барабана. І тут же він з подивом зрозумів, що підлаштовується під ритм поскрипування крісла-гойдалки зі старого будинку в Новій Англії.

"Більше нічого не поробиш, - нашіптувала підсвідомість, - по-іншому не можна. Варто побігти - і тебе, верескливого та галасливого, повалять на порох. Тільки спокоєм можна зберегти людську гідність".

Він крокував повільно, але рівно, підлаштовуючи кроки під неспішне, рівномірне поскрипування крісла-гойдалки і повторюючи:

- Дайте дорогу. Я істота, що прийшла вам на зміну.

І крізь пронизливе виття колодязя, крізь скрекіт крил вітряка, крізь поскрипування крісла немовби донеслася їхня відповідь:

"Проходь, чужинець, бо в тебе амулет, який ми давали нашому народу. Ти володієш символом віри".

"Але це не моя віра, - подумав він, - і не мій амулет. Це не привід залишати мене в спокої. Я не ковтав зобних каменів".

"Але ти брат, - відповідали вони, - тому, хто зробив це".

І вони розступилися, відкриваючи йому прохід і поступаючи шляхом. Томас не дивився ні ліворуч, ні праворуч, вдаючи, що їх узагалі немає, хоча й знав, що це не так: повітря було напоєне тухлим болотним запахом цих тварюк. Їхня присутність відчувалася всюди, вони тягнулися до людини, немов хотіли торкнутися її і приголубити, як кішку або собаку, але все-таки утримувалися від прямого контакту.

Пройшовши між тіней, що скупчилися навколо колодязя, він продовжував крокувати вперед, залишивши їх за собою, залишаючи в глибинах часу. Вони залишилися у своєму світі, а Томас ступив у свій - ступив неквапливо, щоб це не вважали втечею, і все ж трішки швидше, ніж колись, - і опинився на дорозі, що ділила гребінь Паркера навпіл.

Засунувши руку в кишеню піджака, він відчув під пальцями маслянисто-гладку поверхню зобних камінчиків. Поскрипування гойдалки хоча й стало набагато тихішим, але звучало в мозку, як і раніше, змушуючи підлаштовуватися під свій ритм.

"Вони назвали мене братом, - думав він. - Вони назвали мене братом. Так воно і є. Усі тварюки, що живуть на землі, брати й сестри, і, якщо ми забажаємо, кожен може носити при собі символ нашої віри".

А вголос звернувся до динозавра, який давним-давно помер серед купи валунів:

- Брате, я радий нашій зустрічі, радий, що знайшов тебе. І з радістю заберу із собою символ твоєї віри.

9. Містер Мік грає в поло

Вивіска свідчила:

“РЕМОНТУЄМО АТОМНІ ДВИГУНИ, ЛАТАЄМО ОБШИВКУ, ОНОВЛЮЄМО
ФУТЕРОВКУ РАКЕТНИХ ДВИГУНІВ.
СЮДИ ПРИПОВЗАЮТЬ, ЗВІДСИ ВІДЛІТАЮТЬ!”

Нижче від руки було приписано кривими літерами:

“МИ РЕМОНТУЄМО ВСЕ!”

Містер Олівер Мік здивовано роздивлявся цю вивіску на стовпі, закладеному в скельну плиту. Нижче до стовпа дротом була прикручена табличка із зовсім уже нерозбірливим текстом. Кліпаючи очима за товстими скельцями окулярів, містер Мік нарешті розібрав бліді каракулі:

“ЖУКИ З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ - ТУТ!”

Останній напис містера Міка особливо спантеличив, чого він, однак, не збирався показувати. Відвернувшись від стовпа, містер Мік почав уважно вивчати поселення. Кружок на карті, що позначав його, був не найменшим, але все відносно: тут, на орбіті навколо Сатурна, навіть найкрихітніший аванпост значив набагато більше, ніж його розміри.

Плоска кам'яна плита явно не перевищувала п'яти миль у поперечнику. Приблизно в центрі стояли два дуже схожих металевих куполи однакової конструкції. Так, до архітектурних вишукувань справа тут ще не скоро дійде, подумав містер Мік. Притулок і ще раз притулок...

Одна з цих будівель якраз і була ремонтною майстернею, про яку повідомляла вивіска. Напис, грубо намальований над вхідним шлюзом другого купола, свідчив: "Готель "Сатурн"".

Уся інша поверхня була не більш ніж примітивним посадковим майданчиком. Нерівності рельєфу були просто зрізані бластерним вогнем, щоб кораблям було зручніше сідати.

Зараз тут, впритул до ремонтної майстерні, стояли два кораблі. Один належав Департаменту охорони здоров'я та соціального забезпечення уряду Сонячної системи, а інший - корпорації "Галактична Фармацевтика". Корабель "Галактичної" був звичайною вантажівкою, неповороткою і тихохідною. Містер Мік знав, що цей останній прибув за вантажем зоряного моху. Але що тут робить інший корабель? Про яке соціальне забезпечення може йти мова в цьому ведмежому кутку?

Повільно й незграбно містер Мік попрямував до приземкуватого купола ремонтної майстерні. Незважаючи на всі перестороги, він кілька разів спіткнувся і ледь не

заплутався у власних ногах, обтяжених громіздкими черевиками скафандра. За такої слабкої, майже відсутньої, гравітації незвичній людині доводиться постійно слідкувати за собою і не приймати дрібні неприємності близько до серця.

За його спиною лимонно-жовтий Сатурн заповнював собою десяту частину неба. На поверхні планети-гіганта розпливалися яскраві отруйно-зелені плями і зміїлися тонкі багряні лінії.

Праворуч і ліворуч виблискували, безладно обертаючись, кам'яні уламки, з яких складалося внутрішнє кільце; над горизонтом, просто перед очима містера Міка, сяяли веселки зовнішніх кілець.

"Подібно краплям роси в темряві простору", - пробурмотів собі під ніс містер Мік, але миттєво засоромився свого поетичного пориву. Насправді він добре знав, що поезії в цьому секторі космосу немає ніякої. Це суворий і дикий світ, нагадав собі містер Мік, поправив кобуру бластера і рішуче рушив уперед. Рішучість, утім, давалася йому нелегко - тут би на ногах утриматися, про інше й думати ніколи.

Добравшись до вхідного шлюзу ремонтної майстерні, він як слід уперся ногами в нерівності скельного ґрунту, підняв руку і натиснув на кнопку дзвінка. Зовнішній люк миттєво відчинився, і за хвилину містер Мік вже переступав поріг офісу.

В кріслі біля стіни, поклавши ноги на стіл, сидів механік у комбінезоні й замасленій кепці, зсунутій на потилицю.

Містер Мік із задоволенням потопав ногами, насолоджуючись нормальною земною силою тяжіння, і відкинув шолом за плечі свого скафандра.

- Ви і є той самий джентльмен, який може все полагодити? - запитав він.

Механік в усі очі дивився на свого відвідувача. Ні, це не лихий пілот вантажівки, не вусатий космічний вовк, який звик перетинати орбіти далеких планет. Сиве волосся, що стирчить на всі боки, бліде обличчя, водянисті блакитні очі за товстими скельцями окулярів, сутулі плечі і квола фігура - навіть під громіздким скафандром видно.

Механік усе мовчав і мовчав.

Містер Мік спробував ще раз:

- Ваша вивіска... Там сказано, що ви можете полагодити все. Я подумав...

Механік здригнувся.

- Зрозуміло, - погодився він, усе ще насилу приховуючи здивування. - Усе, що завгодно. Що у вас там? - Механік спустив ноги зі столу.

- Я потрапив у метеоритний рій, - зізнався відвідувач. - Насправді радше пил, ніж метеорити, але захисний екран затримав не все.

Від збентеження містер Мік не знав, куди подіти руки.

- Я такий розтяпа, - сказав він.

- Нічого, від цього і найкращі не застраховані, - утішив механік, - Сатурн притягує безліч усякої гидоти, а на підльоті до кілець це як суп із галушками. Сюди весь час приходять кораблі з пробоїнами. Справа звична, впораємося миттю.

Містер Мік ніяково кашлянув.

- Боюся, пробоїни - це ще не все. Один камінчик потрапив у приладовий відсік і вивів дещо з ладу.

Механік співчутливо хмикнув:

- Ну, тоді ви ще легко відбулися. Посадити корабель із несправними приладами - справа непроста! Хороший у вас штурман.

- У мене немає штурмана, - тихо сказав містер Мік.

Механік широко розплющив очі:

- Ви хочете сказати, що посадили корабель поодиноці? У вас немає екіпажу?

Містер Мік зковтнув клубок у горлі й кивнув:

- Йшов по розрахункам.

На обличчі механіка негайно виразилося захоплення:

- Не знаю, хто ви такий, містере, - урочисто оголосив він, - але ким би ви не були, ви - найкращий пілот, який коли-небудь виходив у космос!

- Сумніваюся, - відповів містер Мік. - У мене, бачте, пілотський стаж зовсім невеликий. До самого недавнього часу я жодного разу не покидав Землі. Я бухгалтер "Місячної експортної".

- Бухгалтер! - заволав механік. - Звідки бухгалтеру знати, як управлятися з таким кораблем?

- Я вчився, - сказав містер Мік.

- Вчилися?

- Так, за книжками. Відкладав гроші і вчився. Я завжди хотів побачити Сонячну систему, і ось я тут.

Приголомшений механік зняв свою промаслену кепку, акуратно поклав її на стіл і потягнувся до скафандра, що висів на стіні.

- Боюся, що так одразу полагодити не вийде, - сказав він. - Особливо, якщо треба буде замовляти деталі. Їх доведеться доставляти з Титан-Сіті. Чому б вам не зупинитися в нас у готелі? Скажіть Моу, що ви від мене, він вас прийме як слід.

- Дякую, - сказав містер Мік, - Тут ще така річ... У вас на стовпі є інше оголошення: щось про жуків із вищою освітою.

- А, ці! - відповів механік, - Їхній власник - Гус Гамільтон. Можливо, "власник" - занадто сильно сказано, бо вони були вже на місці, коли там уперше з'явився Гус. Усе одно, він ними дуже пишається, хоча іноді вони й дають йому прикурити. У перший же рік він мало не з'їхав з глузду, намагаючись збагнути, в які ігри вони грають.

- Ігри? - запитав містер Мік, підозрюючи розіграш.

- Ну так, ігри. На кшталт шашок, тільки не шашки. І не шахи теж. Ще хитріші. Жуки спочатку риють дірки, потім діляться на команди і грають годинами. Щойно Гусу починає здаватися, що він їх розкусив, жуки змінюють правила і знову збивають його з пантелику.

- Не розумію! - вигукнув містер Мік.

- Чоловіче! - урочисто вимовив механік, - У цих жуках і немає нічого зрозумілого.

Водяться вони тільки на камені, що належить Гусу. Гус навіть думає, що цей уламок могло занести сюди із системи іншого сонця. Камінь перетнув собі простір, а потім його втягнуло в кільце Сатурна. Тоді зрозуміло, чому на інших каменях жуків немає, - вони просто на ньому і прилетіли, а?

- Я б хотів зустрітися з цим Гусом Гамільтоном, - сказав містер Мік, - Де його можна знайти?

- А ви зупиніться в нашому готелі, - порадив механік, - Рано чи пізно він там обов'язково з'явиться. Якщо тільки його не турбує ревматизм, він завжди прилітає забрати свою пачку газет. Передплачує щоденну газету - єдина людина в наших краях, яка щось читає. Щоправда, далі спортивної секції не заходить. Помішаний наш Гус на спорті.

II

Моу, бармен готелю "Сатурн", сперся на стійку, підперши рукою підборіддя. На обличчі його було написано зневіру. Моу надавав перевагу миру і спокою, а зараз очікувалися великі проблеми.

- Леді, - промовив він скорботним голосом, - придумали ви собі роботу. Наші хлопці до духовного зростання і самовдосконалення не прагнуть, та й не варті вони такої праці. Кам'яні щури вони, і нічого більше.

Генрієтта Перкінс, представниця Департаменту охорони здоров'я та соціального забезпечення уряду Сонячної системи, здригнулася, не приймаючи думки про те, що існують форми життя низькі настільки, що їм чуже прагнення до досконалості.

- Але ця їхня кровна ворожнеча! - обурилася вона, - Воювати тільки тому, що живуть у різних секторах кільця! Допускаю, що суперництво - справа природна, але все це кровопролиття! Я впевнена, що їм не подобається, коли їх убивають.

- Їм якраз подобається! - сказав Моу, - Ну, можливо, не коли їх самих убивають... Але ризикують хлопці із задоволенням. Насправді гине їх не так багато. Тільки ті, ну, хто розслабився і став необережним. Але вбивства чи ні, я б нікому не порадив лізти в ці справи. Якби між двадцять третім і тридцять сьомим секторами не було цієї вендети, хлопці просто померли б від нудьги. Війна тягнеться роками, то розгорається, то затихає.

- Але не обов'язково ж воювати летальною зброєю, - самовдоволено посміхнулася соціальна дама. - Тому-то я і тут. Я спробую спрямувати природне почуття суперництва в менш неспокійне й небезпечне русло. Спрямуємо їхню енергію на інші види діяльності.

- Наприклад? - запитав Моу, побоюючись найгіршого.

- Спортивні змагання, - сказала міс Перкінс.

- Гра у футбол порожньою бляшанкою, - запропонував Моу, намагаючись бути уїдлигим.

Міс Перкінс сарказму не помітила.

- А можна влаштувати олімпіаду з правопису, - сказала вона.

- Цим хлопцям правопис не властивий, - заперечив Моу.

- Ну, тоді якісь ігри. Ігри, в яких проявляється бойовий дух.

- Ага! - з ентузіазмом промовив Моу. - Вони ігри дуже навіть люблять. Покер із козирними двійками.

У цей момент внутрішні двері шлюзу зі скреготом відкотилися, і до приміщення, накульгуючи, увійшла постать у скафандрі. Скло шолома зсунулося догори; під ним виявилось обличчя, прикрашене сивими вусами.

Гус Гамільтон.

Той, хто увійшов, люто подивився на Моу:

- Якого біса значить уся ця дурня? Твоя звісточка до мене дійшла, і ось я тут, як бачиш. Але дивись, якщо це виявляться дурниці!

Гус Гамільтон шкандибав до бару. Бармен поставив на стійку пляшку і посунув її в бік Гуса, намагаючись триматися поза межами досяжності.

- Якісь проблеми? - запитав Моу, намагаючись говорити природним тоном.

- Проблеми? А як ти думав? - розлютився Гус, - Але проблеми очікуються не в мене одного! Хтось вкрав інжектор із мого корита! Щоб дістатися сюди, мені довелося позичити інжектор у Хенка. Але я знаю, хто це був. У тутешніх місцях водиться тільки один кам'яний щур із коритом, на яке можна поставити мій інжектор!

- Бад Крейні, - сказав Моу.

Секрету в цьому й справді не було. Кожен мешканець кільця знав усе про кораблі своїх сусідів.

- Точно, - сказав Гус, - Тож я збираюся відвідати тридцять сьомий сектор і видерти Бада з його нори з корінням, - Гус ковтнув із пляшки. - Так, сер, я його самого в інжекторне гніздо заб'ю!

Його погляд зупинився на міс Генрієтті Перкінс.

- У нас гості? - запитав Гус.

- Міс Перкінс - представник уряду, - сказав Моу.

- Податки?

- Ні, соціальне забезпечення. Збирається над вами працювати, хлопці. Вона каже, що вам, мешканцям двадцять третього сектору, нема чого весь час воювати з цією бандою з тридцять сьомого.

Судячи з виразу очей, Гус не повірив своїм вухам.

Моу спробував допомогти:

- Вона хоче, щоб ви грали в ігри.

Гус ковтнув із пляшки, вдавився, насилу віддихався і витер очі:

- Отже, ти мене притягнув сюди саме для цього. Ще одні кляті мирні переговори. Як ти сказав? Приїжджай, обговоримо те, інше... І я прилетів!

- Ну, в її словах щось є, - спробував пом'якшити ситуацію Моу, - Ви, кам'яні щури, бешкетуєте в просторі вже давно. Пора б вам подорослішати й стати розсудливими. Ти ось просто зараз збираєшся розмазати Бада по його кругляку. І яка тобі від цього користь?

- Я отримаю глибоке моральне задоволення, - відповів Гус, - І до речі, я поверну свій інжектор. До того ж можна що-небудь зняти з Бадова корита. На моєму деякі деталі добряче зносилися.

Він ковтнув ще, невдоволено дивлячись на міс Перкінс.

- Отже, уряд прислав вас сюди, щоб зробити з нас респектабельних громадян?

- Усього лише допомогти вам, містере Гамільтон, - сказала пані, - Перетворити ворожнечу на здорове змагання.

- На гру, а? - задумливо промовив Гус, - Можливо, в цьому справді щось є. Ми цілком би могли організувати якусь гру...

- І не думай про це, Гусе, - перебив його Моу, - Про бластери за п'ятдесят кроків не може бути й мови. Міс Перкінс нічого такого не потерпить.

Гус із виглядом ображеної гідності витер вуса.

- Нічого подібного! Ти що, вважаєш, ніби я про спорт жодного поняття не маю? Якраз думав про справжню гру! У цю гру грають і на Землі, і на Марсі. Я про неї в газетах прочитав і за командами стежу. Завжди хотів подивитися, але не довелося.

Міс Перкінс розквітла.

- І що це за гра, містере Гамільтон?

- Космічне поло, - сказав Гус.

- Чудово! - На губах міс Перкінс розквітла манірна посмішка, - У вас для цієї гри і кораблі є!

Бармен стривожився.

- Міс Перкінс! Не давайте йому себе вмовити!

- А ти закрий рота! - огризнувся Гус. - Вона хоче, щоб ми у що-небудь пограли, чи не так? Поло - це гра. Вишукана, респектабельна гра. У неї у вищому суспільстві грають.

- Коли ви, хлопці, почнете в неї грати, вона одразу перестане бути вишуканою і респектабельною, - передрік Моу. - У вас вийде звичайне побоїще! Хто з вас не проґавить нагоди поквитатися з ким-небудь іще, якщо вже ви опинитеся один перед одним у чистому полі?

Міс Перкінс задихнулася від обурення.

- Я впевнена, що вони нічого такого не зроблять!

- Зрозуміло, не зробимо! - урочисто оголосив Гус, надувшись від важності, як сова.

- Це ще не все, - азартно заявив Моу, - Ваші корита й до кінця першого періоду не протримаються! Здебільшого вони розваляться самі собою на першому ж крутому віражі. Хлипкуваті ці посудини для гри в поло. До того ж ви їх усе життя осячаю сечею заправляєте - на нормальному пальному вони відразу вибухнуть!

Знову заскреготіли внутрішні двері шлюзу, і в бар увійшов ще один відвідувач.

- У тебе упереджена думка, - сказав Гус. - Ти просто не любиш космічне поло, ось і

все. Аристократичної крові в тобі теж немає. А ми ось людину запитаємо - нехай висловить свою думку!

Той, хто увійшов, відкинув шолом, що приховував сиве волосся й окуляри з товстими скельцями.

- Моя думка, сер, - виголосив Олівер Мік, - зазвичай не становить особливого інтересу.

- Усе, що ми хочемо знати, - сказав Гус, - це що ви думаєте про космічне поло?

- Космічне поло - благородна гра. Для неї необхідні чудові навички пілотування, точне відчуття часу і...

- Ось бачиш! - урочисто проголосив Гус.

- Я одного разу спостерігав за грою, - з власної ініціативи додав містер Мік.

- Чудово! - протрубив Гус, - Ось ти і будеш тренувати нашу команду!

- Але, - спробував заперечити містер Мік, - але я... але...

- О, містере Гамільтон, - захопилася міс Перкінс, - ви просто неймовірний! Ви про все подумали!

- Гамільтон! - пискнув містер Мік.

- Точно, - сказав Гус, - Добрий старий Гус Гамільтон. Вирощую найкращий чортів зоряний мох, який тобі тільки доводилося бачити.

- Отже, ви той самий джентльмен, у якого водяться жуки? - запитав містер Мік.

- Це ти про мою голову? Стеж за своїми словами!

- Це він про жуків на твоєму камені, - квапливо пояснив Моу.

- А, ці... - заспокоївся Гус.

- Так, вони мене дуже цікавлять. Я б на них хотів подивитися, - сказав містер Мік.

- Подивитися! Містере, можеш забирати їх собі, якщо хочеш! Вони мене з дому вижили! Вони, бачиш, небайдужі до металу. Будь-якого металу, хоча віддають перевагу сплавам. Вони їх їдять. Посади поруч із ними корабель, і вони до нього наввипередки кинуться. Тож мені довелося переселитися на інший камінь. Спочатку пробував із ними боротися, але тільки вони мене обробили під горіх. З'їхав і залишив їм своє господарство, після того як вони почали виїдати мою хатину просто в мене з-під ніг.

Містер Мік зажурився.

- Отже, до них навіть не підійти? - запитав він.

- Чому ж? Запросто, - сказав Гус.

- Так, але металеві частини скафандра і...

- Цю проблему я вирішив, - сказав Гус. - Коли будемо в мене, дам тобі ходулі.

- Ходулі?

- Ага. Дерев'яні ходулі. Ці чортів жуки не розуміють, що таке дерево. Схоже, вони його бояться. На ходулях ти можеш просто серед них розгулювати, якщо хочеш.

Містер Мік ковтнув клубок у горлі. Йому не коштувало великих труднощів уявити, як розгулювати на ходулях у місці, де гравітація практично відсутня.

III

Жуки відрили собі новий набір отворів, схожий на дошку для китайських шашок, і тепер займали вихідні позиції, збираючись почати гру.

Плоскою скельною поверхнею, де розташовувалася плантація зоряного моху, що належала Гусу Гамільтону, на цілу милю тягнувся ланцюжок таких дощок. Кожна дошка відрізнялася від сусідньої, і на кожній гру було закінчено.

Олівер Мік обережно вставив ходулі у відповідні заглиблення в скельному ґрунті, після чого повільно й обережно сперся спиною на поверхню заздалегідь обраного

кам'яного виступу.

Містер Мік навіть у молодості не дуже дружив із ходулями. Тут же, на цьому камені, що безладно обертається, щоб упоратися з ними, треба було бути акробатом. Містер Мік акробатом не був, що цілком переконливо доводили півдюжини вм'ятин на броні його скафандра.

Зручно спершись на кам'яний виступ, він дістав із планшета блокнот і ручку. Насупившись, перегорнув вкриті схемами сторінки.

Схеми нічого не прояснювали. Вони містили позиції і зроблені жуками ходи для ігор, проведених на трьох останніх дошках. У кожному випадку гра виглядала закінченою, а отже, хтось знайшов рішення, виграв очки або домогся переваги.

Але досі, вивчаючи схеми, містер Мік так і не виявив ні цілей, ні завдань гри, не кажучи вже про очки або рішення.

Усе це було дивно. З іншого боку, сказав собі містер Мік, усе сходиться. Сатурн - дивне місце. Взяти хоч кільця: звідки вони взялися? Уламки супутника, розірваного тяжінням планети? Космічне сміття? Ніхто не знає.

Або, якщо вже на те пішло, сам Сатурн. Джерело радіації, смертельної для людини. Тієї самої радіації, яка, утримуючи людину на шанобливій відстані, водночас приносить їй неоціненну користь. Тут, на внутрішньому кільці, смертельні випромінювання, ослаблені настільки, що їх успішно поглинає звичайна броня скафандрів, слугують засобом чудесного зцілення.

Зоряний мох, одна з небагатьох форм рослинного життя, здатних існувати у відкритому космосі, ріс тільки в присутності цих таємничих випромінювань. Висаджений поблизу м'якших світів, він чахнув і відмовлявся рости. Науковці аналізували випромінювання і відтворювали їх у лабораторних умовах, проте якийсь невловимий, але принципово важливий компонент завжди вислизав. Під штучним опроміненням мох незмінно хворів і вмирав.

Ось тому, що на Землі зоряний мох використовували для лікування десятка хвороб, а рости він погоджувався тільки тут, на внутрішньому кільці, люди і селилися в цьому вирі космічних кругляків. І жили, як Гамільтон, на камінні, шкереберть, наче тріски в бурхливому потоці, що мчать по своїх орбітах. І витримували нескінченну самотність, і кидали виклик смерті, що чекала на перетині орбіт або всередині зношених кораблів, і божеволіли від вимушеного неробства під глузливими зірками.

Містер Мік позіхнувся - і ледь не втратив рівновагу.

Жуки тим часом взяли до справи; містер Мік заніс ручку над блокнотом і обережно нахилився вперед, захоплено спостерігаючи за грою.

Крихітні комахоподібні створіння неквапливо пересувалися в усіх напрямках, з гідністю виповзаючи з отворів і ховаючись у них.

Якщо є протиборчі сторони... і якщо це гра, неодмінно мають бути ходи. Однак не помітно, щоб жуки ходили по черзі. Утім, визнав містер Мік, порядок і кількість ходів, що належать кожній стороні, можуть підкорятися правилам і умовам, які йому поки що незрозумілі.

Раптово на дошці настало сум'яття. Кілька миттєвостей жуки носилися в усіх напрямках, ніби розшукуючи певний отвір. Настільки ж раптово весь рух припинився. Ще мить - і впорядкований рух відновився, але з однієї з позицій, що передували моменту сум'яття!

Ніби хтось зробив помилку, розв'язуючи математичну задачу, повернувся до останнього правильного висновку і знову рушив уперед.

- Чорт мене... - сказав містер Мік і завмер.

Ручка випала з його пальців і неквапливо опустилася на каміння далеко вниз. Математична проблема!

У нього перехопило подих.

Тепер зрозуміло! Слід було здогадатися раніше. Просто механік, а потім і Гамільтон говорили тільки про жуків, які грають в ігри. Це й збило його з пантелику.

Ігри! Ні, ці жуки не в ігри грають. Вони розв'язують рівняння!

Забувши про все, містер Мік нахилився вперед, намагаючись нічого не упустити. Одна з ходуль вивернулася з-під нього, і містер Мік почав неквапливо падати. Він упустив блокнот і відчайдушно спробував вхопитися за порожній простір.

Друга ходуля тихо попливла вбік, а містер Мік почав повільно тонути, його тягнула вниз слабка, але невблаганна гравітація. Намагаючись зберегти рівновагу, він відштовхнувся від скелі, в яку впирався спиною, і тепер опускався обличчям донизу прямо на шахову дошку з жуками.

Він брикався і розмахував руками, але нічого не змінювалося. Він досяг поверхні, відскочив, як м'ячик, опустився, відскочив знову...

На четвертому відскоку йому вдалося вчепитися пальцями за дрібну нерівність скельного ґрунту. Відчайдушно борючись, містер Мік нарешті встав на ноги.

Щось пробігло по склу шолома; він підніс до обличчя руку. Рука була густо вкрита жуками.

Неслухняними руками містер Мік увімкнув ракетний двигун свого скафандра, злетів у чорноту простору і попрямував туди, де в такт обертанню каменю спалахували і гасли вогники ілюмінаторів купола Гамільтона.

Олівер Мік заплющив очі й важко зітхнув.

- Гус мене за це не похвалить, - сказав він собі.

Гус потряс невелику дерев'яну коробочку, уважно прислухаючись до гарячкової метушні всередині.

- Мені слід було б узяти цю коробочку із собою і розсипати вміст у Бада на палубі, - розважливо оголосив він, - Розрахувався б із ним за інжектор, і це було б справедливо.

- Так, але ж інжектор вам повернули, - зауважив містер Мік.

- Справді, повернули, - визнав Гус. - Але це не за правилами. Отримати крадене назад ще не означає розрахуватися. Мені не дали з'їздити Баду в морду, як годиться. Мою мене відрадив. Він придумав, щоб до Баду вирушила соціальна мадам. Мабуть, вона дуже, дуже гарно говорила, як ми маємо стати розсудливими, поводитися пристойно і таке інше. Подумати тільки, Бад віддав їй інжектор!

Гус скорботно похитав головою:

- Боюся, не судилося нам більше жити по-старому. Сьогодні перестанемо стежити за собою, а завтра виявиться, що ми один одного вперед пропускаємо.

- Це було б жахливо, - погодився містер Мік.

- І не кажи, - відгукнувся Гус.

Щось блиснуло; містер Мік упав на карачки і кинувся в погоню за крихітною тварюкою.

- Упіймав! - азартно заволав він, накриваючи блискучий живий кристал долонею.

Гус обережно зсунув кришку дерев'яної коробочки, а містер Мік кинув жука всередину.

- Двадцять восьмий, - оголосив колишній бухгалтер.

- Я тобі казав, що ми спіймали не всіх! - сварливо відповів Гус. - Ти б краще перевірів свій скафандр ще раз. Ці чортові тварюки проробляють ходи в суцільному металі і ще вміють якось закладати їх за собою. Найслизкіші й найпідліші тварюки в системі. Зовсім як піщані блохи на землі.

- Піщані блохи гірші: забираються під шкіру, щоб відкласти яйця, - сказав містер Мік.

- Може, і ці теж! - кисло припустив Гус.

На камінній полиці ожив радіоприймач, який автоматично налаштувався на випуск новин із Титан-Сіті, поселення на найбільшому супутнику Сатурна.

Приторний голос диктора вібрував від радісного збудження і гордості:

- Наступного тижня у Великому Нью-Йорку на Землі відбудеться щорічна зустріч між футбольними командами Марса і Землі. Але те, про що йтиметься сьогодні, відсунуло цю довгоочікувану подію на другі шпальти земних газет.

Диктор зробив паузу, перевів подих і залився солов'єм:

- Ця гра, леді та джентльмени, про яку сьогодні ввечері тільки й говорять на вулицях земних міст, відбудеться у нас, у системі Сатурна. На внутрішньому кільці в космічне поло гратимуть дві нікому не відомі аматорські команди. Більшість учасників ніколи раніше не грали в поло, а деякі навіть ніколи не бачили чужої гри. Дехто, можливо, і не чув до цього про цей вид спорту.

Але сьогодні всі вони гратимуть! Хлопці, що живуть на скелях внутрішнього кільця, вийдуть у простір на своїх бувалих кораблях, щоб вирішити, кому дістанеться перемога. І коли я говорю про перемогу, леді та джентльмени, я серйозний як ніколи. Ця гра буде свого роду поєдинком, останньою битвою в історії міжкланової ворожнечі, що триває багато років. Ніхто не знає, з чого почалася війна, і зараз це навряд чи має значення. Просто коли хлопці з двадцять третього сектора зустрічають хлопців із тридцять сьомого, трапляється бійка. Але сьогодні цьому приходить кінець. За кілька днів відбудеться остання битва, коли кораблі внутрішнього кільця вийдуть у простір, щоб випробувати свої можливості у грі, найризикованішій та найнебезпечнішій яка колись була, - в космічному поло. Результат цієї гри назавжди визначить переможця в конфлікті, що йде в історію.

Містер Мік підвівся зі стільця і відкрив було рот. Гус зашипів на нього, притиснувши палець до губ, і містер Мік сів назад.

Коментатор продовжував, як і раніше захиляючись від щастя:

- Команди зараз віддають усі сили підготовці. Вважається, що двадцять третій сектор має початкову перевагу, оскільки має у своєму розпорядженні професійного тренера. Щоправда, ніхто не може сказати, хто він такий. Називають кілька імен, але...

- Ні, ні! - застогнав містер Мік, намагаючись піднятися на ноги.

Гус жестом посадив його назад, скалячись, як бородатий чортеня.

- ...по всій системі Сатурна ставки постійно підвищуються, - продовжував коментатор, - Оскільки про команди мало що відомо, ставки поки що приймають порівну, що, однак, може змінитися у зв'язку з історією про професійного тренера.

Це зухвале підприємство привернуло увагу всієї Сонячної системи, і найближчими днями цілі флотилії кораблів почнуть доставляти глядачів як із Землі, так і з Марса. Кореспонденти з внутрішніх світів, зокрема й найзнаменитіші спортивні оглядачі системи, вже перебувають у дорозі.

Задумана спочатку як аматорський спортивний захід під патронажем Департаменту охорони здоров'я та соціального забезпечення, гра несподівано стала явищем масштабу Сонячної системи. Земна газета "Дейлі рокет" вручить команді-переможниці гігантський кубок, а "Монінг спейсвейз" приготувала інший кубок, який лише трохи поступається за розмірами, призначений для найкращого гравця в команді. Додаткова інформація може надійти ще до завершення нашого випуску, а тим часом ми переходимо до інших...

Містер Мік схопився на ноги.

- Це він про мене! - заволав він, - Це я - знаменитий тренер!

- Ну так, - сказав Гус, - Кого ж іще він міг мати на увазі, крім тебе?

- Ніякий я не знаменитий тренер, - застогнав містер Мік. - Я ж зовсім ніякий не

тренер! За все життя мені довелося подивитися рівно одну гру. Я насилу уявляю собі правила. Я тільки знаю, що треба піднятися в космос і ганяти там м'яч. Я збираюся...

- Ти нічого не збираєшся, - перебив Гус. - Особливо, ти не збираєшся нас підставляти. Ти залишаєшся тут і пояснюєш нам усі тонкощі гри. Може, ти й не такий крутий, як кажуть по радіо, але ти набагато кращий за будь-кого з місцевих.

Принаймні, ти одного разу бачив, як грають, а ми ні...

- Але я...

- Темниш ти щось, - оголосив Гус. - Прикидаєшся, ніби нічого не розумієш у поло. Може, ти ховаєшся від правосуддя? Може, тобі тому на місці не сидиться? Може, ти тут зупинився не тільки тому, що отримав пробоїну...

- Я не ховаюся від правосуддя, - з гідністю випрямляючись, вимовив містер Мік. - Я простий бухгалтер, який подорожує Сонячною системою!

- Забудемо про це, - сказав Гус. - Ніхто тебе тут владі не видасть. Нехай тільки пискнуть, голими руками задушу. Тож не хвилюйся, ти — бухгалтер. Мене це влаштовує. І нехай хто-небудь спробує сказати, що ти не бухгалтер!

Містер Мік відкрив рот, подумав і закрив його назад. Що толку сперечатися? Знову влип, так само, як того разу на Юоні, коли тамтешній проповідник прийняв його за бандита і вмовив взятися за прибирання всього містечка. Тільки тепер це космічне поло, а він розуміє в космічному поло ще менше, ніж у юриспруденції.

Гус встав і, накульгуючи, перетнув кімнату. Він неквапливо витягнув червону хустинку із задньої кишені й акуратно витер пил із вільного місця на камінній полиці, між будильником і почорнілою срібною моделлю космічного корабля.

- Так, сер! - відчеканив він, - Тут він матиме просто чудовий вигляд!

Гус відступив на крок, не зводячи очей з камінної полиці.

- Я просто зараз бачу, як він тут стоїть, - сказав він, - Блищить і світиться. Чудовий компаньйон. Є на що подивитися, коли стане особливо самотньо.

- Про що це ви? - запитав містер Мік.

- Про той самий кубок, про який по радіо говорили. Найкращому гравцеві.

Містер Мік ледь не втратив дар мови:

- Але... але...

- Я його виграю, - заявив Гус.

IV

Готель "Сатурн" не міг вмістити всіх охочих. Номери були переповнені, на кожному ліжку спали позмінно. Ті, кому не дісталася ліжка, спали на стільцях, на ковдрах, постелених у вузьких коридорах, або на підлозі в барі. На декого вже встигли наступити.

Нижня Торгова палата міста Титан-Сіті робила все, що могла, але проблеми навалилися занадто раптово. Примітивні посадочні майданчики, поспіхом облаштовані на дюжині найближчих камінців, уже були забиті сотнями космічних кораблів, від стильних двомісних яхт, на кшталт тієї, що належала Біллі Джонсу, редактору спортивної секції "Дейлі рокет", до велетенських круїзних лайнерів, відправлених кожною з трьох найбільших транспортних компаній. Кілька спішно зведених притулків певною мірою пом'якшували проблему з житлом, але в жодному з них не було бару, і притулки залишалися напівпорожніми.

Моу, бармен готелю "Сатурн", змучений напливом відвідувачів і млявий від недосипання, побачив Олівера Міка, який дрейфував у юрбі клієнтів, як корок у вирі. Моу витягнув руку, схопив містера Міка за рукав і підтягнув до бару.

- Це треба зупинити! Зробіть що-небудь!

- Що зупинити? - моргнув містер Мік, дивуючись.

- Гру! Справа набуває кепського повороту, містере Мік. Я не жартую. Усі ці натовпи вболівальників так завели хлопців, що без побоїща тут не обійдеться.

- Знаю, - погодився він. - Але тепер цього вже не зупиниш. Нижня Торгова палата спустить шкуру з будь-кого, хто хоча б заікнеться про скасування гри. Про Сатурн зараз говорять і пишуть не менше, ніж коли гинули перші експедиції.

- Не подобається мені все це, - втомлено зітхнув Моу.

- Мені теж не подобається, - погодився містер Мік, - Уся наша команда, і Гус зокрема, вважають мене видатним знавцем космічного поло. Я, звісно, розповів їм усе, що знаю, але це зовсім небагато. Біда в тому, що вони вважають, ніби цього цілком достатньо. Хлопці думають, що перемога їм забезпечена, і поставили на кін останню сорочку. Боюся, вони викинуть мене у відкритий космос, якщо програють.

Хтось торкнувся його за плече. Містер Мік обернувся. Згори вниз на нього дивилося розчервоніле обличчя; до губи незнайомця приклеїлася сигарета.

- Ти тут щойно говорив, що тренуєш команду двадцять третього сектора?

Містер Мік із зусиллям ковтнув.

- Біллі Джонс - це я, - промайнули губи з прилиплою цигаркою, - Найкращий спортивний оглядач із тих, хто коли-небудь стукав по клавішах. Намагаюся з'ясувати, хто ти такий. Не збираюся завдавати тобі неприємностей.

- Ви щось плутаєте, - сказав містер Мік.

- Я ніколи нічого не плутаю, - наполягав Джонс. - У мене нюх.

Джонс прийнявся, ворухачи носом, наслідуючи бладжаунда. В іншому обличчя його ніяк не змінилося; сигарета продовжувала звисати з кута рота, ліве око сльозилося від диму.

- Я чув, як цей хлопець називав тебе Міком, - сказав Джонс. - Звучить знайомо. Юнона? Накрив там зграю шахраїв? Зловив космічне чудовисько?

Інша рука вхопила містера Міка за плече вже ґрунтовно і грубо розвернула його на сто вісімдесят градусів.

- Ось ти де! - радісно закричав володар руки, - Тебе-то я і шукав! Дати тобі в рило - мій каприз!

- Тихіше, Баде! - застогнав Моу, передчуваючи неприємності, - Залиш його в спокої! Він тобі нічого не зробив.

Заціпенівши від жаху, містер Мік дивився в розлючене обличчя гіганта, який, як і раніше, стискав його плече своєю ведмежою лапою.

Бад Крейні! Той самий кам'яний шур, який спер у Гуса інжектор. І ще капітан команди тридцять сьомого сектора.

- Добре б тобою підлогу протерти, - проскреготів Крейні. - Шкода, народу тут стільки, що підлоги й не видно. Але я простіше зроблю. Я тебе в неї вб'ю до половини, не сходячи з місця.

- Але він же нічого не зробив! - у розпачі прокричав бармен.

- Звідки він тут узявся? - поставив риторичне запитання Бад Крейні, - Його сюди ніхто не запрошував! Усюди суне свій ніс, лізе не у свою справу...

- Я не лізу не у свою справу, містере Крейні! - заявив містер Мік, намагаючись триматися з гідністю, що було б нелегко для будь-кого в його становищі.

Піднятий за плече в повітря, він ледь діставав носками до підлоги.

- У тебе одна проблема, - продовжував містер Мік, розгойдуючись у повітрі, - Ти знаєш, що Гус і його хлопці тебе зроблять. Вони, власне, вже тебе зробили. І мені не довелося їм особливо допомагати. Можна сказати, я їм зовсім не допомагав.

Бад Крейні розлютився остаточно:

- Якого... ти... ти!..

Тут Олівер Мік зробив те, чого від нього ніхто не став би очікувати, найменше він сам.

- Я ставлю свій корабель, - сказав він, - проти чого завгодно!

Здивований, Крейні розтиснув руку, і містер Мік опустився на підлогу.

- Ти... що?! - проревів він.

- Я ставлю мій корабель, - сказав містер Мік, усе ще в лещатах тимчасового запаморочення, - на те, що двадцять третій сектор переможе. Можу поставити два до одного, - додав він, розправляючи рану.

Бад Крейні деякий час тільки шипів і плювався.

- Мені один до одного достатньо! - прогавкав він. - Моя плантація проти твого корабля!

У цей момент у натовпі хтось закричав:

- Містер Мік! Містер Мік!

- Я тут!

- А як же історія? - занепокоївся Біллі Джонс, але містер Мік його не чув.

Людина, що пробивалася до нього крізь натовп, виявилася членом команди двадцять третього сектора.

- Містере Мік, - промовив він, задихаючись, - нам без вас ніяк! З Гусом біда: його якраз зараз ревматизм скрутив!

Гус Гамільтон скорботно підняв очі на містера Міка.

- Мене уві сні скрутило, - просипів він, - Роками не нагадував про себе, до сьогоднішнього дня. Звичайно, ні-ні та й стрельне, ну, шкутильгати іноді доведеться, але це все. Відтоді, як я полетів із Землі, нічого подібного не траплялося. Я туди і не повертаюся і через це теж. Космічний клімат хороший для ревматизму: холодно, але сухо. Сирість для кісток - немає нічого гіршого.

Містер Мік озирнувся. Навколо ліжка юрмилися люди; на їхніх обличчях було написано занепокоєння.

- Знайдіть грілку та наберіть у неї гарячої води, - сказав він одному з них.

- Ага, як же! - відгукнувся Расс Дженсен, ще один гігантський мешканець системи Сатурна. - У наших місцях ближче Титан-Сіті грілки не водяться.

- Ну, тоді електричну!

Дженсен похитав головою:

- Електричні те саме. Можна хіба що віскі спробувати, але якщо ми вллємо йому в глотку достатньо, щоб вилікувати ревматизм, із нього все одно гравець вийде не кращий, ніж зараз.

Містер Мік у скруті дивився на Гуса, моргаючи короткозорими очима за скельцями окулярів.

- Якщо Гус не гратиме, нам кришка, - сказав Дженсен. - А я поставив на нашу команду все, що маю.

- Замість Гуса може грати містер Мік, - запропонував хтось.

- Нічого не вийде, - заявив Дженсен, - Ці шури з тридцять сьомого нізащо не погодяться.

- А що вони нам скажуть? Сьогодні виповнюється шість тижнів відтоді, як містер Мік прибув сюди, і тепер він резидент. Закон говорить: шість земних тижнів, і весь цей час він провів тут, на двадцять третьому секторі. Вони, звісно, можуть заявити протест, але їм не світить.

- Ти впевнений? - запитав Дженсен.

- Абсолютно впевнений!

Тепер усі дивилися на містера Міка, який раптово відчув легку нудоту.

- Я не можу... я ніяк... я... я... я...

- Можеш і будеш, Олівере, - сказав Гус. - Як я хотів зіграти! Цей кубок... він уже зайняв ніби місце в моєму серці. Я й місце на камінній полиці для нього розчистив. Але якщо мені не судилося зіграти, я хотів би, щоб мене замінив ти, а не хто-небудь.

- Але ж я насправді не вмію грати в поло, - заперечив містер Мік.

- А хто нас учив грати в поло, якщо не ти?! - заревів Дженсен, - Досі ти вдавав, що все знаєш!

- Неправда! - заперечив містер Мік, - Ви мені нічого не давали сказати. Ви весь час пояснювали мені, який я чудовий тренер, а коли я намагався заперечити, ви хором затикали мені глотку. За своє життя я подивився всього одну гру, і то тільки тому, що знайшов квиток на тротуарі. Хтось його впустив.

- Ти нас весь час водив за ніс! - прогавкав Дженсен. - Ти нас за дурнів тримав! Звідки нам тепер знати, коли ти діло говорив, а коли вчив нас дурниць? Багато коштують твої секрети майстерності!

Відступаючи, містер Мік уперся спиною в стіну. Дженсен стиснув кулак і дав можливість містеру Міку розгледіти його як слід.

- Треба б дати тобі в рило, - повідомив він. - По одному разу від кожного з нас. Тренер у нас чудовий, з ним програти неможливо! От усі ми й поставили на цю гру останню сорочку.

- Я теж, - сказав містер Мік.

Тільки зараз до нього нарешті дійшло, цілком і повністю, що він і сам поставив свою останню сорочку на команду двадцять третього сектора. Свій корабель. Так, це не все, що в нього є, але там, на кораблі, залишиться його серце. Тридцять років він працював, щоб купити цей корабель.

Ці роки раптово нахлинули на містера Міка. Роки, проведені над бухгалтерськими книжками в запорошеному офісі, тоді як інші йшли в космос. Хіба забудеш, як ти рахував кожен цент, щоб коли-небудь вирушити в космос самому. Десять центів перекусити на роботі, ввечері крекери з сиром замість обіду в ресторані. Долар до долара, рік за роком... А сьогодні корабель стоїть на посадковому майданчику, повністю відремонтований. Готовий піти в космос.

І тепер, якщо команда тридцять сьомого сектора переможе, його корабель дістанеться Крейні. Він уклав парі з Бадом Крейні, про що є безліч свідків, тільки й усього.

- Ну? - запитав Дженсен.

- Буду грати, - відповів містер Мік.

- І ти справді вмієш грати? Ти нас не обманюєш?

Містер Мік оглянув своїх товаришів по команді. Вираз їхніх облич підказав йому відповідь.

Він ковтнув клубок у горлі, невдало. Сковтнув ще раз і кивнув головою.

- Звичайно, я вмію грати, - збрехав він.

Йому здалося, що люди не цілком задоволені відповіддю.

Він зацьковано озирнувся, але бігти було нікуди. Як і раніше притискаючись спиною до стіни, містер Мік знову підняв очі на своїх товаришів:

- Останніми роками грати траплялося не так часто, - Він намагався говорити безтурботним тоном, але повністю впоратися з тремтінням у голосі, здається, так і не вдалося, - Але коли я був молодшим, я забивав по десять голів за гру!

В очікуванні стартового сигналу корито Гуса описувало повільні кола. У кабіні, згорбившись над панеллю керування, сидів і нервував містер Мік.

Ліворуч і праворуч так само повільно кружляли інші кораблі команди двадцять третього сектора, позначені розпізнавальними вогнями червоного кольору.

За десять миль танцювала, наче казкова лампа, гігантська куля, що світилася. По інший бік кулі мерехтіли хороводи синіх вогнів команди тридцять сьомого сектора. За ними світилися зеленим буї, що позначали лінію воріт тридцять сьомого сектора.

Вловивши стороннє клацання, містер Мік прислухався до роботи двигунів. Сказати по правді, корабель Гуса нікуди не годився. Колись слухняний і моторний, до сьогоднішнього дня він зносився до межі. Він із запізненням і неохоче слухався керма і завжди мав у запасі десяток милих пустощів, які не давали змоги пілотові розслабитися. Цей корабель надто давно борознив простори космосу і надто часто й грубо сідав на скелі у вирі кілець Сатурна.

Колишній бухгалтер важко зітхнув. Якби тільки йому дозволили взяти власний корабель! Але тридцять сьомий сектор погодився на його участь у грі лише за умови, що він вийде на поле на кораблі Гуса. Вони взагалі чути не хотіли про містера Міка, але тут закон виявився цілком на боці двадцять третього сектора.

Містер Мік озирнувся. За бічними лініями маневрували сотні кораблів. Кораблів, битком набитих глядачами. Кораблів, що мають на борту радіокоментаторів, чії слова повторюватимуть усі радіостанції Сонячної системи, і кінооператорів, чия робота - зняти прийдешню битву в усіх подробицях.

Містер Мік здригнувся.

Як же вийшло, що він дозволив втягнути себе в таку колотнечу? Він усього лише хотів подивитися на власні очі на Сонячну систему. Він і не думав грати в поло - тим більше проти власного бажання.

Це все жуки, і тільки вони. Якби не жуки, Гусу ніколи не випала б нагода втягнути його в цю історію з тренерською роботою.

Звісно, треба було бути рішучішим. Сказати їм, ясно і прямо, що він нічого не розуміє в космічному поло. Змусити їх зрозуміти, що він не бажає мати нічого спільного з цією безглуздою витівкою. Але на нього кричали, над ним сміялися, його залякували. А ще були уважні до нього, і це виявилось найгірше. Він завжди мав особливу слабкість до всіх, хто був до нього уважний. Такі траплялися нечасто.

Напевно, варто було піти до міс Генрієтти Перкінс і все пояснити. Вона могла б прислухатися і зрозуміти. Утім, сумнівно. У неї тоді всі сили йшли на розгортання рекламної кампанії. Зрештою, це її робота - показувати товар обличчям.

Якби Гус не розчистив місце на камінній полиці... Якби не Нижня торгова палата Титан-Сіті. Якби не весь цей галас навколо таємничого тренера...

І особливо, якби він сам не відкрив свій безглуздий рот і не уклав парі з Бадом Крейні.

Містер Мік застогнав і спробував пригадати те небагато, що знав про космічне поло. Нічого не вийшло. Не пригадувалося навіть те, що він склав сам, щоб розповісти своїм хлопцям.

У цей момент із суддівського катера пішла в простір сигнальна ракета, і містер Мік рвонув сектор газу. Корабель забулькав і затрясся. У містера Міка серце підступило до горла; він вирішив, що старе корито вибухне просто зараз, не встигнувши зрушити з місця.

Але нічого такого не сталося. Корабель зібрався з силами і рвонувся вперед. Містера Міка вдавило в крісло, голова відкинулася назад. Злегка оглушений, він потягнувся до важеля управління вантажним променем.

Попереду, в гущі сутички, танцював світло-м'яч, відскакуючи від вантажних променів, що вибтискували як ножі.

Два кораблі зіткнулися і розсипалися, як сірникові коробки. Ще один корабель, що

увійшов у крутий віраж над ігровим полем, не витримав перевантаження і розвалився, наповнивши уламками п'ятдесят миль простору.

Блиснули сигнальні вогні суддівського катера, і від бічних ліній до м'яча кинулися запасні кораблі, а рятувальні кораблі зайнялися гравцями, що залишилися без роботи, і сталевим сміттям.

На коротку мить містер Мік упіймав у перехрестя прицілу танцюючий м'яч і натиснув на спуск. М'яч відскочив, як від удару кулака, і поплив через ігрове поле.

Намагаючись розвернути корабель, який вирішив, що йому нікуди поспішати, містер Мік не стримав крику люті. У розпачі він до межі збільшив подачу палива, дивлячись, як позначений синіми вогнями корабель спрямовується через порожнечу до м'яча.

Виконуючи розворот, корабель скреготів і, здавалося, корчився в агонії. Раптово пролунав тріск і свист повітря, що витікало в порожнечу. Стривожений, містер Мік подивився нагору. Зірвало лист обшивки; на тлі всипаного зірками неба вимальовувалися голі шпангоути.

Вискалившись за склом шолома і згорбившись над панеллю керування, як в очікуванні удару, містер Мік чекав, коли почнуть зриватися решта аркушів, але якимось дивом обшивка трималася, хоча ще один аркуш розбовтався і деренчав, доки корабель трясло на віражі.

Розворот зайняв занадто багато часу, і містер Мік запізнівся. Корабель із синіми вогнями захопив м'яч і кинувся до лінії воріт. Дивно, але Дженсену якимось чином вистачило здорового глузду залишитися на позиції воротаря, не вплутуючись у бійку, і тепер він рвонувся навперейми.

Дженсен, однак, не зумів використати свій шанс. Він спікірував на супротивника занадто швидко і не влучив вантажним променем по м'ячу, який поплив за зелені буї лінії воріт. Перший період закінчився з рахунком один - нуль на користь команди тридцять сьомого сектора.

Кораблі знову зайняли вихідні позиції.

Спалахнула сигнальна ракета, і гравці кинулися до м'яча. Один із кораблів тридцять сьомого почав втрачати вузли й деталі. Один за одним відривалися і спливали в простір листи обшивки, полетів, вивергаючи згустки полум'я, ракетний прискорювач, що зірвався з кріплень, врешті решт шпангоути розсипалися як зубочистки.

Побитий вантажними променями м'яч раптово підстрибнув угору. Містер Мік, який повільно кружляв по полю в очікуванні якраз такого моменту, виконав варварську мелодію на клавішах управління реактивною тягою.

Корабель відреагував негайно, виконавши напівбочку і крутий розворот, від якого містер Мік ледь не задихнувся. Розворот коштував ще двох листів обшивки, але корабель поки що тримався. М'яч опинився прямо по курсу, і містер Мік зробив усе як треба. Він зловив м'яч вантажним променем і довів справу до кінця, зрівнявши рахунок.

Неквапливо розвертаючись над лінією воріт тридцять сьомого сектора, містер Мік усвідомив, що з кораблем щось сталося: він перестав бути повільним і неповоротким. Він став енергійним і темпераментним, майже як власний корабель містера Міка. Здавалося, корабель знав, куди хоче його направити пілот, і летів туди сам.

На панелі управління щось блиснуло, містер Мік придивився і завмер. Панель ворушилася.

Він нахилився нижче і залякнув. Панель ворушилася, жодного сумніву. Вона кишіла жуками.

Зі свистом втягнувши повітря, містер Мік зазирнув під панель управління. На кожному дроті, на кожному приладі - всюди жуки.

Деякий час він сидів без руху, гарячково міркуючи.

Ясна річ, Гус із нього за це скальп зніме. Адже це він притягнув жуків на камінь, де Гус тримав свій корабель і жив сам. Зрозуміло, вони думали, що переловили всіх жуків, яких він приніс на своєму скафандрі. Вони помилилися. Кілька жуків втекли і дісталися корабля. Звісно, вони одразу вирушили до корабля - там смачні сплави. Навіщо обтяжувати себе скафандром, коли є корабель?

Ось тільки їх занадто багато. Їх тисячі на панелі управління, не менше в приладах. Навіть якби тягав він їх відрами, нічого не вийшло б.

Що там казав Гус про те, як вони вгризаються в метал, як піщані блохи в людське тіло?

Піщані блохи роблять це, щоб відкласти яйця. Можливо?..

По індикатору на лобовому склі марширував батальйон жуків. Було добре видно, що вони набагато дрібніші за тих, які грали в ігри на плантації Гуса.

Так, жодного сумніву. Це молодь, яка щойно вилупилася. Їх тисячі, а може, й мільйони. І вони не тільки в приладах, вони по всьому кораблю. У двигунах, у пускових установках. Усюди, де використовуються високоякісні сплави.

Містер Мік стиснув кулаки, дивлячись, як жуки грають у піжмурки на панелі управління. Якщо так уже необхідно плодитися і розмножуватися, чому б не почекати до закінчення гри? Хіба він хоче занадто багато? Порожні мрії... Тепер він в одній команді з кількома мільйонами жуків.

Знову спалахнула сигнальна ракета, і знову кораблі кинулися до м'яча.

Охоплений гіркотою, містер Мік грубо послав корабель уперед. Яка різниця, що тепер може трапитися? Гус спустить з нього шкуру, щойно дізнається про жуків, і ніякий ревматизм йому не завадить.

На мить нахлинула божевільна надія, що корабель не витримає. Може, він розвалиться на частини, як усі інші. Як той однокінний фаєтон, про який писав поет кілька століть тому. Уже зараз корабель скидається на повітряного змія, так мало листів обшивки залишилося на місці.

Раптово прямо за курсом у загрозливій близькості виник корабель, який підрізав його зверху. Містер Мік застиг у жаху, забувши свої надії на аварію. Пальці його самі собою рвонулися до клавіш. Мить застигла, розтягнувшись на цілу вічність, і містер Мік встиг зрозуміти, що кораблі зіткнуться раніше, ніж він дотягнеться до панелі управління. У цей самий момент його корабель різко вильнув, вивертаючи душу навиворіт... і зіткнення не сталося. Вони розійшлися, ледь не торкнувшись один одного корпусами. Корабель знову смикнувся, втрачаючи чергові аркуші обшивки, але попереду світився м'яч, до якого, наче язик хамелеона, вже потягнувся вантажний промінь.

У містера Міка відвисла щелепа; він похолов, по всьому тілу розпилася нездоланна слабкість. Адже він справді не встиг ні на що натиснути, а тим часом корабель упевнено маневрував, торуючи шлях у гущі сутички, ганяючи м'яч вантажним променем.

Безсило опустивши руки, містер Мік з жахом дивився вперед, не вірячи своїм очам. Корабель поведився ніби зачарований. За мить м'яч перетнув лінію воріт, вантажний промінь згас, і корабель сам ліг на зворотний курс.

- Жуки, - прошепотів містер Мік, ледь ворущачи губами, - Жуки взяли керування на себе!

Він став пасажиром на кораблі, який уже більше не корабель, а колонія жуків. Жуків, які вміють розв'язувати рівняння. А тепер вони вирішили пограти в поло!

І справді, що таке поло, як не система рівнянь? Розв'язуємо її й отримуємо потрібний результат. Вони працювали командою, розв'язуючи рівняння на плантації в Гуса. Новий виводок, на кораблі, теж працює командою, розв'язуючи іншу проблему...

Як доставити деякий м'яч у деяку точку простору, з огляду на певні змінні та випадкові впливи у формі кораблів противника.

Не без побоювань він натиснув на клавішу управління поворотом. Корабель не відреагував. Містер Мік відсмикнув руку, ніби клавіша була розпеченою.

Корабель тим часом абсолютно самостійно зайняв стартову позицію і миттю пізніше вступив у гру. Тремтячими руками містер Мік вчепився в крісло. Нема чого було навіть прикидатися, що він намагається керувати кораблем. Тішило тільки те, що нікому не видно, як він тут сидить стовпом.

Скоро, однак, доведеться щось робити. Цьому кораблю ніяк не можна повертатися додому. Якщо він повернеться, зараза пошириться на інші кораблі, а з кораблями - рознесеться по всій Сонячній системі. Сонячна система прекрасно може обійтися без цих жуків.

Корабель знову здригнувся, закладаючи крутий віраж, знову зірвалися кілька листів обшивки. У світлі Сатурна виблискували голі шпангоути.

М'яч укотре перетнув лінію воріт, і радіо в скафандрі вибухнуло тріумфальними криками його товаришів. Занадто зайнятий видиранням проводки з панелі управління, містер Мік нічого не відповів. Утім, він даремно старався. Корабель не звернув уваги і чітко забив ще один гол.

Отже, жукам органи управління вже не потрібні. Вони явно навчилися керувати механізмами безпосередньо. Може, вони самі тепер стали механізмами. Від цієї думки у містера Міка заворушилося волосся на потилиці. Такий корабель уже можна вважати живим. Жива машина, яка не звертає уваги на людину за важелями.

Ще один гол.

Є тільки один спосіб зупинити жуків. Небезпечний спосіб.

Не небезпечніший за Гуса Гамільтона, сказав собі містер Мік. Не небезпечніший за Нижню торговельну палату і, звісно ж, не небезпечніший за команду тридцять сьомого сектору - якщо їм випаде дізнатися, що ж трапилося насправді.

Він узяв гайковий ключ і поповз у корму норовистого корабля.

У гарячковому поспіху містер Мік зняв заглушку на перегородці рухового відсіку. Задихаючись, він почав збивати головки заклепок, що утримують ракетні прискорювачі. Заклепок було багато, і трималися вони міцно. Ракетні двигуни слід кріпити надійно, щоб їх не зірвала атомна тяга.

Корабель весь цей час продовжував нарощувати рахунок.

Збиті голівки заклепок організовано каталися по підлозі, спочатку в один бік, потім в інший. Ще один гол.

Зв'язку ракетних прискорювачів тряхнуло, і вона почала вібрувати. Містер Мік зрозумів, що в нього залишилося кілька секунд, квапливо вибив ще кілька заклепок, кинув інструмент і покинув відсік. У місці, колись прикритому листом обшивки, він схопився за шпангоут і вибрався назовні. Щосили відштовхнувшись, він поплив у простір.

Знайшовши важіль управління ранцевим двигуном, містер Мік увімкнув його одразу на повну тягу. Відчуття було таке, ніби його вдарили по голові. Він втратив свідомість.

VI

Біллі Джонс сидів в офісі ремонтної майстерні, з тією самою цигаркою, що приклеїлася в кутку рота, і з тією самою сльозою в оці.

- У житті не бачив нічого подібного! - оголосив він. - Він же половину обшивки

втратив! Як він після цього управлявся з кораблем, не розумію!

Механік у комбінезоні розглядав шкарпетки своїх черевиків, зручно розміщених на столі:

- Я вам ось що скажу, містере. Сонячна система не бачила такого пілота, як він! І ніколи більше не побачить, я думаю. Він привів свій корабель сюди з непрацюючими приладами. Йшов по розрахункам.

- Я написав про нього велику статтю, - сказав Біллі, - Як він загинув, як справжній астронавт, ну і все таке. Читачі з руками відірвуть. Шансів вижити в нього не було. Корабель втратив керування, шкереберть став падати на Сатурн. Потім бах! Одна велика вогняна квітка...

Механік примружився, не зводячи очей з носків черевиків:

- Вони все ще там вовтузяться. Даремно, все одно нічого не знайдуть. Його, мабуть, до самої орбіти Плутона розкидало.

Внутрішні двері шлюзу великовагово відкотилися, і поріг переступила фігура у скафандрі. Шолом відкинувся.

- Добрий вечір, джентльмени! - сказав Олівер Мік.

Співрозмовники дивилися на нього, роззявивши роти.

Першим прийшов до тями Джонс:

- Не може бути! Ваш корабель вибухнув!

- Я знаю, - сказав містер Мік. - Я саме встиг вибратися. Дав повну тягу на ранцевому двигуні і знепритомнів. Прийшов до тями на півдорозі до другого кільця. Досить довго добирався назад.

Він повернувся до механіка:

- Не могли б ви продати мені старий скафандр? У моєму повно жучків. Давно пора його позбутися.

- Жучків? А, розумію. З ним не все гаразд?

- Точно, - відповів містер Мік, - З ним не все гаразд.

- У мене є відповідний, і я з вас нічого не візьму, - сказав механік. - Це була справжня гра!

- Можна забрати скафандр просто зараз? - запитав містер Мік, - Я поспішаю. Мені треба летіти.

Джонс схопився на ноги:

- Але ви не можете! Усі думають, що ви загинули, вас шукають! Ви кубок виграли! Кубок найкращому гравцеві!

- Ні, мені не можна залишатися. - Містер Мік ніяково переминався з ноги на ногу. - Мені ще треба багато чого побачити, у багатьох місцях побувати. Я й так тут затримався.

- Але кубок...

- Скажіть Гусу, що це його кубок. Нехай він поставить його на камінну полицю. Там у нього місце розчищене.

Очі містера Міка за скельцями окулярів дивно заблищали:

- Скажіть йому, мені буде приємно, якщо, дивлячись на цей кубок, він іноді згадуватиме про мене.

Механік приніс скафандр. Містер Мік прилаштував його під пахву і попрямував до шлюзу.

Не дійшовши до порога, він обернувся:

- Джентльмени, можливо...

- Так? - сказав Джонс.

- Може, ви скажете, скільки я забив голів? Бачте, я збився з рахунку.

- Дев'ять, - сказав Джонс.

Містер Мік похитав головою:

- Старію, мабуть. У молодості я забивав по десять голів!

І двері шлюзу зачинилися за ним.